

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Інтернет-
підтримка

11
КЛАС

*Валентина Паращч, Галина Фефілова,
Марина Коновалова*

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Рівень стандарту

Постмодернізм в українській літературі

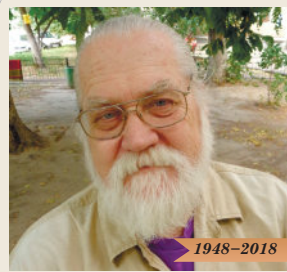
В українську літературу постмодернізм увійшов упевнено й голосно, спричинивши полярні погляди — від захоплення експериментальними явищами до впевненості в остаточній загибелі літератури. Критики виокремлюють кілька напрямів українського постмодернізму:

гротескний

народ. 1951
Володимир Георгійович Діброва

Український письменник, перекладач, есеїст, яскравий представник «андерграундної альтернативи» 1970–1980-х рр.

1948–2018
Богдан Олексійович Жолдак

Український письменник, сценарист, драматург, член Національної спілки письменників України та Національної спілки кінематографістів України й об'єднання «Кінопис».

народ. 1960
Оксана Стефанівна Забужко

Українська письменниця, поетеса, есеїстка й інтелектуалка. Її твори перекладено багатьма мовами. Ключовими у творчості митчині є теми національної ідентичності й гендеру.

апокаліптичний

народ. 1962
Євген Володимирович Пашковський

Український письменник, лауреат Шевченківської премії (2001), належить до так званої Житомирської літературної школи. За словами В. В. Габора, «прозу Євгена Пашковського відносять до стилістичного потоку чи потоку свідомості й «соціальної клініки», та найдоречніше називати її потоком мислення, лавою художніх узагальнень».

народ. 1968
Тарас Богданович Прохасько

Український письменник, журналіст, один із представників Станіславського феномена, лауреат літературної премії імені Дж. Конрада (2007).

народ. 1962
Юрій Романович Іздрик

Український прозаїк, поет, культуролог, автор концептуального журнального проекту «Четвер», представник Станіславського феномена.

Станіславський, або Станіславівський феномен — мистецьке угруповання літераторів Івано-Франківської області, які інсталиували у своїй творчості

популярний

народ. 1974

Сергій Вікторович Жадан

Український поет, прозаїк, перекладач, громадський активіст. Автор романів «Депеш Мод» (2004), «Ворошиловград» (2010), «Месопотамія» (2014), поетичних збірок «Цитатник» (1995), «Ефіопія» (2009) тощо.

Літературні твори митця здобули численні національні й міжнародні нагороди, їх перекладено 13 мовами, що зробило їхнього автора одним із найвідоміших сучасних українських письменників. Сергій Жадан також є активним організатором літературного життя України й учасником мультимедійних мистецьких проєктів.

популярний

народ. 1952

Юрій Павлович Винничук

Український журналіст, письменник, редактор. Серед найвідоміших художніх творів Винничука — романи «Діви ночі» (1991), «Танго смерті» (2012), «Аптекарь» (2015), «Цензор снів» (2016) та «Лютеція» (2017).

Митець є упорядником краєзнавчих книг «Легенди Львова» (1999), «Кнайпи Львова» (2000), «Таємниці львівської кави» (2001) тощо, а також автором численних збірок та антологій української літератури. Зокрема, Винничук упорядкував антології української фантастики XIX ст. «Огненний змій» (1989), збірки

української літературної казки «Срібна книга казок» (1993), «Зачароване місце» (2006) та ін.

карнавальний

Бу-Ба-Бу (Бурлеск-Балаган-Буфонада) — літературне угруповання, засноване 17.04.1985 р. у Львові, учасниками якого є Юрій Андрухович (Патріарх), Віктор Неборак (Прокуратор) та Олександр Ірванець (Підскарбій). Це літутруповання стало втіленням карнавального необарокового мислення, характерного для метаісторичної карнавальної культури людства.

український варіант постмодернізму. За нетривіальним визначенням самого Іздрика, для франківського феномена характерне прагнення ввібрати в себе всю культуру останніх ста років, двері до якої, ще недавно зачинені (хоч і не щільно), раптом широко відчинилися.

*Валентина Паращич, Галина Фефілова,
Марина Коновалова*

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Рівень стандарту

**Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти**

**11
КЛАС**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Харків
Видавництво «Ранок»
2019

УДК 82(100)(075.3)
П18

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 № 472)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Паращич В. В.
П18 Зарубіжна література (рівень стандарту) : підруч. для
11 кл. закл. загал. серед. освіти / В. В. Паращич, Г. Є. Фе-
філова, М. В. Коновалова. — Харків : Вид-во «Ранок»,
2019. — 160 с. : іл.

ISBN 978-617-09-5203-5

УДК 82(100)(075.3)

Інтернет-підтримка

Електронні матеріали до підручника
розміщено на сайті
interactive.ranok.com.ua

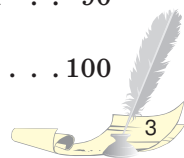
ISBN 978-617-09-5203-5

© Паращич В. В., Фефілова Г. Є.,
Коновалова М. В., 2019
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2019

ЗМІСТ

Вступне слово	5
Художня література та культура й виклики сучасного світу	7
Подорож перша. Золоті сторінки далеких епох	11
Просвітництво як літературна доба. Гете і Просвітництво	11
Німецьке Просвітництво та його вплив на розвиток Європи	14
Формуємо предметні та ключові компетентності	25
Підсумуємо знання з теми	26
Подорож друга. Літературний портрет модернізму	29
Модерністська проза початку ХХ століття	29
Франц Кафка як літературний феномен ХХ століття	32
Роман «Майстер і Маргарита» як вершина творчості М. О. Булгакова	38
Формуємо предметні та ключові компетентності	50
Підсумуємо знання з теми	51
Подорож третя. Шедеври європейської лірики першої половини ХХ століття	54
Гійом Аполлінер як знакова постать європейського авангарду	55
Синтетичний вияв новітніх течій і тенденцій в поезії Райнера Марії Рільке	62
Срібна доба російської поезії: течії, здобутки, долі митців	67
Творчість Анни Андріївни Ахматової — живе сумління поезії ХХ століття	74
Борис Леонідович Пастернак — Гамлет ХХ століття	80
Формуємо предметні та ключові компетентності	86
Підсумуємо знання з теми	87
Подорож четверта. Літературна панорама ХХ століття	89
Антиутопія у світовій літературі	90
Розвиток жанру антиутопії у ХХ столітті: ознаки та представники	90
Творчість Бертольта Брехта в контексті розвитку німецької драми ХХ століття	100

Генріх Белль — совість німецької нації. Тема Другої світової війни у творчості митця	107
Нова поетична мова у творчості Пауля Целана.	
Целан — видатний поет другої половини ХХ століття	113
Формуємо предметні та ключові компетентності	117
Підсумуємо знання з теми	119

Подорож п'ята. Нові явища й тенденції в зарубіжній літературі другої половини ХХ століття 123

Провідні тенденції	
в розвитку літератури другої половини ХХ століття	124
Ернест Міллер Гемінгвей —	
романіст і майстер короткого оповідання, журналіст і драматург	125
Ясунарі Кавабата — класик сучасної японської літератури	133
Формуємо предметні та ключові компетентності	140
Підсумуємо знання з теми	142

Подорож шоста. Література другої половини ХХ — початку ХХІ століття 143

Провідні тенденції в драматургії другої половини ХХ століття	144
Постмодернізм — одне із найяскравіших літературних явищ останніх десятиліть ХХ — початку ХХІ століття	146
Милорад Павич — перший письменник третього тисячоліття	151
Джон Майкл Грін «Провина зірок»: книга, яка може залишити байдужим тільки камінь	154
Формуємо предметні та ключові компетентності	157
Підсумуємо знання з теми	158

ВСТУПНЕ СЛОВО

Усе, що я знаю про своє життя, здається, я вичитав із книг.

Жан-Поль Сартр

Шановні одинадцятикласники й одинадцятикласниці!

Ви стоїте на порозі самостійності, і саме від вашого майбутнього вибору залежать ваші успіх, щастя й задоволення чи незадоволення дорослим життям.

А що, на вашу думку, дає вивчення такого предмета, як зарубіжна література? Чи варто витрачати час на читання багатотомних художніх творів, коли зарубіжної літератури навіть немає поміж дисциплін, призначених для складання ЗНО?

Зарубіжна література — один із найцікавіших предметів шкільної програми: саме в її творах у художній формі описані навколишній світ у всьому його розмаїтті й особливості сприйняття за різних часів та різними народами загальнолюдських цінностей (добра, любові, гуманізму, миру, справедливості, дружби, вірності тощо).

Вивчаючи зарубіжну літературу, ви дізнаєтеся про звичаї та традиції різних народів, навчаєтеся порівнювати їх, досліджувати вершинні здобутки світового письменництва.

Різнобічно освічена людина, яка обізнана щодо філософських та культурних надбань попередніх століть та сьогодення (а саме вони є підґрунтям сучасних політики, економіки, моралі, мистецтва), нікому не дозволить маніпулювати ані своєю свідомістю, ані своїми діями.

Завдяки художній літературі людина також пізнає саму себе, учиться аналізувати власні думки й почуття, краще розуміє інших людей.

Шедеври світової класики дарують естетичну насолоду, збагачують наш внутрішній світ.

Могутність, мудрість і краса літератури відкриваються повною мірою тільки перед людиною освіченою й допитливою, тому кожен із шести розділів підручника починається довідкою про історичну добу або письменника чи анотацією до твору, який ви вивчатимете. Різноманітні рубрики підручника — «Теорія літератури», «Україна і світ», «Література й інші види мистецтва», «Літературний ринг», «Літературознавчо-психологічний практикум» тощо — допоможуть вам усебічно розглянути пропоновані літературні теми та проблеми, удосконалити свої вміння й навички, підвищити рівень ключових компетентностей та адекватно оцінити власний рівень навчальних досягнень, спроекувати програму подальшої самоосвіти.

Читайте! Нехай не буде у вас жодного дня, коли ви не прочитали хоч би однієї сторінки нової книги!

Бажаємо вам успіхів!

Авторки

Умовні позначки

- — теорія літератури
- — Україна і світ
- — літературний ринг
- — література й інші види мистецтва
- — онлайн-бібліотека

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ТА КУЛЬТУРА Й ВИКЛИКИ СУЧАСНОГО СВІТУ

Інтелектуальна розминка

- Які виклики сьогодення ви вважаєте найсерйознішими, найзагрозливішими для людства?
- Як ви ставитеся до глобалізації?
- Розкажіть про роль інтернету у вашому житті.
- На вашу думку, яке місце у житті людини посідає книга (у паперовому й електронному форматах)?

Моральні виклики сучасного світу

Читання творів видатних авторів не обов'язково робить людину розумною. Але ризик надзвичайно великий.
Мартен Паж

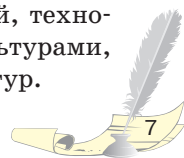
Сучасні науково-технічні відкриття дарують людству неабиякі можливості. Проте чи замислюємося ми щодо наслідків, якщо ми використаємо ці можливості повною мірою?

Інтернет кожному дає змогу спілкуватися з будь-ким у будь-якому кутку земної кулі, а його унікальні можливості допомагають людям у найрізноманітніших сферах діяльності. Натомість інтернет впливає на свідомість громадян сучасного *глобалізованого світу*.

Глобалізація — процес усвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції й уніфікації. У ширшому розумінні — перетворення певного явища на планетарне, таке, що стосується всього людства.

Культурна глобалізація — поширення у світі ідей, моди, релігій, технологій, мов тощо. Культурна глобалізація зміцнює контакти між культурами, але певною мірою становить загрозу унікальності національних культур.

Провідне значення розвитку науки й техніки відвертає суспільство від глобальних проблем сучасного світу: соціальної несправедливості, матеріального зубожіння, воєн та порушення екологічного балансу. До цього переліку додаються також моральні виклики.

Занепад духовності сучасного цивілізованого суспільства потребує внутрішньої перебудови кожної особистості. На жаль, моральні й етичні засади дехто сьогодні сприймає як щось нав'язливе, несуттєве.

Для того щоб людство прогресувало, йому вкрай необхідні моральне відродження й духовне піднесення. У цьому неабияка роль належить гуманітарним наукам, зокрема літературі, яка допомагає людині окреслити для себе життєві цінності, що будуть її опорою та поштовхом до дії. Іще одним моральним викликом можна вважати громадянську пасивність сучасної молоді, здебільшого зацікавленої у грошовій винагороді, аніж у суспільно-корисній праці. Благодійність, волонтерство — ось ті види громадянської діяльності, що ґрунтуються на моральних принципах людей, які присвячують їй свій вільний час, свої кошти, а інколи навіть ризикують власним життям. Кожна людина має замислитися над тим, користь чи загрозу здатні нести її дії, та пробудити в собі відчуття моральної відповідальності перед суспільством, спонукати до розбудови та процвітання цього суспільства.

Значення літератури та культури для збереження миру й духовності

У хорошій книзі більше істин, ніж хотів вкласти в неї автор.

Марія фон Ебнер-Ешенбах

В успішних країнах систему освіти давно вважають найбільш ефективною інвестицією, запорукою економічного й соціального прогресу та духовного розвитку громадян.

Вимога сьогодення — не тільки високоосвічена, а й духовно багата людина, здатна до емпатії, готова реально допомагати ближньому та відповідати за власні вчинки й почуватися відповідальною за наслідки поганих учинків своєї громади, спільноти й навіть держави.

Вихована на загальнолюдських цінностях особистість жодним чином не дозволить утискати права та свободи співгромадян, ніколи не зазіхне на матеріальну або культурну власність оточуючих, завжди обстоюватиме власні моральні принципи, водночас дослухаючись до сторонньої думки. Маючи владу, така людина сприятиме збереженню миру у світі — завдяки здатності вести цивілізований діалог (поважаючи й переконуючи опонента, доходючи одностайності з будь-яких проблемних питань), співпереживати знедоленим, поважати всіх і кожного.

Виховати саме таку особистість допомагають культурні надбання людства — література, музичне, образотворче мистецтво.

Роль вітчизняної перекладацької школи у популяризації світової літератури й формуванні українського читача

Справжнім містком між твором зарубіжної літератури та українським читачем є переклад, який здійснюють талановиті люди — *перекладачі*. Їхню діяльність, особливо за останні три століття, можна назвати громадянським подвигом, тому що за часів імперської заборони української мови, ідеологічного тиску й переслідування у ХХ ст. саме вони обстоювали українську духовність, право українського читача долучатися до світової духовної скарбниці, кращих літературних досягнень різних народів світу.

І. Я. Франко наголошував: *«Переклади чужомовних творів, чи то літературних, чи наукових, для кожного народу є важливим культурним чинником, даючи можливість широким народним масам знайомитися з творами й працями людського духу...»*. Думку про належність художнього перекладу до рідної літератури розвинули багато вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема М. Т. Рильський стверджував, що *«переклад художньої літератури тільки тоді здійснює свою функцію, коли це переклад творчий, коли він доходить до читача, коли він є фактом рідної літератури»*.

Відомий поліглот Микола Олексійович Лукаш знав 20 мов, переклав твори понад 20 класиків світової літератури, що писали в різних жанрах. Наклад перекладених ним творів становить приблизно 1,5 млн примірників. Творчість іще одного видатного українського перекладача, Григорія Порфировича Кочура, охоплює 26 століть, 3 континенти, 29 країн, 31 мову. За підрахунками дослідників, він переклав з оригіналів понад 600 поезій. За словами Ж. В. Клименко, його доробок — *«феноменальне явище не лише в українській, а й у світовій культурі...»*.

Діалог культур — це пізнання іншої культури за допомогою знання своєї, а своєї — через іншу шляхом інтерпретації й адаптації цих культур одна щодо одної в умовах смислового незбігу більшої частини обох. Головним засобом цього процесу постає мова, знання якої є важливою передумовою розуміння іншої культури. Культурологи визначають особистісний, етнічний, міжнаціональний та цивілізаційний рівні діалогу культур.

1. Якою, на вашу думку, є роль шкільної літературної освіти в демократичному суспільстві? Створіть ідеальну модель уроку зарубіжної літератури та презентуйте її.
2. Змалюйте колективний портрет сучасної молоді людини — випусника чи випускниці школи I–III ступенів. Що вам у ньому імponує, а що викликає занепокоєння, навіть осуд?
3. Якою є позиція знаного письменника та перекладача М. Т. Рильського щодо поетичного перекладу?
4. Розгляньте «хмаринку слів» та складіть за нею зв'язну оповідь-міркування про значення літератури й культури для збереження миру та духовності, для розвитку вашої особистості.

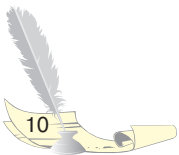
ДУХОВНІСТЬ КУЛЬТУРА

маніпуляція світогляд естетика насолода наука
техніка цивілізація глобалізація ЦІННОСТІ
молодь освіта література інформація шквал
громадянські принципи мрія суспільство виклики

5. Перекладна література — це *«золотий міст зрозуміння та спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями»* (І. Я. Франко). Чи поділяєте ви цю думку Каменяра? Обґрунтуйте свою позицію.
6. Чи можна надбанням нашої культури вважати якісний переклад твору іншої літератури українською мовою? Свої міркування обґрунтуйте.

Створіть!

- Якби ви були меценатом, засновником якоїсь літературно-мистецької премії, то кого й за що ви б нею винагородили? Намалюйте на папері або опишіть словесно, якою має бути емблема цієї премії.

ПОДОРОЖ ПЕРША. ЗОЛОТІ СТОРІНКИ ДАЛЕКИХ ЕПОХ

Літературна подорож нічим не поступається справжній, інколи навіть цікавіша, адже ми можемо вирушити в мандри будь-якої миті й відвідати як сучасні країни, так і опинитися в минулому чи майбутньому, спостерігати за пригодами та душевними шуканнями різних героїв, переживати разом із ними складні життєві моменти, замислюватися над вічними проблемами. Тож спершу ми помандруємо у минуле, ознайомившись зі знаковими творами, що спонукатимуть вас до роздумів та глибокого осмислення одвічних істин.

Просвітництво як літературна доба. Ґете і Просвітництво

За доби Просвітництва у більшості європейських держав (крім Англії та Нідерландів, де вже відбулися ранні буржуазні революції) зберігся старий стан речей. Проте *просвітницькі ідеали*, ідеї волі, рівності, братерства підготували нових філософів, соціологів, економістів, літераторів, загалом — буржуазне суспільство нового часу. Література, музика й театр сягнули художньої зрілості завдяки творам А. Ф. Прево, Г. Філдінґа, Т. Смоллета, Вольтера, Й. В. Ґете, Й. С. Баха, В. А. Моцарта, Й. Гайдна.

Просвітництво — ідейний і суспільний рух у країнах Західної Європи у другій половині XVII — XVIII столітті, пов'язаний із загальними змінами умов життя під впливом розкладу феодальних та утвердження капіталістичних виробничих відносин. Представники цієї течії — учені, філософи, письменники — уважали метою суспільства людське щастя, а шляхом до нього — перебудову суспільства відповідно до принципів, продиктованих розумом.

Просвітництво

Інтелектуальний і духовний рух кінця XVII — початку XIX ст. у Європі та Північній Америці, природне продовження гуманізму Відродження й раціоналізму початку Нового часу, що заклали підвалини просвітницького світогляду: відмову від релігійного світорозуміння та звернення до розуму як до єдиного критерію пізнання людини й суспільства.

1689–1755

Шарль-Луї де Монтеск'є

Правник, письменник і політичний теоретик. Автор статей французької «Енциклопедії», або Тлумачного словника наук, мистецтв та ремесел», книг «Перські листи» та «Про дух законів».

1724–1804

Іммануїл Кант

У численних працях стверджував, зокрема, що умова пізнання — загальнозначущі апріорні форми, що упорядковують хаос відчуттів. За Кантом, ідеї Бога, волі, безсмертя, які не можна довести, є постулатами «практичного розуму», необхідною передумовою моральності.

1694–1778

Вольтер
(Франсуа-Марі Аруе)

Один із найвидатніших філософів-просвітників XVIII ст.; поет, прозаїк, сатирик, трагік, історик, публіцист, відомий дотепною критикою католицької церкви, прибічник свободи віросповідання та слова, а також поділу церкви й держави.

1713–1784

Дені Дідро

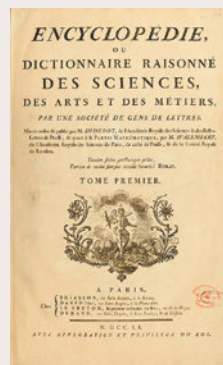
Філософ та енциклопедист доби Просвітництва, один із авторів статей першої «Енциклопедії», або Тлумачного словника наук, мистецтв та ремесел».

1712–1778

Жан-Жак Руссо

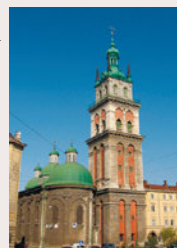
Філософ-просвітник, письменник, композитор. У трактаті «Про суспільну угоду, або Принципи політичного права» (1762) висунув ідею народного суверенітету.

«Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв та ремесел»
(1751–1780)

Характерною ознакою наукової думки Просвітництва було орієнтування на практичне використання досягнень науки в інтересах промислового й суспільного розвитку. Маючи спільні основні принципи, просвітницький рух по-різному розвивався в різних країнах. Становлення Просвітництва відбувалося відповідно до політичних, соціальних та економічних умов, а також національних особливостей окремих держав.

Церква Успіння Пресвятої Богородиці у Львові. 1591–1629

Даніель Дефо

Письменник і публіцист; один із засновників європейського реалістичного роману, автор роману-виховання «Життя й дивовижні пригоди Робінзона Крузо...» (1719).

П'єр-Огюстен Карон де Бомарше

Драматург і публіцист доби Просвітництва, автор комедій «Севільський цирульник, або Марна обережність» (1775) та «Шалений день, або Весілля Фігаро» (1784).

Карло Гольдоні

Драматург, реформатор італійського театру доби Просвітництва, автор комедій «Слуга двох панів» (1749), «Шинкарка» (1753).

Василь Назарович Каразін

Учений, винахідник, громадський діяч. Засновник Харківського університету (1805), ініціатор створення Міністерства народної освіти, автор ліберальних проектів реформування державного устрою та сільського господарства. Зробив численні відкриття в галузі органічної й неорганічної хімії, першим запропонував створити мережу метеорологічних станцій держави.

Перша будівля Імператорського університету в Харкові

Інтелектуальна розминка

1. Що ви знаєте про добу Просвітництва? Які твори цього періоду та їхні автори вам знайомі?
2. Наскільки, на вашу думку, можна змінити суспільство просвітою, літературою та мистецтвом?

Інтерактивна вправа

- Розгляньте інфографіку на с. 12–13. За матеріалами онлайн-додатка й вільними джерелами інтернету складіть портрет доби Просвітництва (*робота в групах*).
- Підготуйте доповідь за темою «Просвітництво в Німеччині. Його вплив на розвиток культури Європи».

Німецьке Просвітництво та його вплив на розвиток Європи

Йоганн Вольфганг Ґете — «бурхливий геній»

Трагедія «Фауст» — вершина творчості митця й один із найвидатніших творів світової літератури.

Інтерактивна вправа

- За матеріалами інфографіки зі с. 15 та онлайн-додатка складіть візитівку-портрет Й. В. Ґете (*робота в парах*).

Злет письменницьких пошуків Ґете — філософська трагедія «Фауст», над якою він працював більшу частину свого життя і яка стала своєрідним підсумком болючих роздумів митця над проблемами сенсу буття, моральних цінностей і духовних запитів людини.

Історія створення трагедії «Фауст»

Трагедія «Фауст» — твір досить складний, тому що порушує одвічні проблеми, які кожне покоління намагається розв'язати. Жага пізнання в людині закладена, напевно, генетично: прагнення до добра, що повсякчас бореться зі злом. Протягом свого життя поет збирав по краплинах мудрість, що втілював у довершеному художньому творі, алегоричність та символіку якого вчені-літературознавці розшифровують до сьогодні. *«Я збирав усе, що відбувалося перед моїми очима й вухами, перед моїми почуттями. У мої твори тисячі окремих істот внесли своє <...>, усі прийшли та принесли свої думки й досягнення, свої долі та життя, своє буття»,* — підсумовував на схилі віку автор трагедії «Фауст».

1749–1832

Поезія Гете сповнена філософських міркувань.

Йоганн Вольфганг фон Гете

Найвизначніший німецький поет, прозаїк, драматург, філософ, натураліст і державний діяч. Знав кілька іноземних мов (французьку, італійську, англійську); вивчав художню літературу, історію, природничі науки; музикував та малював.

Основні твори

Драма «Гец фон Берліхінген»; трагедія «Іфігенія в Тавриді»; роман «Страждання юного Вертера»; поеми «Герман і Доротея», «Фауст»; балади «Лісовий цар», «Коринфська наречена»; автобіографічна книга «Поезія і правда».

«Лісовий цар» та «Коринфська наречена» створені в традиціях моторошної балади: їхні першоджерела — античні міфи й середньовічні перекази. У баладах Гете передає відчуття нічних страхів, коли таємниче та потойбічне вривається в реальне життя.

Таланту Гете властива універсальність: словами митець відтворював історичні епохи, виражав іноді протилежні сильні почуття, намагався дізнатися про рушійну силу людських учинків, проникнути в глибини природи.

*Ілюстрація до «Фауста»
Й. В. Гете*

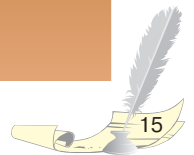
*Ілюстрація
до «Вільшаного короля»
Й. В. Гете*

*Ілюстрація до «Германа
і Доротеї» Й. В. Гете*

Предметом «Фауста» є не окремий життєвий конфлікт, а послідовний ланцюг глибоких конфліктів упродовж усього життя. Такий план трагедії, що суперечив усталеним правилам драматичного мистецтва, дозволив Гете втілити у «Фаусті» власну життєву мудрість та історичний досвід своєї доби.

Творчість Гете — одне з найвидатніших явищ світової літератури, що є складовою скарбниці художніх та літературних цінностей людства.

Джерела твору «Фауст» Й. В. Гете

Початок XVI ст. Народна легенда про Фауста	1587 р. Йоганн Шпіс «Історія про доктора Фауста...»	Крістофер Марло «Трагічна історія доктора Фауста»	Готхольд Ефраїм Лессінг «Фауст» (фрагменти п'єси)
Фауст — маг, чарівник, поет-гуманіст, який продав душу дияволу	Фауст — чаклун, чорнокнижник, який уклав тривалий контракт із Мефістофелем на виконання бажань	Фауст — богоборець, чорний маг. Знання йому потрібні для збагачення та влади. Його образ сприймали як сміливий бунт проти суспільних законів	Фауст — учений, одержимий жагою пізнання

Особливості композиції, сюжету, жанру, проблематики трагедії «Фауст»

Основний конфлікт

Філософський двобій між Богом та Мефістофелем за людину. Маємо полюси протистояння: Мефістофель і Бог укладають парі, починається експеримент, де об'єктом дослідження є людина. Бог обіцяє Мефістофелеві не втручатися в перебіг експерименту, тому що йому заздалегідь відомий результат. У вірі в людину виявляється істинний гуманізм Бога. Філософський конфлікт концентрує в собі досягнення філософської думки XVIII ст.

Особливості сюжету

У I частині чітко вимальовуються три сюжетні центри: Фауст — Мефістофель, Фауст — Маргарита, Фауст — Вагнер. Композиційні зв'язки між ними забезпечено введенням в дії другорядних персонажів (алегоричних та міфологічних образів).
II частина. Увага Гете зосереджена на втіленні ідей. Різноманітні теми подано в п'яти діях. У V дії Фауст підбиває підсумок свого життя, пересвідчується в цінності реального буття й діяльнісного життя людини

Проблематика

Філософські проблеми: життя та смерть, добро та зло, сутність буття, призначення людини у світі, людина та природа, людина та Всесвіт, пізнання світу, кохання, мистецтво і його роль у суспільстві тощо

Жанрова своєрідність

Драматична поема: поетичний твір великої форми, у якому авторські ремарки відсутні, а зміст розкрито через репліки та монологи персонажів. Поєднує реальність і фантастику, лірику й філософію. Кохання постає як величне почуття і випробування; а «експеримент» над Фаустом — як спосіб визначення сутності людини. Фінал твору — втілення християнського віровчення.
Філософська трагедія: гострий і непримиренний конфлікт через нерозв'язні суперечності. Герой прагне вибороти свою долю наперекір волі вищих сил

Сюжет трагедії «Фауст»

I. Присвята (поет із сумом і вдячністю згадує часи юності, друзів).

II. Пролог у театрі (розмова директора театру, поета й коміка — це відображення поглядів Гете на поезію та мистецтво).

III. Пролог на небі — зав'язка, суперечка між Богом та Мефістофелем: що є людина на землі — довершене створіння, яке прагне істини, чи тварина із тварин? Господь дозволяє Мефістофелеві, для якого все це є своєрідною грою, спокусити Фауста.

IV. Перша частина — 25 сцен

Фауст намагається пізнати сутність буття за допомогою магії. Та Дух землі, обурений зухвалою самовпевненістю вченого, не відкриває йому жодної таємниці. Приходить Вагнер — учень Фауста, сухий педант та книжник, який не вміє поєднувати науку з практичною діяльністю. Висока мета породжує в ньому острах, для нього головне — дотримувати догм. А Фауст — творець, який вічно шукає істину й сенс буття.

V. Друга частина — 5 дій. Омолоджений відьмою Фауст потрапляє до двору безтурботного цісаря, де герой бачить світ блазнів та дурнів, що потопляють у розкошах. Далі Фауст опиняється у фантастичному світі античного міфу, а потім — у світі поезії. Тут він постає в образі середньовічного лицаря й одружується з прекрасною Геленою. У них народжується син Евфоріон — дух поезії. Але, відірваний від землі, він гине. Тієї ж миті чари розвіюються, і Фауст знов набуває звичного вигляду. Його спроба залишитися назавжди у світі ідеальної краси скінчилася невдачею. Фауст замислив збудувати світлі й радісні міста. Захопившись своїми планами, він готовий навіть знехтувати справедливістю. За його наказом Мефістофель підпалює хатину самотніх старих, Філемона й Бавкіді, яка заважає будівництву греблі. Люди гинуть у вогні. Фаустові 100 років, і він пересвідчився в цінності реального буття й діяльнісного життя людини. Він знаходить відповідь: людину виправдовують невтомна праця, довічна боротьба за життя і волю:

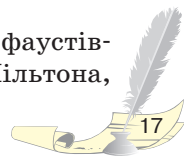
Лиш той життя і волі гідний,
Хто б'ється день у день за них.

Трагедія Гете «Фауст» у сюжетній лінії Маргарита — Фауст близька до аналогічних драм української літератури — повісті «Сердешна Оксана» Г. Квітки-Основ'яненка, поеми «Катерина» Т. Шевченка.

Творчість німецького поета досліджували багато літературознавців, письменників, поміж яких І. Франко, В. Дорошенко, Л. Рудницький та ін.

Трагедію «Фауст» перекладали українською мовою 12 разів (зокрема, М. Старицький, Д. Загул, М. Улезко, Т. Вернивода). Та лише після перекладу «Фауста» Миколою Лукашем українські читачі дістали змогу скласти повне уявлення про геніальний твір Гете.

У літературі ХХ століття відомо приблизно 150 модифікацій фаустівського сюжету. Багато сюжетів із трагедії знаходимо у творах Дж. Мільтона,

Т. Шевченка, Т. Манна та ін. Чудові ілюстрації за мотивами легенди про Фауста створили французький художник Ежен Делакруа, російський Михайло Врубель, німецький Ернст Барлах, американський Роквелл Кент та ін. «Фауста» Гете неодноразово театралізували. Так, Шарль Гуно створив оперу «Фауст». На мотиви гетевського «Фауста» писали музику Л. ван Бетховен, Г. Берліоз, М. Глінка, Р. Вагнер, П. Чайковський, М. Мусоргський та ін.

За легендою про Фауста створено багато фільмів. До цієї історії зверталися такі видатні кінорежисери, як Ф. В. Мурнау («Фауст, німецька народна легенда»), Р. Клер («Краса диявола»), О. Сокуров («Фауст»).

1. Що вразило вас в особистості Й. В. Гете? Стисло схарактеризуйте його творчий шлях.
2. Хто з українських учених вивчав творчість Гете?
3. Розкажіть історію створення трагедії «Фауст».
4. Чому цю трагедію називають також драматичною поемою?
5. Визначте композицію, тему та проблематику твору Й. В. Гете.
6. Якою є роль прологів у трагедії?
7. Яким настроєм пройнята «Присвята»? Як у цьому розділі автор визначає тему свого твору?
8. Про що йдеться в діалозі директора театру, поета й коміка в «Пролозі у театрі»?
9. Архангели в «Пролозі на небі» славлять природу, землю, Господа. А на що скаржиться Мефістофель?
10. Чому з появою Мефістофеля Гете змінює ритм вірша?
11. На вашу думку, чому Бог дозволив Мефістофелеві привести Фауста, кращого з людей, на стежку зла?
12. Викликаний Фаустом Дух насміхається над ним. Що відповідає на це герой?
13. Поясніть сутність угоди Фауста й Мефістофеля.
14. Якими словами Мефістофель розкриває свої справжні наміри щодо Фауста?
15. Про що йдеться у другій частині твору Й. В. Гете?

Проаналізуйте!

1. Проаналізуйте сцену «Пролог на небі». Хто є предметом суперечки між Господом та Мефістофелем?
2. Опишіть внутрішній вигляд кабінету та спосіб життя вченого (сцена «Ніч»). Чому Фауст незадоволений своїм життям?
3. Як відповідає Мефістофель на питання Фауста: «Хто ж ти є?». Прокоментуйте його відповідь.
4. Як ви оцінюєте угоду між дияволом і Фаустом — як вияв людської нічності чи, навпаки, як вияв високих поривань людського духу?

Створіть!

1. Літературні портрети ідеальних, на вашу думку, людей сьогодення й майбутнього. Візуалізуйте їхні характерні риси.
2. Програму самовдосконалення та підготовки до опанування омріяної професії.

Трагедія «Фауст»: у пошуках сенсу буття і призначення людини

Пошуки сенсу буття та призначення людини

Й. В. Гете замислювався над тим, що є життя; він уважав, що *«таємниця життя незбагненна, але ми не можемо відмовитися від спокуси пізнати її та зрозуміти»*. У художній концепції твору образом Фауста Гете стверджує думку про творчі зусилля людини на землі, у яких і полягає сенс буття. Автор не виправдовує, але й не засуджує свого Фауста. Він ніби звертається до нас, читачів: перш ніж звинувачувати, варто усвідомити, наскільки складний світ, скільки волі й мужності потрібно, щоб чесно жити в ньому. Людина не застрахована від помилок, вона ніколи не осягне всіх таємниць світу. Але вона житиме даремно, якщо житиме по совісті, прагнутиме вищої мети, плекатиме в собі кращі риси, якими наділила людину Природа, — розум, волю, гуманізм тощо. Отже, сенс буття, за Гете, — це невпинний пошук, а рушійною силою розвитку світу є боротьба добра та зла.

Поетична мозаїка

Останній монолог Фауста

Край гір лежить гниле багно,
Весь край струїть грозить воно;
Його ми мусим осушити
І тим наш подвиг довершити.
Мільйонам ми настачим місця тут —
Стихію зборе їх свободний труд.
Простеляться лани широкополі,
Стада рясні заграють на роздоллі,
Круті горби зведе трудящий люд,
Укриє їх узорами споруд —
І заживе в цім краї, як у раї...
Нехай лютують хвиль скажені зграї,
Хай спробують де греблю ту прорвать —
Здолає гурт прорив затамувать.
Служить цій справі заповідній —
Це верх премудроців земних:
Лиш той життя і волі гідний,
Хто б'ється день у день за них.

Нехай же вік і молоде й старе
Життєві блага з бою тут бере.
Коли б побачив, що стою
З народом вільним в вільному краю,
Тоді гукнув би до хвилини:
Постій, хвилино, гарна ти!
Ніяка вічність не поглине
Мої діла, мої труди!
Провидячи те щасне майбуття,
Вкушаю я найвищу мить життя.
<...>
Це все — провісники любові,
Її всесильний, творчий рух...
В її полум'яній обнові
Прокинься, мій схолий дух!

1. Назвіть уміння Фауста. Як він себе характеризує? Чому його охоплює відчай?
2. Хто такий Вагнер і в чому його позиція не збігається з фаустівською?
3. Якою є роль сцени «За міською брамою»? Що ми дізнаємося з неї про Фауста?
4. Що свідчить про те, що Фауст — вдумливий перекладач?
5. У чому сенс сцени «Авербахів склеп у Лейпцизі»?
6. Як Фауст знову стає молодим?
7. Розкажіть про історію кохання Фауста та Марґарити. Чим вона завершується? Завдяки чому душу Марґарити врятовано?
8. Чому Мефістофель не досяг своєї мети й не забрав душу Фауста?

Проаналізуйте!

1. Поясніть, що означають вислови Мефістофеля «Я — тої сили часть, / Що робить лиш добро, бажаячи лиш злого», «Частинка тої тьми, що світло привела»?
2. Визначте головну думку останнього монологу Фауста.

Створіть!

- Кластер, асоціативний куцц або порівняльну таблицю «Зло, що руйнує заради створення нового» та «Зло, що руйнує заради знищення, заради зла».

Трагедія «Фауст»: діалектичне розв'язання проблеми добра та зла. Фауст і Мефістофель. Фауст і Марґарита

Сам Гете сприймав образи Фауста й Мефістофеля в нерозривній єдності. Він зазначав, що не тільки «невгамовні сумніви головного героя, а й тонка

іронія Мефістофеля» разом становлять сенс його власного ества. Але така єдність особлива — це єдність і постійна боротьба різних начал у людині, що визначають її духовний рух і моральну стійкість.

Герой Гете — Фауст — людина не ідеальна, яка часто (свідомо чи несвідомо) чинить зло. Так само і Мефістофель — не суцільне зло. Інколи він навіть застерігає Фауста у його бажаннях:

Фауст

Ось тобі слово моє тверде:
Як те дівчатко молоде
Цю ніч мені на руки не впаде,
То опівночі ми мусим розстатися.

Мефістофель

Зміркуй, що можна, а що ні!

Мефістофеля називають духовним двійником Фауста. Це «*Фауст у Фаусті, чорт у людині*», за висловом Ф. Достоєвського. Це втілення нещадної критичної думки. Але між чортом і людиною є істотна різниця: людина ніколи не знатиме всього, тому в ній завжди залишиться місце для віри. Мефістофелеві відомі всі таємниці, у цьому — джерело його зневіри й аморальності. Вчинки Мефістофеля — зворотний бік задумів самого Фауста. У трагедії диявол ніколи не дорівнює самому собі, завжди різний, суперечливий, водночас привабливий і потворний. Він навіть інколи захоплюється світом:

Мефістофель

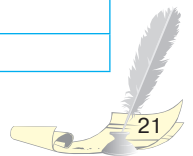
Цей світ, оце нікчемне Щось,
Проти Ніщо мов затялось;
На всякі способи я брався,
А все удачі не діждався:
Проти пожеж, потопів, бур
Земля стоїть собі, як мур!

Господь називає Мефістофеля «духом заперечення»; вони не ворогують між собою, а становлять неподільне ціле.

- Розгляньте таблицю «Спільне й відмінне в образах Фауста та Мефістофеля». Доведіть, що ці два образи є духовними двійниками.

Спільне й відмінне в образах Фауста та Мефістофеля

Фауст	Мефістофель
Спільне	
Неординарні особистості, яскраві індивідуальності. Водночас — це дві сторони людської натури, яка обирає між добром і злом; алегоричні образи	
Різне	
Філософ, дослідник, учений	Чорт, спокусник, руйнівник

Фауст	Мефістофель
Мета життя — пізнання, пошуки істини, праця для добра, боротьба зі злом	Мета існування — спокушати людей, випробувати їх, зводити з істинного шляху
Любить людей	Зневажає людей
Людина невичерпної енергії	Дієвий, винахідливий
Самовдосконалюється	Бажає злого, а робить добро
Поважає глибокі почуття, кохання	Вважає кохання ницим почуттям
Байдужий до слави, багатства	Себелюбний, корисливий
Символ нестримного прагнення людського духу до пізнання світу, до дії, до покращення життя	Символ заперечення, руйнації заради творення нового

Конфлікт між справжньою наукою й мертвими знаннями: Фауст та Вагнер

У головного героя Фауста є антипод — учений Вагнер. Між ними величезна світоглядна прірва. Вагнер є учнем Фауста, проте його поглядів на життя учень не поділяє. І Фауст, і Вагнер прагнуть знань. Але в чому відмінність між ними?

- Розгляньте таблицю «Характеристика образів Фауста та Вагнера». Підготуйте розгорнуту відповідь за темою «Спільне й відмінне в образах Фауста та Вагнера».

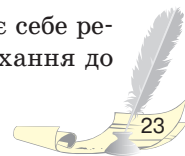
Характеристика образів Фауста та Вагнера

	Фауст	Вагнер
Ставлення до науки	Творець, для нього наука має значення лише тоді, коли пов'язана з життям, проблемами буття: <i>Пергаментом жаги не вгамувати, Не в нім свята, живуща течія; Повік тобі на спрагу знемагати, Коли суха душа твоя.</i>	Ремісник у науці. Його істини мертві, висока мета викликає в нього лише страх, а не прагнення дошукатися істини: <i>Ох, довгий лан знання, А ми недовговічні! Всі досліди мої критичні. Не раз ця думка зупиня.</i>
Процес пізнання	Зазнав злетів і падінь у процесі пізнання, але ніщо не зупиняє його в пошуках істини: <i>Коли б дались мені могутні крила, Летів би я за сонцем повсякчас, Глядів би я на світ просторий У променистім сповитті...</i>	Боїться поривань духу, йому ліпше читати книжки й дотримувати усталених догм: <i>Пташині крила — то мені до лиха; Книжки, книжки читати — от де втіха, Немає в світі кращої краси!..</i>

	Фауст	Вагнер
Сенс буття	Прагне знайти сенс існування. Це духовна мета героя, яка спонукає його ступити на важкий і тернистий шлях: <i>Хто йде вперед, той завше блудить...</i>	Вважає, що шукати сенс буття — марна праця: <i>Як важко досвіду добратись, Щоб до самих джерел дістатись! А там, дивись, на півиляху Спіткаєш нагло смерть лиху.</i>
Ставлення до світу	Намагається пізнати світ, він для нього безмежний і розмаїтий. Герой усвідомлює себе частиною світу: <i>І світ встає в мені безмежний! <...> О земле, знову твій я!</i>	Відгородився від світу мертвою наукою, він не знає та боїться його: <i>Ми живем здебільша самотою І бачим світ хіба у день святий, Немов крізь телескоп, лише здалека...</i>
Ставлення до природи	Схиляється перед красою та мудрістю природи, навчається в неї гармонії: <i>Як все тут діє в колі вічнім, У многоликій красоті, Як сили горні в льоті стрічнім Міняють кінви золоті! <...> Природо безконечна!</i>	Не розуміє природи, вона для нього не існує як життєдайна сила: <i>І я, було, частенько химерую, Але в таких дурницях не смакую. Набриднуть швидко всі поля й ліси...</i>
Ставлення до людей	Не відділяє себе від народу, він відчуває єдність із людьми, працюючи заради них: <i>З гірки цієї обернися І на місто подивися: Як із темрявих воріт Весело висипав люд, мов цвіт. Сонце всіх їх радо віта: Це ж бо день воскресіння Христа...</i>	Не любить і не розуміє народ, протиставляє себе людям: <i>Шановний докторе, із вами Приємно й корисно пройтись; А сам би я не зміг гулять між мугирями, Бо грубості я не виношу скрізь. Цей крик і зик, скрипки, скраклі Для мене зроду ненависні...</i>
Слава	Слава — не головне, його турбує лише нерозгаданість одвічного сенсу буття: <i>Хвала юрби звучить мені, як глум, І скільки я вже передумав дум, Про те, що ми, невдахи бідні, І батько, й син — похвал не гідні!</i>	Ваздрить славі Фауста і сам мріє про поклоніння юрби: <i>Народна шана, о великий муже, Тебе, напевне, схвилювала дуже. Щасливий той, хто весь свій хист Оберне на таку користь! <...> Ти йдеш, і всі стоять рядами, Шапкуючи, прохід дають: Ще мить — і всі навколішки впадуть, Немов перед священними дарами!</i>

Трагічний конфлікт Фауст — Маргарита

Фауст не тільки усвідомлює себе як особистість, а й протиставляє себе релігійній моралі світу. Це протиставлення виявилось і в трагічній історії його кохання до

Марґарити. У Марґариті Фауст знайшов споріднену душу, якій притаманна не звичайна чуттєвість, а високі духовні переживання. Закохані опинилися в безвиході з моральної точки зору. Але це трапилось не через інтриги Мефістофеля, який був переконаний в нерозбірливості чоловіка в коханні («*Тепер з тим хмелем у голівці / Гелену вбачиш в кожній дівці*»), а через палке кохання обох. Цинічна іронія диявола породжує внутрішній протест Фауста, він щоразу припускається помилок, і це призводить до трагедії: убито на дуелі Валентина — брата Гретхен; померла мати дівчини, отруєна зіллям. Закохані розлучаються. Фауст гірко кається і просить Мефістофеля врятувати кохану. Герой розмірковує над питанням: чому людина, прагнучи щастя, часто чинить лихо своєму ближньому, оточуючим?

Глибоко драматична знаменита сцена побачення Марґарити й Фауста у в'язниці. Фауст, відчуваючи болісне каяття через свою провину, прийшов до в'язниці з ключами, щоб звільнити Марґариту. Але Марґарита майже збожеволіла від горя, вона ледь упізнає Фауста й відмовляється піти з ним. Загибель її неминуча. Останні слова Гретхен звернені до коханого. «*Загинула!*» — у розпачі вигукує Фауст. «*Врятована!*» — лунає голос із небес: її гріхи прощено, тепер душа Марґарити вільна.

Цим сумним прощанням закоханих завершується перша частина трагедії. Знаменною є поява Марґарити у фінальній сцені II частини: серед янголів і святих, що зустрічають душу Фауста, є і «*одна покутниця (колишня Гретхен)*».

Не існує незаперечних істин. Може, колись з'явиться новий Гете, філософські погляди якого будуть ширшими, ніж у його попередника з таким самим прізвиськом, і він зможе спростувати давні істини. Пам'ятаймо: Мефістофель живе в кожній людині, а «Фауст» навіть сьогодні звучить як заклик до боротьби за подальший прогрес людства.

1. Що відчуває Фауст після спілкування з людьми під час великого церковного свята? Як це характеризує героя?
2. Знайдіть у тексті самохарактеристики Мефістофеля. Як вони розкривають його образ?
3. Простежте основні етапи другого життя Фауста. Яким виявився результат експерименту Бога й Мефістофеля?
4. Яку роль відіграє Мефістофель у житті Фауста?
5. Що недооцінив Мефістофель у Фаусті? Підтвердження своїм думкам знайдіть у тексті.
6. Мефістофель і Фауст: чим продиктовано поведінку кожного з них?
7. Яким постає Фауст в останньому монолозі II частини?
8. Що для Марґарити означає кохання? Аргументуйте відповідь цитатою з тексту. Як ви розумієте її слова «*Нема мені надії на цім світі...*»?
9. Чому наприкінці I частини трагедії у відповідь Мефістофелеві лунає голос із неба: «*Врятована!*»? На який порятунок і чому має шанс Марґарита?

Проаналізуйте!

1. З'ясуйте схожість і відмінності між Фаустом і Вагнером. На боці якого героя симпатії Гете?
2. Чи вдалося Мефістофелю довести, що людина — лише *тварина із тварин*?
3. Розкрийте сутність духовних шукань Фауста (на основі I частини твору).
4. Схарактеризуйте образ Маргарити, розкрийте її трагедію.
5. Дайте своє трактування фіналів I та II частин твору.

Створіть!

1. Компаративний аналіз образу Маргарити з «Фауста» Й. В. Гете й образу Катерини з поеми Т. Шевченка.
2. Сюжетні ланцюжки стосунків Фауста й Мефістофеля, Фауста й Маргарити; «Дерево рішень» для Маргарити та Фауста.

Формуємо предметні та ключові компетентності

Літературний ринг

За поширеною серед філологів теорією неможливості перекладу, повноцінний переклад з однієї мови іншою взагалі неможливий унаслідок значної розбіжності виразних засобів різних мов; переклад нібито є лише слабким і недосконалим віддзеркаленням оригіналу, що дає про нього вельми приблизне уявлення

На переконання багатьох українських митців, будь-яка розвинена національна мова є цілком достатнім засобом спілкування для повноцінного передання думок, висловлених іншою мовою

- Висловіть свої міркування про це та аргументуйте їх

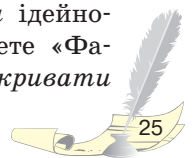
Усвідомте!

Драматичний філософський твір потребує уважного прочитання, глибокої роботи душі й розуму, щоби відкрити для себе переосмислені й втілені автором одвічні істини. У людини завжди є право вибору, тож і життя своє вона творить залежно від того, що обирає для себе — добро чи зло. Утім, життя невблаганне: усе колись минається та має свої наслідки, а тому варто цінувати час, відведений нам, цінувати людей поряд із нами й намагатися жити по правді.

Фауст — вічний образ світової літератури. Його популярність пов'язана з одвічним прагненням людини до пізнання, дієвості, руху.

Умійте!

Стисло характеризувати німецьке Просвітництво; *визначати* ідейно-тематичний зміст, сюжет, особливості композиції трагедії Й. В. Гете «Фауст»; *характеризувати* образи Фауста, Мефістофеля, Маргарити; *розкривати*

сутність протистояння Фауста й Мефістофеля; порівнювати образи Фауста й Ваґнера; аргументувати свою позицію щодо протистояння добра та зла як рушійної сили розвитку світу, розуміння проблеми щастя людини та її реалізації у світі.

Підсумуємо знання з теми

Літературознавчо-психологічний практикум

Інтелектуальна розминка

- Розв'яжіть кроссенс.

1

І. Кант

2

Й. В. Гете

3

Ж.-Ж. Руссо

8

Видання Великої французької енциклопедії – знакового твору доби Просвітництва

9

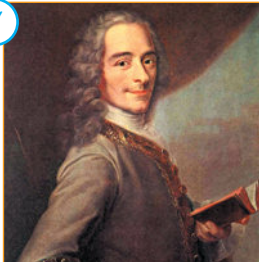

4

В. Н. Каразін

7

Вольтер

6

Ш.-Л. де Монтеск'є

5

А. Ш. Г. Лемонньє.
Читання трагедії Вольтера
«Китайський сирота»
у салоні мадам Жоффрен

Глосарій

Кроссенс — це головоломка нового типу: стандартне поле з 9 квадратів, кожному з яких відповідає певне зображення. Щоб розв'язати кроссенс, слід установити будь-які асоціативні зв'язки (від поверхових до глибинних) між сусідніми зображеннями спочатку за периметром (1–2, 2–3, 3–4, 4–5, 5–6, 6–7, 7–8, 8–1), а потім навхрест (9–4, 9–8, 9–2, 9–6). Центральне зображення № 9 — тема, ідея кроссенса.

Літературознавчо-мистецький практикум

1. Розгляньте та розшифруйте зображення на офортах Сальвадора Далі 1969 року, присвячених «Фаусту».

2. Відновіть можливі діалоги чи монологи героїв «Фауста» Й. В. Гете, відтворіть сюжетний ланцюжок.

Ежен Делакруа

Арі Шеффер

Джеймс Тіссо

Даніель Маклайс

Джеймс Тіссо

Шандор Лізен-Майер

3. Порівняйте портрети Марґарити, виконані різними художниками. Який із них, на вашу думку, найближчий до літературного персонажа чи відповідає вашим уявленням про нього? Свої твердження обґрунтуйте.

Томас Джонс Баркер.
Марґарита в церкві

Вільгельм Коллер.
Вихід Марґарити з церкви

Лоуренс Альма-Тадема.
Вихід Марґарити з церкви

Онлайн-бібліотека

- Бібліотека української літератури. «Йоган Вольфганг Ґете. Біографія — життєвий і творчий шлях» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/bio-zl/printit.php?tid=4262>.
- Життєпис і твори Йоганна Вольфганга фон Ґете в бібліотеці «Українського Центру» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/19060/Йоганн-Вольфганг-Ґете>.
- Літературний портал. Творчість Йоганна фон Ґете онлайн [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.knyga.in.ua/index.php/inozemna-literatura/nimechchyna/gete-yohann>.
- Якимович Т. К. Ґете Йоганн Вольфганг // Українська літературна енциклопедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_літературна_енциклопедія.

ПОДОРОЖ ДРУГА. ЛІТЕРАТУРНИЙ ПОРТРЕТ МОДЕРНІЗМУ

Модерністська проза початку ХХ століття

Будь-які соціальні, економічні й політичні зрушення обумовлюють відповідні зміни світосприйняття в суспільстві. Відтак панівні колись естетичні та культурологічні канони поступаються місцем іншим, новітнім: так, у мистецтві розпочинається новий виток розвитку. Література також має свою історію, яку заведено поділяти за змінами стилів, напрямів та течій. Тож другу нашу літературну подорож присвячено вивченню знакових модерністських явищ у художній прозі першої половини ХХ століття.

*Там, де інші бачили розум і порядок,
вони (модерністи) бачили лише ірраціональне й хаос.
Даґ Солстад*

Інтелектуальна розминка

1. Що характерно для суспільно-історичного розвитку світу в першій половині ХХ ст.? Проведіть паралелі із сьогоденням.
2. Як ви розумієте сенс глобального перевороту, що відбувся в мистецтві й літературі в першій половині ХХ ст.?
3. Прокоментуйте висловлювання Д. Солстада. Якою мірою ви поділяєте цю думку?

Інтерактивна вправа

- Розгляньте інфографіку на с. 30–31. За матеріалами підручника та онлайн-дodatка складіть доповідь-презентацію за темою «Літературний портрет модернізму» (робота в групах).

Модернізм

Новий напрям у мистецтві ХХ ст., зумовлений інакшим сприйняттям та розумінням людьми дійсності, змінами ціннісних пріоритетів та художнього мислення. Одна з найхарактерніших ознак модерністської літератури — поєднання елементів життєподібного зображення (натуралістичних та імпресіоністичних) з елементами умовними, символічними.

1871–1922

**Валантен Луї Жорж
Ежен Марсель Пруст**

Французький письменник, есеїст та критик, автор роману-епопеї «У пошуках утраченого часу».

1888–1965

Томас Стернз Еліот

Американський поет, драматург і літературний критик.

1875–1926

Райнер Марія Рільке

Австрійський поет-символіст, предтеча екзистенціалізму.

1882–1941

**Джеймс Августин
Алоїзій Джойс**

Ірландський письменник, автор монументального роману «Улісс» (1922), психолого-автобіографічного есе «Джакомо Джойс».

Екзистенціалізм, або філософія існування, — напрям у філософії ХХ ст., що позиціонує й досліджує людину як унікальну духовну істоту, здатну обирати власну долю. Головним виявом екзистенції є свобода — як відповідальність за результат свого вибору.

Авангардизм (у перекладі з фр. — передовий загін) — умовний термін для позначення низки художніх течій у літературі й мистецтві, що зародилися на початку ХХ ст. й рішуче поривали з попередньою літературною традицією. Естетичні пошуки митців-авангардистів ґрунтувалися на прагненні зруйнувати усталені принципи побудови художнього твору та смаки публіки.

Однією з найвизначніших течій авангардизму був експресіонізм. Назва цієї течії походить від латинського слова *вираження*. Для експресіоністів головним було не життєподібне відтворення дійсності чи всебічне пізнання світу,

а загострене увиразнення важливої емоції або ідеї, яке досягалося шляхом її навмисного загострення аж до гротеску.

1898–1956

**Бертольт
Брехт**

Німецький драматург і поет. Здобув міжнародне визнання своєї творчості. Його вважають засновником «епічного (діалектичного) театру». Член Усесвітньої Ради Миру.

1900–1983

**Анна Зегерс
(Нетті Радваньї)**

Німецька письменниця. Роман «Сьомий хрест» (1942) — вершина її творчості, один із найкращих творів німецької антифашистської літератури.

1897–1982

**Луї Арагон
(Луї-Марі Андріє)**

Французький письменник, критик і громадський діяч, очільник сюрреалізму у французькій поезії.

1895–1952

**Поль Елюар
(Ежен Еміль Поль Грендель)**

Французький поет, творчість якого вважають сюрреалістичною.

Модернізм розкриває трагізм існування передусім звичайної людини, виявляючи його в екзистенціальній площині, а не тільки в соціальній чи психологічній детермінованості. Виразніше за решту напрямів мистецтва модернізм у своїх світоглядах та естетичних засадах відбиває суспільно-політичну реальність XX ст. — доби масових рухів, тоталітарних режимів і світових воєн. Загальний гуманістичний зміст модернізму — у пошуку тривкого життєвого, духовного начала в індивіді.

**П. Пікассо. Герніка.
1937**

Ф. Кафка, Дж. Джойс і М. Пруст як засновники модернізму в європейській прозі

Джеймс Джойс	Марсель Пруст	Франц Кафка
		
<ul style="list-style-type: none"> • Зображення фрагментарного динамічного потоку свідомості ліричного героя; • використання різних мов, експерименти з ними; • прийоми колористики; • інтертекстуальність; • сатирично-іронічне ставлення до моралі сучасного митцеві суспільства, духовної атмосфери доби 	<ul style="list-style-type: none"> • Світ зображений крізь призму свідомості людини; • сутність людської природи неловима та незбагненна; • душевний стан і враження людини піддаються витонченій деталізації; • філософське осмислення теми пам'яті, часу; • перед людиною постає проблема відчуження, ізоляції, самотності; • любовні взаємини драматичні 	<ul style="list-style-type: none"> • Зосередженість на проблемі відчуження людини; • конфлікт людини з таємничою й абсурдною владою; • одночасне втілення в героєві ідей бунту й покірності, квалості й беззахисності; • поєднання трагічного й іронічного, фантастичного й натуралістичного; • абсурдність та надприродне у плині повсякденного життя

Франц Кафка як літературний феномен ХХ століття

Інтерактивна вправа

- Розгляньте інфографіку на с. 33. За матеріалами підручника та онлайн-дodatка складіть паспорт-характеристику Ф. Кафки як представника модернізму в західноєвропейській літературі (*робота в групах*).

Франц Кафка, напевно, найбільш дивна й таємнича фігура в історії європейської літератури. Єврей за походженням, пражанин за місцем проживання, німецький письменник за мовою й австрійський — за культурною традицією, його особистість увібрала всі суперечності: суспільні, родинні, творчі. Про нього можна говорити як про письменника відчуження. Ця ознака, властива літературі ХХ ст., повною мірою виявилася у творчості геніального Франца Кафки. Відчуження й самотність стали філософією його життя.

1883–1924

Фото з експозиції музею
Кафки в Празі

За життя Кафка опублікував лише кілька збірок і оповідань, що не привернули особливої уваги читачів до його творчості. Слави зажив після смерті: усупереч заповіту, виконувач духівниці митця не знищив рукописи Кафки, а видав їх друком. Твори письменника сповнені абсурду та страху перед зовнішнім світом, здатні пробуджувати в читачеві почуття тривоги, що є унікальним явищем для світової літератури.

- 1909 року вийшли друком два уривки незавершеного оповідання «Опис однієї боротьби».
- 1911 року митець подорожував Італією, Францією, Швейцарією.
- 1912 року розпочав роботу над романом «Зниклий безвісти» (згодом названий «Америка»), написав новели «Вирок» та «Перетворення».

Франц Кафка

Австрійський письменник, один із фундаторів модерністської прози.

Творча спадщина письменника містить три незавершених романи, кілька збірок новел і притч, листи й щоденники, афоризми.

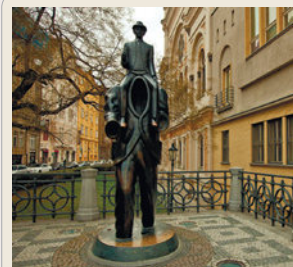
Основні твори

Перша сторінка збірки
«Споглядання» Ф. Кафки

Музей Кафки в Празі
(Чехія)

Я. Рон. Пам'ятник
Францу Кафці в Празі
(Чехія). 2003

- Публікація збірки «Споглядання» припала на 1913-й.
- 1914-го почав писати роман «Процес».
- 1919 року вийшла друком збірка новел «Сільський лікар», написано оповідання «Лист батькові».

Метаметафора у творчості Ф. Кафки є не окремо взятим тропом, а прийомом, за допомогою якого організовано певний текст та досягнуто незвичайного ефекту: абсурдністю описаного автор змушує читачів замислитися над головними законами буття та трагічністю людської долі.

Творчий доробок письменника становить десять томів: крім романів, новел, притч, афоризмів — ще й «Щоденники» (1910–1923), «Листи до Мілени» (Мілена Єсенська — подруга Кафки, чеська літераторка і перекладачка), «Листи до Феліції» (нареченої Кафки Феліції Бауер та її приятельки Грети Блох), «Листи до Оттли та родини» (до улюбленої сестри й батьків).

Письменник у своїх творах створив особливий художній світ — абсурдний, жахливий, незрозумілий. Усе, що відбувається в ньому, не має логічного пояснення, але дає змогу відчувати порушення духовних зв'язків, руйнацію моралі, поширення суспільного хаосу.

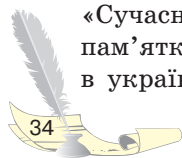
Автор трьох незавершених романів («Америка», «Процес», «Замок») і кількох десятків оповідань та притч (новели «Перевтілення», «Вирок», «Співачка Жозефіна, або Мишачий народ», «Маленька жінка» та ін.), Кафка став одним із найвидатніших письменників ХХ століття, більшість творів якого вийшли друком уже після смерті автора. Ці твори — єдине ціле, що становить так званий *світ Кафки*. Цей світ схожий на наш повсякденний і водночас абсолютно фантазмагоричний.

Ознаки стилю Ф. Кафки, поєднання реалістичних і міфологічних елементів у гротескному світі митця

Художні домінанти	Особливості творчості Ф. Кафки
Тематика	1. «Маленька людина». 2. Митець і мистецтво
Проблематика	1. Нездоланна відчуженість особистості. 2. Знецінення індивідуума. 3. Абсурдне покарання людини через невідому їй провину. 4. Конфлікт людини з таємничою й абсурдною владою. 5. Недосяжність життєвої мети
Герої	1. Надто слабкі, щоб чинити опір. 2. Приречені на страждання й муки. 3. Безмежно самотні й нещасні
Особливості стилю	1. Поєднання трагічного та іронічного, жорстокого й безглузлого. 2. Синтез фантастичних елементів та натуралістичних деталей. 3. Ускладнена, затемнена символіка. 4. Інтонація точна, злагоджена. 5. Мова зрозуміла. 6. Виключення однозначної інтерпретації
Світобачення	1. Трагічне. 2. Метафоричне

Уперше твори Франца Кафки українською мовою вийшли друком 1989 року в перекладі І. М. Кошелівця (Ярешки) у Мюнхені у видавництві «Сучасність». Тепер в Україні твори Кафки перевидають як своєрідну пам'ятку українського перекладу. Ця праця заслужено посідає гідне місце в українській кафкіані ХХ століття, а багата й індивідуальна мова україн-

ського інтерпретатора надає перекладу особливого шарму й привабливості.

В Україні за творами Ф. Кафки створено кінострічки «Людина К.» (1992) та «Співачка Жозефіна й Мишачий народ» (1994; здобув нагороди кінофестивалів «Кіношок-94» в Анапі, «Молодість-94» у Києві, Каїрського міжнародного, «Література і кіно» в Гатчині тощо).

Музей Ф. Кафки. Прага

Музей Франца Кафки у Празі

У музеї розташована виставка робіт митця під назвою «Франц Кафка і Прага», що розповідає про його життя й творчість. Тут можна побачити всі перші видання його книг, щоденники, листування, рукописи, фотографії, малюнки, а також кілька 3D-експонатів і п'ять аудіовізуальних робіт, створених спеціально для цієї експозиції. Музей дуже незвичайний і цілком передає дивну атмосферу, відтворену на сторінках книг Кафки.

1. Наскільки, на вашу думку, важливою є форма художніх творів для вираження певних поглядів, спостережень, світовідчуття?
2. Якими є філософська основа, естетична концепція модернізму? У яких літературних напрямках відбилосся модерністське світосприйняття?
3. Як ви вважаєте, що змусило митців на початку ХХ століття шукати нових поетичних форм?
4. Що дозволяє назвати Дж. Джойса, М. Пруста і Ф. Кафку *батьками модерністської прози*?
5. Як ви розумієте поділ культури на елітарну й масову? Проілюструйте свою відповідь назвами відповідних творів.

Проаналізуйте!

1. Порівняйте світобачення Франца Кафки з провідними тенденціями експресіонізму.
2. Що означає поняття *кафкіанський світ*? Як воно характеризує атмосферу й настрої у творах Ф. Кафки?
3. Прокоментуйте афоризми Ф. Кафки.
  - Є два людські гріхи, з яких випливає решта,— нетерпіння й лінощі душі. Через своє нетерпіння людей вигнано з раю, а через лінощі вони не можуть туди повернутися...
  - Щасливим я був би тільки тоді, коли б зміг привести світ до чистоти, правди, сталості.
  - Зрозумій, що для щастя доволі клаптя землі, на якому вміщаються твої ноги.

Створіть!

- Опорно-логічну схему літературного процесу першої половини ХХ ст.

Новела «Перевтілення» — яскравий приклад метафоричного світобачення Франца Кафки

Глобальні проблеми ХХ століття (втрата ідеалів, самотність людини, деградація особистості й суспільства) суттєво позначилися на світовідчутті Ф. Кафки, який постійно шукав духовну сутність світу й відчував власну відчуженість від реальності.

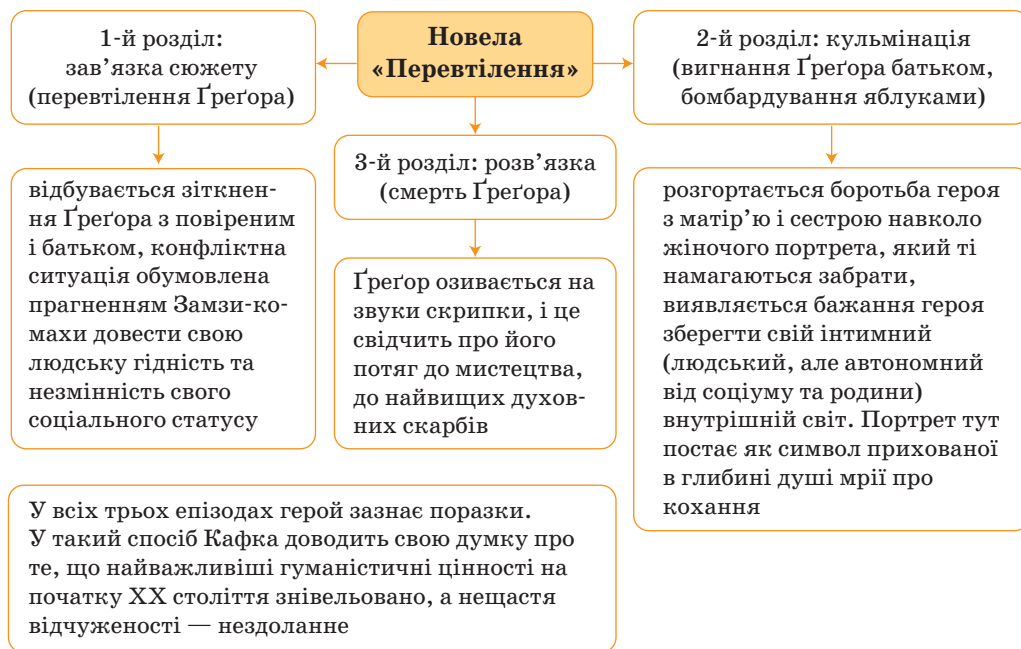
«Перевтілення» (1912) — знаковий твір модерністської літератури. Тема новели — гранична самотність особистості та трагічне знецінення людського життя. Ця новела — найвідоміший «маленький» твір митця, шедевр, де у властивій письменникові протокольній формі йдеться про фантастичні події. Прізвище головного героя Грегора Замзи — це зашифроване за допомогою криптографії прізвище самого автора.

Новела (італ. *novella*, від латин. *novellus* — новітній) — мала оповідна проза, особливий літературний жанр, близький до оповідання, нарису, есе. Новелі властиві лаконізм, яскравість і влучність художніх засобів. Автор у новелі концентрує увагу на змалюванні внутрішнього світу героїв, їхніх переживань і настроїв. Сюжет новели простий, надзвичайно динамічний, завершується зазвичай ситуаційною чи психологічною несподіванкою.

Особливості композиції, функції фантастики в новелі Ф. Кафки «Перевтілення»

Кожний розділ відображає конфлікт Грегора зі світом

Образ Грегора Замзи: проблемність, метафоричність, символічність

Символічно, що першим враженням Грегора-комахи було відчуття неправильного ходу годинника, який мав подзвонити і не подзвонив, — це знак алогічного розвитку життя, що почало рухатися у зворотному напрямку.

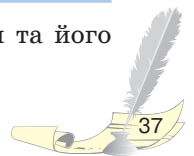
Образ Замзи-комахи — це метафора нездоланного відчуження людини. Нещастя, яке сталося з героєм, одразу відсунуло його за межу людського світу. Він поранив рот, коли повертав ключ, зламав лапку, відчиняючи двері, але ніхто не помітив його страждань. А далі гірше — яблуко, яке жбурнув у нього батько, так і залишилося в спині, тому що ніхто не наважився витягти його. Коли Грегор припинив їсти, ніхто не звернув на це уваги. Навіть смерть героя першою помітила не родина, а служниця, яка прийшла прибирати, вона ж і викинула кудись його рештки.

Для новели характерне поєднання сну та дійсності. Марення Грегора Замзи об'єднують уявне й реальне, свідоме й підсвідоме. Не можна пояснити сон, так само не можна пояснити й ті абсурдні закони, які змальовує Кафка. На думку письменника, світ не має жодних пояснень, він утратив мету й логіку духовної еволюції. Такий світ приречений на загибель, адже в ньому гине людина.

1. Визначте жанрові особливості новели.
2. Що незвичайного в новелі «Перевтілення»? Чи можна назвати її фантастичною?
3. Чи є у цій новелі автобіографічні елементи?
4. Чиїми очима ми дивимося на події, що відбуваються?
5. Що ви дізналися про життя героя до перевтілення?
6. Як Грегор реагує на цю подію?
7. Що ви відчуваєте до Грегора, який перетворився на комаху, — здивування, страх чи захоплення? Чому?
8. Головний герой — гігантська багатоніжка, комаха. Але Кафка, який рідко був категоричним, вимагав від видавництва, щоб поміж ілюстрацій до книги не було жодного малюнка, який би зображав Грегора багатоніжкою. Про що свідчить цей факт?
9. Тема простору в новелі відіграє важливу роль. Дійсність зображено крізь призму сприйняття Грегора. Скільки разів і як саме змінювався простір навколо головного героя?
10. Чи згодні ви з Кафкою, що людина — маленька комаха? Що потрібно робити, щоб не почуватися комахою?

Проаналізуйте!

1. Як ви вважаєте, чи існує зв'язок між особистим життям Кафки та його твором? Спробуйте встановити зв'язок, наведіть приклади.

- У чому полягає головна тема та проблема метафоричного світобачення у новелі «Перевтілення»?
- Ф. Кафка планував увести «Перевтілення» до збірки, що мала називатися «Кара». Про що свідчить цей намір автора?
- Як ви вважаєте, чому, готуючи новелу до друку, Кафка заборонив її ілюструвати зображеннями Грегора-комахи?
- Пригадайте казки, де відбуваються перевтілення героїв на тварин або потвор. Що було необхідною умовою перетворення зачарованих героїв на людей? Чому подібний щасливий фінал неможливий для Грегора?
- Поміркуйте, чому Кафка не закінчив новелу смертю Грегора, а продовжив оповідь далі. Як, на вашу думку, складеться життя родини після смерті Грегора?

Створіть!

- Порівняльну таблицю «Сім'я Грегора Замзи: стосунки, поведінка, наміри».
- Скопіюйте до зошитів таблицю та наведіть аргументи до зазначених у її стовпцях тверджень:

Грегор-людина	Грегор-комаха

Роман «Майстер і Маргарита» як вершина творчості М. О. Булгакова

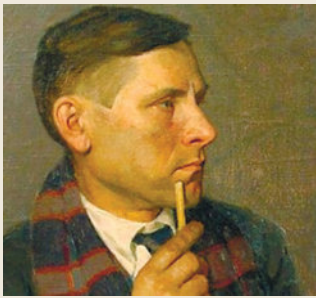
Ім'я Михайла Опанасовича Булгакова на 25 років було викреслено з літературного життя (1964–1989). Тож слава прийшла до нього вже після смерті. Письменницька доля нині всесвітньо визнаного класика літератури ХХ століття склалася драматично: він не побачив опублікованими свої кращі твори, а все, що вийшло друком, стало об'єктом жорстокої критики, ідеологічних і політичних звинувачень. У біографії цього митця можна простежити кілька векторів, що визначають напрями еволюції Булгакова як прозаїка, драматурга, сатирика, гуманіста.

Його творчість витримала випробування часом і посіла чільне місце у скарбниці світової культури. Твори Булгакова завжди цікаві читачам, персонажі інтригують тим, що водночас захоплюють і лякають сміливістю думки. Його образи — виразні, літературні етюди — смачні, а мова — легка.

Інтерактивна вправа

- Розгляньте інфографіку на с. 39. За матеріалами інфографіки й онлайн-додатка складіть повідомлення про особливості художнього світу М. О. Булгакова (*робота в парах*).

1891–1940

Михайло Опанасович Булгаков

Російський письменник, драматург, театральний режисер, актор. Автор романів, оповідань, фейлетонів, п'єс, кіносценаріїв, оперних лібрето. Його твори, що змальовують дух трагічної доби 1920–1930-х рр. російської історії, стверджують загальнолюдські духовні цінності.

Основні твори

«Дияволиада», «Фатальні яйця», «Собаче серце» (1925), «Біла гвардія», «Зойчина квартира» (1926), «Багряний острів» (1927), «Біг» (1928).

1928 року починає працювати над романом «Майстер і Маргарита», який завершив лише 1940 року.

Розквіт письменницького таланту М. Булгакова припав на час утисків сталінської цензури та критики. Письменник, який зі співчуттям змальовував офіцерів білої гвардії й інтелігентів, зрощених культурним середовищем дореволюційної Росії, який не шкодував сміливих сатиричних барв, зображаючи радянське суспільство, накликав на себе гнів ідеологів нової влади. Прозу Булгакова не публікували, його п'єси викреслювали з репертуарів театрів або відхиляли на театральних художніх радах, а сам митець став цапом відбувайлом для нищівної критики на свою адресу.

Меморіальна дошка на одному з корпусів Чернівецької ОКЛ

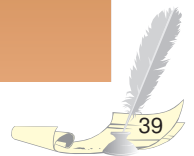
Кадр із фільму «Собаче серце» (реж. В. В. Бортко, СРСР, 1988)

Ілюстрація до роману «Майстер і Маргарита» М. О. Булгакова

Лише за кілька десятиліть після смерті М. Булгакова знову відкрили як письменника світового масштабу, ім'я якого має перебувати поруч з іменами таких корифеїв російської літератури, як Микола Гоголь, Михайло Салтиков-Шчедрін, Антон Чехов.

Булгаковські твори здобули читацьку любов та зацікавленість літературознавців різних країн. Зокрема, ім'я митця зазначено у «Пантеоні ХХ століття», створеному в Америці для увічнення найвидатніших людей доби.

М. О. Булгаков — талановита та неординарна особистість

Періоди	Внесок у становлення особистості
Київ, дружна родина →	Відчуття родини, любов до мистецтва, повага до людини, почуття гідності й честі як основних моральних критеріїв оцінювання майбутніх героїв
Освіта, самоосвіта →	Любов до літератури, театру, працелюбність, загострене почуття незалежності й самостійності, бажання бути осторонь політичної боротьби, протест проти насильства
Літературні уподобання →	Розуміння традицій російської літератури романтизму й реалізму, філософське осмислення одвічних проблем, захоплення фантастикою, містикою
Літературна творчість →	Усвідомлення цінності людського життя, критичне ставлення до дійсності, політичних подій, зокрема російської соціалістичної революції з її ставкою на неосвічені пролетарські маси, звернення до одвічних питань людського буття, проблем духовної деградації суспільства в культурно-історичному контексті
Осмислення проблеми відносин влади й митця →	«Внутрішня еміграція» письменника, загострене почуття власної гідності, прагнення понад усе залишатися вільною людиною, сміливе викриття вад державної системи, протест проти абсурдного соціального устрою та насильства

Особливості художнього світу М. О. Булгакова

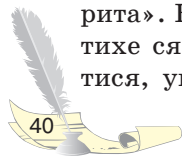
- Протиставлення одвічних цінностей історичній сучасності в її кризові моменти.
- Різка сатира, іронія та гротеск як засіб розкриття дійсності.
- Звернення до фантастичних сюжетів, що засвідчують містицизм письменника.
- Тісний зв'язок між прозою та драматургією, що полягає у насиченні романів, повістей та оповідань драматичними елементами й театральними ефектами.
- Використання складних оповідних структур, сюжетних колізій, поліфонії (багатоголосся).

М. О. Булгаков і Україна. Роль Києва у житті Булгакова

Як митець і мислитель М. Булгаков перебував під значним впливом творчості Миколи Гоголя та філософських ідей Григорія Сковороди.

Київ посідав особливе місце в житті та творчості письменника. Дитинство і юність митця минули в будинку № 13 на Андріївському узвозі. Тут він обрав для себе професію лікаря й зустрів свою першу дружину. Не дивно, що саме в Києві виник задум його найвизначнішого роману «Майстер і Маргарита». Навіть у Москві завжди пам'ятав про свій київський будинок — його тихе сяяння лягло світлом і тінню на заповітні рукописи. Мріяв повернутися, уклавши у вуста Маргарити: *«Дивись, он попереду твоїй вічний дім,*

яким тебе винагороджено»*. Згодом у місці, де народився й провів значну частину свого життя видатний митець, улаштували літературно-меморіальний музей.

У відомому київському меморіальному будинку-музеї Михайла Булгакова цікавою є двоколірність експозиції. Завдяки цьому ніби поєднуються два світи — справжній, булгаковський, і вигаданий, книжковий. Справжні речі родини Булгакових чергуються з білими моделями, муляжами втрачених предметів побуту, міфічними, літературними ознаками інтер'єру.

Парадоксально, але факт: незважаючи на величезну популярність творчості видатного майстра, сьогодні — це єдиний у світі музей, де зібрано булгаковські реліквії.

Фасад будинку-музею М. О. Булгакова у Києві

Конфлікт митця з владою в умовах тоталітарної радянської системи

Повість Михайла Булгакова «Собаче серце» розкриває авторський погляд на все, що відбувалося в СРСР у 1920-ті роки. Те, що влада називала розбудовою соціалізму, М. О. Булгаков розцінював як масштабний і більш ніж небезпечний експеримент. Революційні методи, до яких вдавалися з метою побудови нового, досконалого суспільства й виховання нової людини, майстер сприймав досить скептично. Письменник уважав цей процес утручанням у природний перебіг історії, що спричинить жахливі наслідки, зокрема — для самих недолугих експериментаторів, що згодом підтвердилося.

Реакція з боку влади на позицію письменника-опозиціонера була передбачуваною: його твори не видавали друком, а сам Булгаков, будинок якого часто піддавали обшукам, перебував під таємним наглядом. Хоча митець і залишився в живих, доля його була трагічною. За зловісною іронією, письменник, посмертно ушлюблений у всьому світі, жив і писав за умов, що заперечували власне можливість творчого самовираження. Попри тиск тоталітарного режиму, він писав днями й ночами. Навіть коли вже не мав жодної надії побачити свої твори опублікованими, то писав у шухляду, залишивши нащадкам свій найкращий роман.

Твір «Майстер і Марґарита» як роман-лабіринт зі складною філософською проблематикою

Конфлікт письменника та влади, особистості та системи стає лейтмотивом творчості М. Булгакова й особливого звучання набуває в його вершинному творі «Майстер і Марґарита».

* Тут і далі: переклад Євгена Поповича.

Культурні та літературні джерела твору «Майстер і Маргарита»

Реальні факти

Життя Булгакова та історія СРСР у 1920–1930-ті роки; враження від творів мистецтва («Демон», «Шестикрилий Серафим» М. Врубеля, полотна В. Васнецова у Володимирському соборі в Києві, художня панорама «Голгофа»); історія кохання з О. С. Булгаковою (Шиловською), яка стала прообразом Маргарити

Книжкові

Е. Ренан «Життя Ісуса»; Г. Сенкевич «Куди йдеш» («Камо грядеши»); А. Франс «Прокуратор Іудеї»; Й. В. Гете «Фауст»; Е. Т. А. Гофман «Крихітка Цахес...»; твори М. В. Гоголя, Ф. М. Достоевського; філософія В. С. Соловйова

Міфологічні

Євангельські легенди про Ісуса Христа, Понтія Пілата, Іуду та ін.; біблійні міфи про диявола та боротьбу Христа з ним; слов'янські міфи про відьом, демонів, нечисту силу; європейські міфи; апокрифи (різні трактування долі Іуди, Пілата та інших біблійних персонажів)

1. Що означає вислів *рукописи не горять*? Кому він належить?
2. Назвіть факти біографії Булгакова, які відображено в його творчості.
3. Як на долі Булгакова позначилися історичні потрясіння 1910–1920-х років?
4. Які епізоди з життя письменника засвідчують його протистояння з тоталітарною владою?
5. Як стосунки М. Булгакова з владою вплинули на зміст творів митця?
6. У яких творах письменника показано історію взаємин художника і правителя-тирана?
7. Як у художньому світі письменника поєднано традиції реалізму й романтизму з пошуками письменників ХХ століття?
8. Чому, на вашу думку, за життя Булгакова роман «Майстер і Маргарита» не вийшов друком?
9. Про що свідчить зв'язок роману М. О. Булгакова з творами його відомих попередників?

О. Грачов. Колаж-портрет М. О. Булгакова. 1970

Проаналізуйте!

1. У сучасному літературознавстві реалізм Булгакова називають *дивним, магічним, гротескним*. Якою ви бачите булгаковську концепцію світу й людини?
2. На матеріалі життя 1920–1930-х років М. О. Булгаков розв’язує одвічні питання добра та зла. Доведіть або спростуйте це твердження.

Роман «Майстер і Марґарита»: особливості композиції, широта філософсько-етичної проблематики твору

Особливості композиції твору (роман у романі) та оповідної структури

Роман має складну та водночас чітку композицію: такої чіткості надає роману переплетення сюжетних ліній, об’єднаних наскрізною темою — темою вільної особистості в пошуках правди.

Джерела роману обумовили особливості його побудови: **роман у романі**, де час і простір відтворено у кількох площинах. Дія розгортається у трьох часових і просторових планах: у Москві другої чверті ХХ ст., у Єршалаїмі на початку нашої ери й поза земним часом та простором, де сходяться обидві сюжетні лінії роману, — у вічності.

«Майстер і Марґарита» — *роман у романі*. Розділи про московське життя кінця 1920-х років переплітаються з розділами роману, написаного майстром, де переосмислюються біблійні події, — суд Понтія Пілата та страта Іешуа.

Складові композиції роману «Майстер і Марґарита»

- *Міфологічний* — перебування Воланда і його почту в Москві напередодні Великодня
- *Соціально-сатиричний* — зображення Москви 1930-х рр.
- *Ліричний* — історія кохання майстра та Марґарити
- *Біблійний* — роман майстра про Іешуа та Понтія Пілата, дія якого відбувається в давньому Єршалаїмі у I ст. н. е. та у вічності

Князь п’ятьми Воланд і його почет потрапили до специфічного московського світу і спостерігають за тим, як живуть, страждають, сваряться, заздрають, радіють звичайні люди, утручаючись у людські долі на свій розсуд.

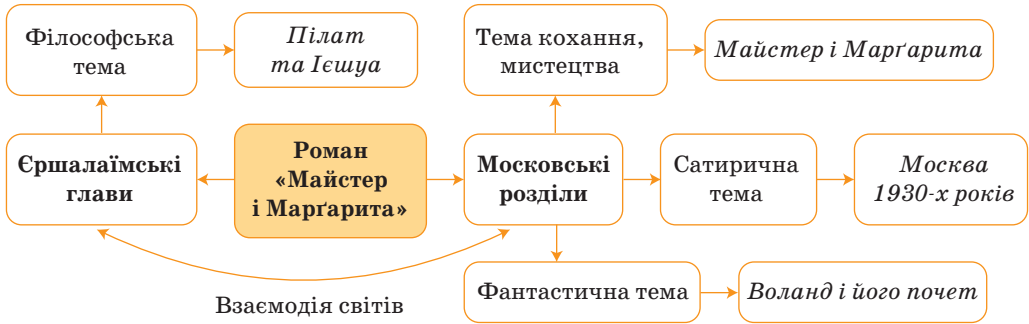
Московські розділи сатирично відображають псевдолітературну діяльність МАСОЛІТу, зіпсованих квартирним питанням москвичів, свавілля чиновницької бюрократії, атмосферу взаємного стеження й доносів. Саме тут розігралася бісівська містерія Воланда.

У межах цієї багатопросторової художньої реальності відбувається постійне зіставлення тимчасового й вічного, їхня взаємоперевірка часом.

Зважаючи на унікальність твору, неможливо визначити його жанр якось однозначно. «Майстер і Маргарита» — роман сатиричний, філософський, у єршалаїмських сценах — епічний; його визначають як *роман-міф*.

Морально-філософський зміст єршалаїмських розділів твору

Одна з найбільших таємниць роману — біблійний сюжет, який розгортається в уяві майстра. М. Булгаков не претендував на звання євангеліста Нового часу. Він лише своєрідно інтерпретував євангельські мотиви й образи. Ця сюжетна лінія роману «Майстер і Маргарита» не нова, але біблійні мотиви набувають у Булгакова нових ознак: персонажі наділені земними характеристиками та розв'язують земні проблеми. Булгаковський Азazelло, Коров'єв-Фагот, як і Бегемот, не відповідають біблійним канонам: вони всього лише почет сатани й не ототожнюються, за християнською традицією, із самим сатаною.

Іешуа зіткнувся в ідейному діалозі з Понтієм Пілатом, якого змальовано не як могутнього прокуратора, а як пересічну людину, знесилена головним болем. У Біблії Понтій Пілат не мучиться сумнівами й докорами сумління, а булгаковський герой постійно балансує між добром і злом і, наказавши вбити Іешуа, сам страждає, аж поки йому не вибачають цей гріх.

Хоча булгаковському Іешуа притаманні деякі риси Месії, та він більше схожий на сина людського, а не Сина Божого. Людську природу особливо рельєфно вимальовано у сцені допиту. Цей мандрівний філософ проповідує моральний закон Добра. Він ані на йоту не відступає від своїх переконань і не хтує брехнею задля порятунку: не розуміє чи не бажає розуміти натяків прокуратора. Навіть за мить до страти, коли йому, спраглому, піднесли до рота мокру губку, він сповідує цей закон: відмовляється на користь засудженого сусіда, який так само потерпає від спраги.

Головним антагоністом Іешуа є Понтій Пілат: носій абсолютного добра, одвічних істин — і зневірений у моральних цінностях посадовець, охоронець державного ладу та влади.

Пілат зазнає моральної поразки, капітулює перед страхом за своє життя. За хибний вибір він розплачується муками совісті. І тільки за дві тисячі років каяття перед Пілатом розстеляється довгоочікуваний шлях — дорога до світла. Місячне сяйво в Булгакова є символом Істини, вічного духовного життя.

Іншою протилежністю Ієшуа є Воланд. Якщо Мефістофель із «Фауста» Гете сильний, як Бог, та є втіленням зла, руйнації, то Воланд має на меті відновлення справедливості, хоче довести, що добро та зло тісно переплетені, ось тільки зло неминуче буде покарано. Булгаков віддаляє Воланда від Мефістофеля (сатани) у пошуках більш точного осмислення природи добра та зла і їхнього співвідношення між собою в реальному житті. «Кожна управа має пильнувати своїх справ», — пояснює Воланд Марґариті розподіл обов'язків у цьому світі. Є «управа» Ієшуа Га-Ноцрі, і є «управа» його, Воланда. А їхнє співвідношення між собою цілком відповідає Євангелію й християнській традиції.

Булгаковський Воланд не сіє зло, а викриває його. Жорстокими, але водночас справедливими наказами та вчинками він відновлює рівновагу між добром і злом. Зло в романі — то не витівки сатани. Відповідальність за несправедливість автор покладає на людину. «Воланд — це перший диявол у світовій літературі, який карає за недотримання заповідей Христа», — пише дослідник Б. В. Соколов у «Булгаковській енциклопедії».

1. Чому літературознавці вважають, що «Майстер і Марґарита» — це *роман у романі*? Назвіть культурні, зокрема літературні, джерела твору.
2. У чому полягає своєрідність композиції роману «Майстер і Марґарита»? Які основні сюжетні лінії можна виокремити у цьому творі?
3. М. О. Булгаков назвав свій твір *фантастичним романом*. А як би ви визначили жанр твору?
4. Визначте основні проблеми роману «Майстер і Марґарита».
5. Чому майстер пише роман саме про Понтія Пілата? Хто головний герой і яка основна думка цього твору?
6. Як пов'язані в романі картини життя сучасної митцеві Москви та розділи роману про Понтія Пілата?
7. Що спільного між добою Понтія Пілата й основним часом дії твору?
8. Які риси Сина Божого та які сина людського, на вашу думку, утілено в образі Ієшуа?

Проаналізуйте!

1. Зіставте ершалаїмські розділи роману з біблійним першоджерелом: у чому сенс булгаковської інтерпретації? Свою думку аргументуйте й проілюструйте цитатами з роману.
2. Порівняйте образи Ієшуа та Понтія Пілата за портретом та вчинками.

3. Хто в ершалаїмській частині роману, на вашу думку, відповідає таким поняттям:

4. Чому Іешуа у фіналі роману прощає Пілатові? Дайте розгорнуту відповідь.

Створіть!

- Порівняльну характеристику євангельських образів та персонажів роману «Майстер і Маргарита».

Роман «Майстер і Маргарита»: проблема творчості та шляху митця. Утвердження цінності кохання та її рятівної сили в долях майстра і Маргарити

Тема творчості в романі. Трагізм долі митця (майстра)

Проблематика роману М. О. Булгакова «Майстер і Маргарита» — складна й різноманітна. Одна з основних проблем твору — проблема творчості й долі письменника.

Проблема творчості й долі письменника у романі М. О. Булгакова «Майстер і Маргарита»

Берліоз	Іван Бездомний	Майстер
У розмові Берліоза з Бездомним на Патріарших ставках Булгаков зображує головного редактора упевненим у собі та своїх знаннях. Берліоз розповідає про Ісуса, заперечуючи його існування, наводячи приклади й насолоджуючись тим, яке враження справив на молодого поета. Що ж до творчості, то для Берліоза це робота, яка полягає в керуванні й настановах, милуванні своїм розумом та «талантом». Образ Берліоза є втіленням чиновника-бюрократа, який принижує роль творчості та творця. Через таких, як він, страждає майстер у творчій й сам Булгаков у житті	Творчість для Івана Миколайовича Понир'єва — це пошук свого шляху. Герой усвідомлює хибність свого прагнення до слави й кардинально змінюється як особистість. Він також усвідомлює роль творчості та духовності. Йому не судилося стати поетом, але він здатний тонко відчутти сутність творчості й тонкого духовного світу. Його відмова від МАСОЛІТівського квитка нагадує зневагу до грошей Левія Матвія — учня й друга Іешуа	В образі майстра Булгаков утілює своє ставлення до творчості. Через долю майстра розкрито філософську сутність творчості — презирство до жалюгідного повсякдення, марнославства, пихи; безперервність духовного зв'язку сьогодення й минулого, безкорисливість. Булгаков не випадково називає свого героя майстром, а не письменником. Тут є кілька відтінків змісту: повага до досконалої майстерності, посвячення, служіння вищому духовному завданню — на відміну від соціального замовлення ремісників-письменників 1920–1930-х рр.

Засоби комічного в романі «Майстер і Маргарита»

Складна структура роману дала авторові змогу максимально приховати *сатиричну спрямованість* твору.

Сатира — гостра критика чогось, окремих осіб чи суспільства з висміюванням, а то й гнівним засудженням вад і негативних явищ у різних сферах індивідуального, суспільного й політичного життя, що суперечать загальнообов'язковим принципам чи прийнятим ідеалам.

У романі Булгакова постала складна картина життя москвичів, особливо мистецької еліти, у 1920–1930-х роках. Письменник тонко поєднав гротеск і фантастику, продовжуючи гоголівську традицію. Автор характеризує персонажа за допомогою прийому деталізації, що водночас є засобом створення *гротеску*.

Гротеск — тип художньої образності, який ґрунтується на химерному поєднанні фантастичного й реального, прекрасного й потворного, трагічного й комічного, життєподібного й карикатурного.

Яскрава сатирична деталь у романі — членський квиток МАСОЛІТу. Творчу працю письменника замінили формальні засідання й обговорення, боротьба за вигоди й привілеї. Не менш принизливим і несправедливим постає розподіл привілеїв у МАСОЛІТі. Визначні літератори можуть пообідати вишуканими стравами у ресторані значно дешевше, ніж пересічні громадяни. Є у них і дачі на Клязьмі, але дістатися цієї верхівки можуть не всі, оскільки бездарних літераторів значно більше, ніж дач, тому літній відпочинок стає предметом заздрощів.

Письменницьку еліту країни показано сірою, дріб'язковою, користолюбною та черствою. Показовою є сцена танців у ресторані: літератори кружляють у безглуздому вихорі.

Тема сатиричного зображення життя Москви й москвичів 1930-х років тісно пов'язана в романі з образом Воланда. Разом зі своїми помічниками він немов препарує пороки жителів столиці з її атмосферою бездуховності, вульгарності, жадібності, заздрості й кар'єризму.

Достатньо пригадати випадок у вар'єте. Смішними й огидними показують себе московські обивателі, ловлячи червінці, які виявляються фальшивими, міняючи свій одяг на модне вбрання. Чого варта суперечка претендентів на житло покійного Берліоза!

Через користолюбство, нестримне прагнення до високого суспільного становища люди зовсім утратили здоровий глузд. Ними було легко маніпулювати, вводити в оману. Правомірно з мотивом викриття обивателів перегукується мотив божевілля (образи Івана Бездомного, Никанора Івановича Босого). Клініка Стравінського, куди вони потрапляють, нагадує авторові весь сучасний йому світ.

Прізвища персонажів твору говорять самі за себе: *Римський, Варенуха, Лиходєєв, Куролесов*.

А як точно письменник відобразив епоху репресій, завуалювавши її під біблійні часи! Високий світ євангельської легенди, який набув під пером письменника реальних ознак, знижується, пародійно перекручується в інших світах, інших вимірах. Сучасність стає нереальною, а потойбічний світ — дійсністю.

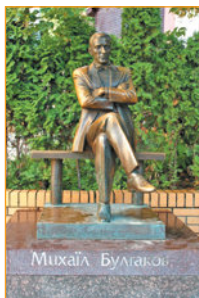

Пародія — комічне або сатиричне наслідування іншого художнього твору. Пародія в перебільшеному вигляді відтворює характерні риси оригіналу.

Але, сатирично зображуючи одвічні людські пороки, М. Булгаков сподівається на виправлення, удосконалення людини. Побутові й міфологічні сцени роману засвідчують, що духовне й бездуховне завжди боролися в людині. Нездарма висловлювання Воланда про це стало крилатим у романі: *«Вони — люди як люди. Люблять гроші, але ж це завжди було...»*. Автор показує, що вдосконалення людини починається передовсім з її моральності. Булгаков не робить сатиру наріжним каменем свого роману. Своєрідність його сатири виявляється в тому, що вона тісно переплітається з моральними, філософськими проблемами, які завжди поставали перед людиною.

Музеї та пам'ятники М. О. Булгакову та його персонажам

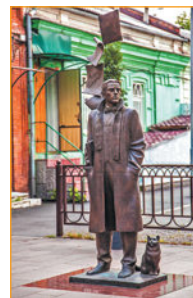
Офіційне відкриття першого у світі пам'ятника Михайлу Булгакову (скульптор — М. П. Рапай) відбулося 2007 року. Він розташований у Києві на Андріївському узвозі, біля будинку, де Булгаков проживав із родиною.

Київ

Харків

Владикавказ

Пам'ятник Михайлу Булгакову в Харкові встановлено в Саду скульптур у дворі ресторану «Ермітаж» (вул. Максиміліанівська, 18). Автор пам'ятника, скульптор Артем Самойленко, зобразив письменника на лаві разом із котом Бегемотом, персонажем роману «Майстер і Марґарита».

Ще одне місто, пов'язане з Булгаковим, — Владикавказ (Північна Осетія). Михайло Опанасович жив там упродовж двох років. Саме у Владикавказі майбутній письменник обличив медицину й більше до неї не повертався. Тут він почав свій творчий шлях, організовував літературні вечори, концерти,

створював п'єси для драматичної трупи місцевого театру. Пам'ятник (скульптор — С. Т. Тавасієв) установлено в центрі міста 2012 року.

1. Як ви вважаєте, які зв'язки існують між життям і творчістю? Чому *рукописи не горять*?
2. Що важливіше для митця — зовнішня чи внутрішня свобода?
3. На думку Булгакова, що означає бути майстром?
4. Чому майстер з'являється тільки в 13-му розділі роману — «Поява героя»?
5. Нагородою за які найвищі духовні цінності є спокій? А світло?
6. На вашу думку, яку роль у романі виконує епіграф з «Фауста» Й. В. Ґете? Чи можна вважати епіграф ключем до роману й чому?
7. Як і навіщо автор поєднав біблійний переказ, історію двох закоханих і московські сатирично-побутові сцени?
8. Виразно прочитайте комічний діалог Коров'єва і Бегемота про письменників напередодні підпалу ресторану в «Домі Грибоедова» (розділ 28). Чому М. Булгаков вклав слова докору у уста нечистої сили?
9. Як пов'язані теми кохання та творчості в романі?
10. Які фольклорні та літературні аналогії виникають у вас, коли йдеться про образ Марґарити?
11. Які художні засоби використав автор для яскравішого й переконливішого зображення реального життя 1920–1930-х років?
12. Що означає слово *спокій* для булгаковських героїв? Як кожен із них розуміє його (майстер, Марґарита, Понтій Пілат, Фріда)?
13. Яку роль відіграє в романі Воланд? Чи можна вважати, що він служить добру? Доведіть свою думку.

Проаналізуйте!

1. У яких умовах майстер писав свій роман? Порівняйте обстановку кімнати майстра та квартири критика Латунського. Проілюструйте свою відповідь цитатами з тексту роману.
2. Чи вдалося Булгакову втілити власний задум, змалювавши в романі «Майстер і Марґарита» 1920–1930-ті роки? Аргументуйте свою відповідь цитатами з роману.
3. За майстром немає жодної провини, та все ж він не заслуговує на світло: він отримав тільки спокій. Чому?
4. «*Боги, боги мої! Що ж треба було цій жінці?!*» — вигукує автор. Спробуйте й ви відповісти на це питання.
5. Яким є ваше ставлення до Марґарити? Чому вона заслуговує тільки на спокій разом із майстром, а не на щастя?
6. На вашу думку, які людські якості були притаманні Марґариті?
7. Чи справедливо Булгаков називає взаємини майстра й Марґарити «*справжньою, вірною, вічною любов'ю*»?

Створіть!

- Уявіть себе вчителем зарубіжної літератури. Складіть перелік понять, з якими необхідно ознайомитись учням для успішного опанування теми «Модерністська проза початку ХХ століття».

Формуємо предметні та ключові компетентності**Літературний ринг**

- Прочитайте відгуки митців про особистість та творчість Ф. Кафки. Чи згодні ви з цими судженнями? Аргументуйте свою думку.

Я відкрив Кафку доволі пізно. Перше, що я прочитав (це було «Перевтілення»), вразило мене... Я тільки відчував за всім цим щось жахливе, що може статися з кожним із нас, хоч це й подано в цілком ірреальній формі... Я зрозумів так, що кожен із нас може стати чудовиськом, що в кожному з нас причаїлася така можливість. Чудовисько здатне вилізти назовні будь-якої миті. І тоді з нами станеться перевтілення. Інакше кажучи, чудовисько, що причаїлося всередині нас, здатне перемогти. Адже людська юрба, цілі нації періодично втрачають людську подобу: війни, повстання, погроми, різанина, колективні злочини, диктатура, репресії. І це частина тих форм, у яких виявляється наша потворність...

*Е. Йонеско,
відомий французький драматург ХХ ст.*

Дехто вважає Кафку незрозумілим і тому нудним. Часто до цього австрійського письменника додають епітет «дивний». У світовій літературі немає письменника, настільки чесного і відвертого із самим собою та світом. Кафка — надзвичайно цікавий і ні на кого іншого не схожий письменник. Він був абсолютно щирим у своїй творчості, але це було настільки своєрідне бачення світу, що не кожен його розумів. Можливо, у світі не було і немає письменника, у творчості якого власне життя і власна доля відігравали б настільки вирішальну роль, як у творчості Кафки.

*Д. В. Затонський,
український літературознавець*

Усвідомте!

- Одним із визначальних літературно-мистецьких явищ ХХ століття є модернізм. У літературі модернізм зароджується спочатку у французькій поезії другої половини ХІХ ст. (Ш. Бодлер, П. Верлен, А. Рембо), згодом поширюється рештою європейських країн і сягає найвищого ступеню розвитку у прозі (Ф. Кафка, Дж. Джойс, М. Пруст) та драматургії (М. Метерлінк, Г. Ібсен, А. Стріндберг).
- Ф. Кафку вважають фундатором літератури абсурду і чи не першим екзистенціалістом у світовій літературі. Людина у світі Кафки постійно страждає, вона не захищена, слабка, безсила. Підтверджує свої думки письменник не стільки психологією персонажів, скільки ситуацією, становищем, у які потрапляють його герої.

- Творчість прозаїка і драматурга М. О. Булгакова — взірць героїчної відданості мистецтву та свідчення мужнього опору митця тоталітарній владі. Головним пафосом творчості письменника було утвердження одвічних духовних цінностей (роман «Майстер і Маргарита» та ін.).

Умійте!

Виявляти традиції М. В. Гоголя у творчості Ф. Кафки; традиції Й. В. Гете, Г. С. Сковороди, Е. Т. А. Гофмана, М. В. Гоголя, Ф. М. Достоевського в романі М. О. Булгакова «Майстер і Маргарита»; *розкривати* проблему відчуження особистості в новелі «Перевтілення», абсурдність радянської дійсності в романі «Майстер і Маргарита»; *характеризувати* образ Грегора Замзи як автопортрет письменника й уособлення «зайвої людини» ХХ ст.; *досліджувати* проблематику, образну систему, особливості композиції та стилю прочитаних творів; *характеризувати* центральну метафору новели «Перевтілення»; світ радянської дійсності, біблійної давнини й фантастичної дияволяди в романі «Майстер і Маргарита»; *висвітлювати* зв'язки М. О. Булгакова з Україною.

Обкладинка першого видання новели «Перевтілення» Ф. Кафки

Підсумуємо знання з теми

Літературознавчо-психологічний практикум

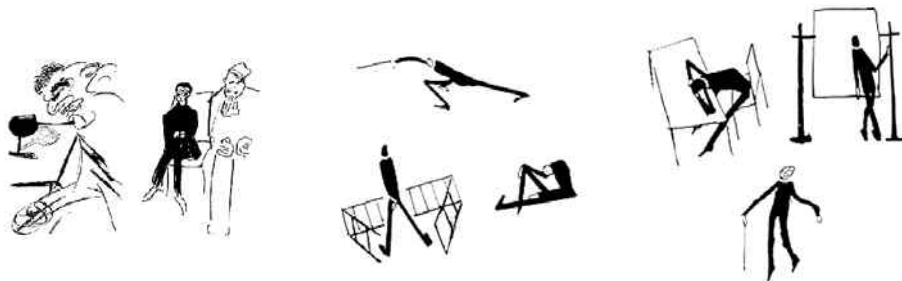
- Складіть коротку імпресіоністичну чи експресіоністичну оповідь про душевний стан людини, яка перебуває в розпачі, відчувається самотньою, зневірилась у житті.
- Із ким іще, крім Грегора Замзи, у родині відбуваються метаморфози? Обґрунтуйте свою відповідь. Спрогнозуйте ситуацію у реальному житті, яка може спричинити подібне відчуження.
- Уявіть себе художником-ілюстратором книги за романом М. О. Булгакова «Майстер і Маргарита». Зобразіть внутрішній світ літературних героїв роману М. Булгакова у словесній колірній палітрі. Оберіть палітру фарб для ілюстрацій, свій вибір аргументуйте.
- Епізод «Великий бал у сатани» в романі «Майстер і Маргарита» пов'язують із мотивом падіння. Доведіть, що це так. Проаналізуйте лексику: виокремте слова-сигнали або ключові слова, що позначають різновиди падінь. У прямому чи переносному значенні вжито ці слова? Що це може означати?

Літературознавчо-мистецький практикум

- На обкладинках видань «Перевтілення» ілюстратори часто зображають двері. Поясніть, чому тема дверей настільки важлива в цій новелі.

- Розгляньте записи та малюнки Ф. Кафки у щоденнику. Яке враження вони на вас справили? Чи допомагають вони зрозуміти внутрішній світ Ф. Кафки? Порівняйте їх із репродукціями картин художників-модерністів.

Сторінки щоденника Ф. Кафки

- Розгляньте ілюстрації до роману «Майстер і Маргарита», на яких зображено головну героїню. Якою постає Маргарита зі сторінок роману у вашій уяві?

Малюнок
О. Осипової

Графіка
О. Костіна

Ілюстрація
В. Єфіменка

- Роман М. О. Булгакова «Майстер і Маргарита» неодноразово екранізували та ставили на театральних сценах різних країн світу. Наприклад, першу його кіноверсію здійснив відомий польський режисер Анджей Вайда, що поставив за булгаковським текстом 1971 року фільм «Пілат та інші». Однією з найвдаліших екранізацій роману є кіноверсія 10-серійного телефільму «Майстер і Маргарита» (2005) Володимира Бортка, що також втілює на екрані повість «Собаче серце». Уявіть, що ви — режисер. Створіть логлайн до продовження історії кохання майстра і Маргарити.

Глосарій

Логлайн — стисла анотація до фільму, що передає зміст історії, її основну драматичну колізію. Цей термін поширений серед сценаристів і письменників.

Онлайн-бібліотека

- Кафка Франц. Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=11135.
- Майстер і Маргарита в українському перекладі на сайті е-бібліотеки «Чтиво» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Bulgakov_Mikhail/.
- Перед брамою Кафки. — Друг читача [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://web.archive.org/web/20170914231359/http://dev.vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/11580/.
- Рильов К. Великий містифікатор та геніальний пересмішник Михайло Булгаков [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/velikiy-mistifikator-ta-genialniy-peresmishnik-mihaylo-bulgakov-2>.

ПОДОРОЖ ТРЕТЯ. ШЕДЕВРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІРИКИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

На початку ХХ ст. поезія вражає небувалим розмаїттям жанрів і форм. Поетична творчість як один із найпотужніших засобів мистецького самовищення перетворюється на експериментальний майданчик з докорінного оновлення мистецтва. Такого багатства літературних течій, шкіл і творчих маніфестів в історії літератури ще не було. Якщо прозу можна порівняти з великим кораблем зі складними надбудовами, що неспішно торує життєві простори, то поезія — це легкі й стрімкі вітрильники, які мандрують морями почуттів у пошуках щастя, кохання, мрії. І ми вирушаємо за ними у віртуальну подорож сторінками поетичних творів.

*Поезія — це завжди неповторність,
Якийсь безсмертний дотик до душі.
Ліна Костенко*

Інтелектуальна розминка

1. Згадайте імена поетів, із творчістю яких ви ознайомилися в 10-му класі. Назвіть провідні ознаки їхніх творів та свої уподобання.
2. Які ознаки модернізму виявилися в європейській прозовій творчості кінця ХІХ — першої половини ХХ століття?
3. На вашу думку, яку роль відіграє поезія в розвитку духовно-емоційного світу людини?

Інтерактивна вправа

- Розгляньте інфографіку на с. 56–57. За матеріалами онлайн-дodatка складіть повідомлення за темою «Лірика початку ХХ століття» (робота в групах).

Гійом Аполлінер як знакова постать європейського авангарду

Провідна роль у поезії цього періоду належала *модерністським*, зокрема *авангардистським*, пошукам. Поетичні експерименти іспанця Федеріко Гарсії Лорки, француза Поля Елюара, австрійця Райнера Марії Рільке та інших митців сприяли змінам, яких зазнала художня форма вірша. Завдяки синтезу різних видів мистецтв поезія стала вишуканішою та різноманітнішою.

Розмаїття модерністських і авангардистських течій в європейській ліриці ХХ ст.

Якщо в середині ХІХ століття поезія перебувала в тіні потужного розвитку великої прози, зокрема класичного роману, який зображував цілісну картину життя суспільства й людини, то вже на межі ХІХ–ХХ століть криза реалістичної системи сприяла розквіту ліричного начала (і в прозі також), а отже, і поезії. Це був період, коли процеси суспільного занепаду сформували відповідне сприйняття сучасності. Відбулися надзвичайно глибокі зміни в умонастроях і самопочутті людей. І видатні поети, які вирізнялися інтуїтивною чутливістю до того, що Гегель називав *станом світу*, дуже добре зафіксували їх. А пошук нового слова в літературі сприяв виникненню модернізму та крайніх його виявів — *авангардизму*.

Авангардизм — це умовний термін для позначення художніх течій у літературі й мистецтві, що зародилися на початку ХХ століття й рішуче поривали з попередньою літературною традицією. Для естетичного пошуку митців-авангардистів характерним було прагнення зруйнувати усталені принципи побудови художнього твору та смаки публіки.

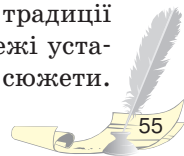
Для авангардистського мистецтва характерні життєствердні мотиви, соціально активна позиція, загострена емоційність, що нерідко набуває форм відвертого епатажу, настанова на руйнацію естетичного канону, сміливі досліди з художньою формою та поетичною мовою.

Гійом Аполлінер — поет-авангардист. Верлібр у творчості поета

Інтерактивна вправа

- Розгляньте інфографіку на с. 58. За матеріалами інфографіки та онлайн-додатка складіть повідомлення за темою «Гійом Аполлінер — яскрава зірка на літературному небосхилі початку ХХ століття» (*робота в парях*).

Гійом Аполлінер (справжнє ім'я — Вільгельм Альберт Владімір Александр Аполлінарій Костровицький) — яскрава зірка на літературному небосхилі початку ХХ століття, поет-романтик і символіст, який поєднав традиції своїх попередників із викликами нової доби. Він не боявся долати межі усталених літературних норм, сповнювати новим змістом відомі образи й сюжети.

Шедеври європейської лірики першої половини ХХ століття

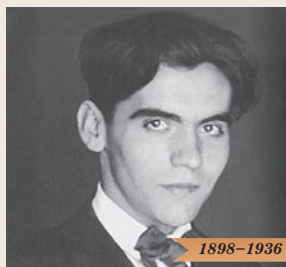
Провідну роль у поезії цього періоду відігравали авангардні тенденції. Для авангардного мистецтва характерні утвердження позиції соціальної активності, загострена емоційність, що нерідко набуває форм відвертого епатажу,

1880–1918

Гійом Аполлінер
(Вільгельм Альберт Владімір Аполлінарій Костровицький)

Поет, художник, критик, фундатор літературного авангарду, що визначив напрями розвитку французької та світової поезії у ХХ ст. За українськими мотивами написав вірш «Відповідь запорожців турецькому султанові», який уміщено у збірку «Алкоголі. Вірші 1898–1913» (1913).

1898–1936

Федеріко Гарсія Лорка
(Федеріко дель Саграда Корасон де Хесус Гарсія Лорка)

Поет і драматург, музикант і художник-графік, центральна фігура покоління 1927 року. Один із найяскравіших діячів іспанської культури ХХ ст.

таємниці буття, містичні й еротичні мотиви, проголошення реального світу ілюзією, натомість світу мрій — вищою реальністю.

настанова на руйнацію естетичного канону, сміливі досліди з художньою формою та поетичною мовою. Срібним століттям називають російську поезію зламу ХІХ–ХХ ст. Особливість поезії Срібного століття — розуміння високого призначення мистецтва, надзвичайна увага до вільної особистості, її внутрішнього світу, експерименти з художніми формами, захоплення філософією, яка намагалася пояснити

Символізм

Передавання почуттів за допомогою знаків і символів; одна з модерністських течій у російській поезії на межі століть (1890–1910). Прибічники символізму стверджували, що символ можливо розкрити, збагнути й відобразити тільки за допомогою мистецтва, зокрема музики й поезії.

1880–1921

Олександр Олександрович Блок

Російський поет, драматург, перекладач.

1873–1924

Валерій Якович Брюсов

Російський письменник, поет і перекладач.

1886–1921

**Микола Степанович
Гумільов**

Російський поет, перекладач,
літературний критик, фундатор
школи акмеїзму.

1889–1966

**Анна Андріївна
Ахматова (Горенко)**

Російська поетеса українського
походження, перекладачка
й літературознавиця.

Акмеїзм

Одна з модерністських течій у російській поезії 1910-х рр., що сформувалася у відповідь на крайнощі символізму. Акмеїсти стверджували ясний погляд на земне життя й закликали «сприймати світ у всій сукупності його краси та потворності».

1893–1930

**Володимир
Володимирович
Маяковський**

Російський радянський поет,
публіцист, драматург та
громадський діяч.

1885–1922

**Велимир Хлебников
(Віктор Володимирович
Хлебников)**

Російський поет, прозаїк, діяч
авангардного мистецтва, один із
засновників російського футуризму.

Футуризм

Авангардистська течія початку ХХ ст. (1910-ті рр.), що розвинулася здебільшого в Італії та Росії. Творцем футуризму вважають італійського письменника Ф. Т. Марінетті, який 1909 р. опублікував «Маніфест футуризму».

1893–1942

**Вадим Габрієлевич
Шершеневич**

Російський поет, перекладач,
один із головних теоретиків
імажинізму.

1895–1925

**Сергій Олександрович
Есенін**

Російський поет, представник
новоселянської поезії та лірики,
належав до течії імажинізму.

Імажинізм

Літературна течія, що з'явилася в Росії в перші роки після жовтневого завоювання. Імажиністи проголосили художній образ метою поезії, утверджували превалювання самоцільного образу та формотворчості над сенсом, ідеєю; висловлювали переважно богемні настрої.

Гійом Аполлінер

Справжнє ім'я — Вільгельм Альберт Владімір Александр Аполлінарій Костровицький. Французький поет, художник, критик, лідер авангардної паризької літератури (член руху кубістів і футуристів). Яскрава зірка на літературному небосхилі початку ХХ ст., поет-романтик та символіст, який поєднав традиції своїх попередників із викликами нової доби.

1880–1918

Основні збірки

«Алкоголі. Вірші 1898–1913» (1913), «Каліграми. Вірші Миру і Війни» (1918). За українськими мотивами написав «Відповідь запорожців турецькому султанові».

1904 року Аполлінера (автора «Рейнських віршів») та Пікассо (творця робіт «блакитного періоду») об'єднувало відчуття потреби у створенні нової мови — і в поезії, і в живописі.

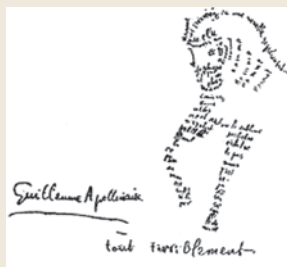
Аполлінер поєднував особисте й суспільне, інтимне й загальне в окремих образах (наприклад, його поет, який сп'янів від вина Всесвіту, — це горлянка Парижа). Останній вірш збірки Аполлінера «Каліграми...» — «Рудоволосій красуні» — сприймається як заповіт поета.

Прозові твори: повісті «Рим під владою Борджіа» (1913) і «Три Дон Жуани» (1914), написаний у дусі сюрреалізму роман про війну «Жінка, яка сидить» (вийшов друком 1920).

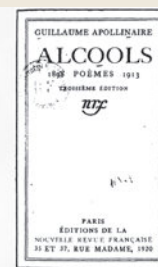
Твори Гійома Аполлінера українською мовою перекладали П. Тичина, М. Терещенко, Д. Павличко, М. Лукаш та ін.

Каліграма Г. Аполлінера
«Ейфелева вежа»

Каліграма Г. Аполлінера
«Кінь»

Титульний аркуш збірки
«Алкоголі. Вірші
1898–1913»

Найбільший внесок Аполлінера у розвиток поезії — об'єднання розрізаних раніше елементів: фантастики й сатири, героїки та інтимності, а також перетворення прози на складну й неоднозначну лірику, а поезії однієї теми — на твір водночас трагічний, комічний і ліричний як саме життя. Так творчість Аполлінера сприяла появі поетичного реалізму.

Збірка «Каліграми. Вірші Миру і Війни» (1918)

Збірка «Каліграми...» — це експеримент з віршовою формою, що перевершує навіть верлібр («вірші-прогулянки», «вірші-розмови» тощо). Збірку написано під враженням подій Першої світової війни. «Така, яка вона є,— це книга воєнного часу і вміщує в себе життя»,— писав про неї Аполлінер.

Присвячена вона пам'яті друга, поета, літератора Рене Даліза, який загинув на фронті. Митець мав на меті відтворити у поетичній формі всю глибину тієї драматичної доби. Частину віршів написано у вигляді каліграм.

Одна з найвідоміших каліграм Аполлінера — «Зарізана голубка й водограй» (1914). Розташуванням літер різного розміру та різними напрямками рядків вона утворила обриси голубки над струментами фонтана, що символізував вічний плач за загиблими на війні. Ця каліграма навіяла художникові Пабло Пікассо, другові Аполлінера, інший, не менш відомий образ,— голуба як символу миру.

Поезія сповнена ліризму й філософічності. У ній поєднано фольклор, літературні традиції й найсучасніші засоби зображення та мистецькі форми. Уже сама назва містить образи-алегорії та неоднозначні символи.

Гійом Аполлінер. Вірш для Лу (зі збірки «Каліграми. Вірші Миру і Війни»). 1918

Символіка твору «Зарізана голубка й водограй»

Образи	Позитивні символи	Негативні символи (за віршем)
Водограй (фонтан)	Мирне, спокійне життя без насильства й крові	Скорбота, плач, сльози горя, проліті за вбитими, утраченим поколінням
Сонна вода	Тиша, спокій, умиротворення	Статичність, зупинка руху, смерть. Зупиняється рух води — це війна, яка все знищує. «Ви в сонну воду глядитесь»
Голубка	За старозавітною біблійною легендою про Великий Потоп і Ноя, голуб — це початок нового життя людства, духовне відродження, мир; жінка	Дівчина, що сумує за долею героїв війни
Олеандри	Вічнозелене квітуче дерево — символ життя	Насильство, кривавий і безжалісний світ (отруйна рослина з криваво-червоними квітами)
Сонце	Війна, насичена кров'ю	«Сонце ранене в траві» — трагедія, абсурд. Війна не тільки вбиває все живе, а перевертає підвалини Всесвіту, кидає сонце на землю, у траву

Образи	Позитивні символи	Негативні символи (за віршем)
Горизонт	Мрія, потяг до пізнання	Символ межі між життям і смертю
Червоний колір	Кров, страждання	Кохання, сильні почуття, пристрасть
Зелений колір	Беззахисність	Життя прекрасне

Твір вибудовано за принципом *антитези*: з одного боку, природне життя — голубка, водограй, люди, а з іншого — кров і насильство. Автор підсилює як пряме, так і підтекстове значення лексеми «червоне» (не лише колір, а те, що нагадує кров): «олеандр» (квітка в червоній гамі), «ранене», «зарізана» (у підтексті — скривавлені, залиті кров'ю), «в крові», а також прикметник «багрянистий» (червоний, кольору крові).

Усі ці художні засоби надають поезії не тільки інтимного, а й громадянського, антивоєнного та філософського звучання. Крім того, вона є новим, авангардним словом у світовій поетичній творчості. Це не просто експериментаторство, а спроба поета відтворити складний потік життя, у якому все розірвано й водночас з'єднано до купи.

Тема кохання й часу у вірші «Міст Мірабо»

Вірш «Міст Мірабо» (збірка «Алкохолі...», 1913) став своєрідною візитівкою любовної лірики ХХ століття. Гійом Аполлінер створив цей ліричний шедевр під впливом кохання до Марі Лорансен. *Міст* — слово багатозначне, чарівне. Воно асоціюється з дружбою, мрією, надією. Закоханим подобаються мости. Романтики й філософи також люблять дивитися на воду, яка, наче час, спливає під мостом.

А. Ж. Ф. Руссо. Муза, що надихає поета (Гійом Аполлінер і його дружина). 1909

У вірші прості слова й образи поєднано з ритмами ткацької пісні ХІІІ століття та давніх народних пісень про кохання. Можливо, таке поєднання зумовлене обставинами життя Марі.

Дівчині було 22 роки, поетові — 27. Марі — художниця та поетеса-початківця. Їхні стосунки тривали п'ять років і, за словами митця, «можливо, були найважливішими» для нього. Але їм не судилося бути разом. У вірші відтворено не лише сум розлуки, а й роздуми поета про життя, про плин часу. Ліричний герой вірша самотній, його пам'ять про кохання стає джерелом життя і надії. Ідеться про саме життя, про його плинність, яку неможливо зупинити. Отже, любовна лірика тут тісно переплітається із філософською. Образи вірша, зберігаючи свою конкретність, увиразнюють ідею єдності плинності буття (річка) й непорушності його духовних опор (міст).

Образи й асоціації у творі Г. Аполлінера «Міст Мірабо»

Образи	Асоціації
Течія ріки	Перебіг часу, плинність людських почуттів («любов сплива як та вода бігуча», «мине любов / І знову не прилине»), самого життя
Міст	Єднання душ, надія («надія ж невгамовано-жагуча»), зустріч, спогади
Годинник	Скороминущість, невідворотність
Любов	«Журба і втіха крутнява шалена»

Відсутність розділових знаків створює враження плину дійсності, над якою герой вірша ніби лине у просторі й часі, і неможливо зрозуміти, що основне, а що — другорядне. І це — реальність його душі, крізь призму якої він бачить та сприймає навколишнє.

Марі також присвятила розлуці з Гійомом Аполлінером вірша.

Каліграми писали українські поети XVII століття, зокрема І. Величковський та С. Полоцький, називаючи їх *фігурними віршами*.

Твори Гійома Аполлінера українською мовою перекладали П. Г. Тичина, М. І. Терещенко, Д. В. Павличко, М. О. Лукаш та ін. «Зорова поезія» й нині популярна в Україні у творчості М. М. Мірошніченка, А. К. Мойсієнка, В. І. Лучука та ін.

1. На вашу думку, чим зумовлене таке розмаїття літературних напрямів, шкіл, угруповань наприкінці XIX — у першій третині XX століття?
2. Які течії та напрями позначилися на творчості Г. Аполлінера?
3. Яка історична подія спонукала Г. Аполлінера до написання вірша «Зарізана голубка й водограй»?
4. Які художні засоби використовує поет у цій поезії? Якою є їхня роль?
5. Чому поет звернувся до каліграми?
6. Що можна з'ясувати за назвою цього твору? У чому полягає гуманістична спрямованість поезії «Зарізана голубка й водограй»?
7. У чому полягає символічне значення образів мосту, річки Сени, годинника у вірші «Міст Мірабо»?
8. Які художні прийоми та засоби поезії «Міст Мірабо» надають їй неперевершеного ліричного значення?
9. Визначте головні думки вірша «Міст Мірабо» та своє ставлення до них.

Проаналізуйте!

1. Порівняйте модернізм і авангардизм (у вигляді схеми, таблиці).
2. Проаналізуйте центральні образи вірша «Зарізана голубка й водограй». Що обумовлює характер цього твору як ліричного документа Першої світової війни?

Створіть!

1. Літературний портрет Гійома Аполлінера, ліричного героя його віршів. Подайте свою роботу у вигляді презентації, обкладинки видання, постера тощо.
2. Презентацію «Кубізм та кубофутуризм у творчості Гійома Аполлінера».

Синтетичний вияв новітніх течій і тенденцій в поезії Райнера Марії Рільке

Австрійська література — самобутнє мистецьке явище в історії європейської культури. Вона стала своєрідним синтезом німецької, угорської, італійської та польської літератур, не позбавлена була впливу культури українців Галичини. Вагомий внесок у розвиток національної літератури зробив Райнер Марія Рільке (справжнє ім'я — Рене Карл Вільгельм Йоганн Йозеф Марія Рільке) — австрійський поет, який, як і Франц Кафка, народився в Чехії, але свої твори писав німецькою мовою. Він створив нові зразки філософської лірики, здолавши у своїй творчості шлях від символізму до неокласичної модерністської поезії. Рільке називали *пророком минулого, Орфеєм ХХ століття*.

Райнер Марія Рільке — автор збірок поезій «Книга картин» (1902), «Книга годин» (1905), «Нові поезії» (1907–1908), «Дуїнянські елегії» та «Сонети до Орфея» (1923). 1910 року вийшов друком його єдиний прозовий твір — роман «Нотатки Мальте Лявридса Бригге». Поезія Рільке вирізняється ліризмом та символічністю, глибиною філософського сприйняття внутрішнього життя та довколишньої дійсності.

Інтерактивна вправа

- Розгляньте інфографіку на с. 64. За матеріалами підручника й онлайн-додатка складіть повідомлення за темою «Райнер Марія Рільке — Орфей ХХ століття».

Періоди творчості Райнера Марії Рільке

Період	Особливості творчості	Твори, стиль
I (Празький; 1890–1902) Перебуває в Російській імперії, подорожує Україною	Пов'язаний із широким художнім осмисленням поняття <i>Бог</i> , під яким поет розумів всебуття в його постійному розвитку. У ліричних і прозових творах цього періоду відчутні символістські тенденції	Поетичні збірки: «Життя й пісні», «Офіри ларам», «Святвечір», «Книга картин», «Книга годин» та ін. <i>Поетичний стиль</i> : символізм, імпресіонізм, неоромантизм

Період	Особливості творчості	Твори, стиль
II (роки по-дорожжя; 1902–1918) Натхненний подорожами Францією	Намагався досягнути земні речі у їхній реальності та сукупності зв'язків зі всесвітнім буттям. Розробив жанр «вірша-речі», у якому поєднав скульптурно-пластичне зображення реалій і явищ земного життя та філософські спостереження за законами Всесвіту. Така двоплановість характерна для модерністської літератури	Двомовник «Нові поезії» → → вплив творчості й особистості О. Родена → розроблення жанру «вірша-речі». <i>Поетичний стиль:</i> синтез модерністських стилів
III (життя у замку Мюзю; 1919–1926) Духовна Батьківщина: Швейцарія	Синтез філософських та естетичних відкриттів попередніх періодів. Розробив концепцію творчості, утілюючи її в образі Орфея — посередника між царствами життя та смерті (який стверджує їхню єдність та цілісність), митця, що своєю творчістю одухотворює матеріальний світ. Широке використання традицій античності наблизило письменника до позицій неокласиків	Поетичні цикли: «Дуїнянські елегії», «Сонети до Орфея» → поет наділений даром перетворювати світ. <i>Поетичний стиль:</i> неокласицизм

Особливості творчої манери Райнера Марії Рільке

- Прагнення поета до цілісності: особистість, її світобачення, життя і навіть смерть, художня майстерність — усе це нерозривне, цілісне, поєднане.
- Джерела творчості — несподіване натхнення, ірраціональна вища сила, яка немов диктує поетові, що він має робити.
- Людина у творах поета — самотня істота, яка навіть в обіймах коханих людей відчуває власне безсилля та страх перед майбутнім; люди відчужені, охоплені скорботою й ненавистю.
- Відчуття — предмет поезії, творчість — процес поетичного пізнання світу, поезія — дійсність, сприйнята й усвідомлена людиною.

«Сонети до Орфея»

«Сонети до Орфея» (1923) написано на знак пам'яті про дев'ятнадцятирічну доньку мюнхенських друзів Віру Оукама-Кюноп. Але увага до особистості дівчини та її трагічної долі поєдналася у свідомості поета з творчим інтересом до постаті античного Орфея.

За Рільке, духовне перетворення буття належало мистецтву, уособленням якого став античний Орфей у його модерністській інтерпретації. У творі синтезовано елементи різних релігійних і філософських систем Заходу та Сходу, давніх міфів та особистих духовних осяянь, містичних переживань та чуттєвого сприймання земних реалій.

Рільке освітлює Орфееву тему з принципово іншої позиції: він утверджує нове, що настає владно і нездоланно. За давньогрецькою міфологією співець Орфей персоніфікував чарівну владу мистецтва над світом.

1875–1926

Райнер Марія Рільке

Справжнє ім'я — Рене Карл Вільгем Йоганн Йозеф Марія Рільке. Австрійський поет, прозаїк, драматург і перекладач, один із найвидатніших ліриків ХХ ст., автор поетичних збірок «Книга картин» (1902), «Книга годин» (1905), «Нові поезії» (1907–1908), «Дуїнянські елегії» (написано 1912–1922, вийшла друком 1923) та «Сонети до Орфея» (1923). 1910 року вийшов друком його єдиний прозовий твір — роман «Нотатки Мальте Лявридса Бригге».

Основні твори

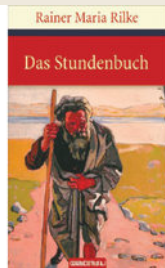
Поезія митця вирізняється ліризмом і символічністю, глибиною філософського сприйняття внутрішнього життя й навколишньої дійсності. Ще одна особливість поезії Р. М. Рільке — захоплення античністю: крізь міфологічну призму давнього минулого людина віддзеркалюється не як конкретна істота, а як культурно-історична особистість, що втілює думки, пристрасті та сподівання різних поколінь.

Головні теми «Сонетів до Орфея» прості й водночас багатозначні: це теми співця й пісні, сакрального походження пісні й таємниці її впливу на слухачів, уславлення безсмертя стихій природи, поетична ідея метаморфоз, одвічних перетворень і змін.

Твори Рільке сповнені любові до людей і світу, прагнення єдності й одухотвореності дійсності.

Ілюстрація до «Сонетів до Орфея» Рільке

Обкладинка «Книги годин» Рільке

Е. Квеллін Молодший.
Смерть Еврідіки.
Бл. 1636–1637

Рільке двічі відвідав Україну. Поета глибоко вразили Софійський собор і Києво-Печерська лавра (йй він присвятив кілька творів і захопливо розповідав про свої враження від неї).

Своє покликання митець убачав у пізнанні матеріального й духовного світів, що оточують людину, єднанні з природою в усіх її проявах, наближенні до народного побуту, до пам'яток мистецтва великих міст, до таємниць кохання, людського буття та смерті.

Ось дерево звелось. О виростання!
О спів Орфея! Співу повен слух.
І змовкло все, та плине крізь мовчання
новий початок, знак новий і рух.
Виходять звірі з лісової тиші,
<...>
вони, либонь, зробилися тихіші
не з остраху, не з хитрощів своїх,
а з прислухання.
<...>
там ти воздвиг їх прислухання храм.

Орфей потрапив до царства мертвих й повернувся звідти, пройшовши шлях вічної метаморфози, яка відбувається в природі, та встановивши зв'язок між видимим царством живих і невидимим царством мертвих:

Він є тутешній? О ні,— двох держав
розмахом духу свого він сягає.

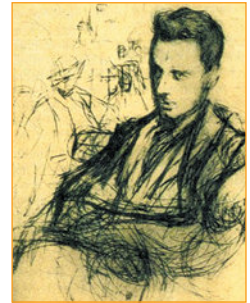
До нового потрібно дослухатись. І тоді з'явиться новий храм — храм у душі людини. Саме тому він вічний. Щезають безвихідь і трагізм, натомість з'являється інший Орфей: змужнілий, мудрий, сповнений життя та добра. Так, він побував у Аїді, він бачив підземний світ, але й пізнав значення кореня для дерева, що здійснюється вгору. А це означає: щоб кроною своєю дерево тягнулося до сонця, воно повинно мати міцне коріння. Так у традиційний міф про Орфея автор вводить нові філософські мотиви: поєднання космічного і земного, де не останнє місце посідає мистецтво.

Л. Альбер-Лазар.
Портрет Р. М. Рільке. 1902

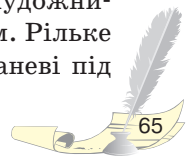
Л. О. Пастернак.
Р. М. Рільке в Москві. 1928

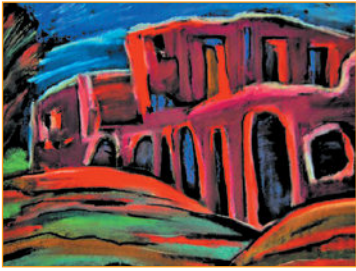

Л. О. Пастернак.
Замальовка до портрета
Р. М. Рільке. 1927

Рільке відвідав Україну в 1899-му й 1900 роках. Провів близько двох тижнів у Києві, подорожував селами й містами України, зустрічався з художником І. Ю. Рєпіним і літературознавцем професором М. І. Стороженком. Рільке не тільки читав твори Т. Шевченка, а й відвідував його могилу в Каневі під

С. Слепухін. Ілюстрація до вірша
«Орфей, Еврідіка, Гермес»

час другої подорожі. У Києві, Харкові, Полтаві поет ознайомився з українською культурою. Сильні враження залишилися у нього після відвідування Києво-Печерської лаври, споглядання краєвидів української природи, особливо величких степів. Україна навіяла митцеві багато віршів «Книги годин», серед них поезії «У цьому селі стоїть останній дім...», «Карл XII, король шведський, їде степами України» та ін.

Рільке написав також два оповідання з українського побуту — «Як старий Тимофій умирав з піснею», «Пісня про Правду» (1900). Твори поета перекладали українською мовою М. К. Зеров, М. О. Лукаш, Майк Йогансен (М. Г. Йогансен), Юрій Клен (О.-Е. Бурггардт), М. П. Бажан, Д. В. Павличко, В. С. Стус та інші. Окремою збіркою вийшли друком переклади Б.-Ю. М. Кравціва під назвою «Речі й образи» (1947).

Портретна галерея Райнера Марії Рільке досить значна. Хоча він і сам писав автопортрети, його нерідко зображували на полотні художники, зокрема відомий російський митець Л. О. Пастернак. Улюблені міфічні образи письменника ожили в балеті І. Ф. Стравинського «Орфей» і рок-опері О. Б. Журбіна «Орфей і Еврідіка».

Поетична мозаїка

Згаси мій зір...

Згаси мій зір — я все ж тебе знайду,
Замкни мій слух — я все ж тебе почую,
Я і без ніг до тебе домандрую,
Без уст тобі обітницю складу.
Відломиш руки — я тоді тебе
Впіймаю серцем. Наче між долонь,
А спиниш серце — мозок запульсує;
Коли ж ти вкинеш в мозок мій огонь,
Тебе в крові палючій понесу я.

Переклад Миколи Бажана

1. У чому полягає своєрідність поетичного світу австрійського поета?
2. Яке значення в житті Рільке мала Україна?
3. Розкажіть про вплив на творчість Рільке музики та скульптури.
4. Чому збірку «Сонети до Орфея» можна назвати поетичним заповітом митця?
5. Схарактеризуйте внутрішній стан ліричного героя вірша «Згаси мій зір...».
6. Чим, на вашу думку, зумовлений інтерес Рільке до образу античного Орфея?
7. Порівняйте образ Орфея у вірші «Орфей, Еврідіка, Гермес» та в «Сонетах до Орфея».
8. Як пейзаж перших двох строф передає події вірша «Орфей, Еврідіка, Гермес»?

9. Чому Орфей не врятував дружини?

10. У чому полягає новітня інтерпретація образу Орфея?

Проаналізуйте!

1. Порівняйте життєві й творчі долі Г'йома Аполлінера та Райнера Марії Рільке.
2. Прочитайте вірш М. І. Цветаєвої «Еврідика — Орфею». У чому її вірш подібний до твору Рільке і чим вони різняться?
3. Якою музикою ви б супроводили читання вірша «Згаси мій зір...» і чому?

Створіть!

- Буктрейлер за одним із віршів Рільке.
- Презентацію про мистецьку течію *орфізм*, пов'язавши здобуту інформацію із творчістю Рільке.

Срібна доба російської поезії: течії, здобутки, долі митців

На порубіжжі XIX—XX століть у російській літературі, як у більшості європейських літератур, провідну роль відіграють модерністські течії, що найяскравіше виявились у поезії. Добу модернізму в російській літературі називають *Срібним століттям (Срібною добою)*.

Срібна доба — термін, що вживають у літературознавстві для характеристики порубіжжя XIX—XX століть у російській літературі. Назву обрано за аналогією із *Золотою добою* російської літератури, яку ототожнювали з XIX століттям — від Олександра Пушкіна до Антона Чехова та Льва Толстого.

Специфіка Срібного століття полягає в тому, що, здійснюючи творчі пошуки на загальних засадах модернізму наприкінці XIX ст., письменники на початку XX ст. мали самовизначитись і щодо актуальних проблем доби. Це позначилося на долі й творчості багатьох діячів Срібного століття. Дехто сприймав революційні події як трагедію не лише всього народу, а й особисту (З. М. Гіппіус, Д. С. Мережковський), інші розуміли неминучість цієї катастрофи й закликали до морального очищення людини та суспільства (О. О. Блок, О. Е. Мандельштам, Б. Л. Пастернак, М. І. Цветаєва та ін.), треті відверто пов'язали свою творчість з ідеями соціалістичної революції (В. В. Маяковський).

Ознаки Срібної доби

- Посилена увага до особистості, індивідуалістичної й абсолютно вільної.
- Спроби сформулювати новий ідеал життя та новий ідеал світосприйняття.
- Увага до філософії, що пояснює таємниці буття, підвищений містицизм мислення, відчуттів.
- Елегантний еротизм поезії.

- Зневага до благополуччя і комфортності особистого життя.
- Абсолютна свобода форми.

В історії розвитку російської поезії Срібної доби найяскравіше представлені три напрями: *символізм*, *акмеїзм*, *футуризм*. Окреме місце в російському поетичному модернізмі початку ХХ ст. посідають так звані *нові селянські поети*, а також поети, творчість яких чітко не співвідноситься з певним художнім напрямом.

Літературні течії Срібної доби російської поезії

Символізм	Акмеїзм	Футуризм
Почуття через знаки й символи	Ясність, вершина, відображення драматичної суперечності життя, трагізм доби	Майбутнє, заперечення здобутків попередніх літературних епох
Д. С. Мережковський, З. М. Гіппіус, К. Д. Бальмонт, В. Я. Брюсов, Андрій Бєлий, Ф. К. Сологуб, О. О. Блок	М. С. Гумільов, А. А. Ахматова, О. Е. Мандельштам, С. М. Городецький	В. В. Каменський, В. В. Маяковський, Велимир Хлебников
Представники інших напрямів та течій		
<p>Імажиністи-початківці: С. О. Єсенін, В. Г. Шершеневич.</p> <p>Нові селянські поети: С. О. Єсенін, С. А. Кличков, М. О. Ключев, Олександр Ширяєв.</p> <p>Поети, не пов'язані з певними течіями: В. М. Інбер, О. М. Толстой, М. І. Цвєтаєва, Саша Чорний, М. С. Шагінян, І. Г. Еренбург</p>		

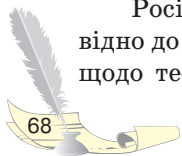
Символізм — одна з модерністських течій у російській поезії на межі століть (1890–1910).

Точкою відліку *російського символізму* стала діяльність двох літературних гуртків, які виникли майже одночасно в Москві та Петербурзі на ґрунті загального зацікавлення філософією Шопенгауєра, Ніцше, а також творчістю європейських символістів. Наприкінці 1890-х років обидві групи об'єдналися, створивши єдиний літературний напрям — символізм.

Засади символізму

- Ставлення до мистецтва як до «*осягнення світу іншими, не розумовими шляхами*» (В. Я. Брюсов), можливість побачити за зовнішнім «*сутність, яка містично прозріває*» (В. І. Іванов).
- Символ передає індивідуальні, часто миттєві уявлення поета.
- Змалювання найтонших порухів душі й музики вірша, максимальне використання звукових та ритмічних засобів у поезії.
- Елітарність, орієнтування на читача-співавтора, читача-творця.

Російських символістів зазвичай поділяють на *старших* та *молодших* (відповідно до часу їхнього виступу в літературі та з урахуванням деяких розбіжностей щодо теоретичних засад). До старших символістів, які прийшли в літературу

в 1890-ті роки, належать Д. С. Мережковський (головний ідеолог), В. Я. Брюсов, К. Д. Бальмонт, Ф. К. Сологуб та інші. Ідейне підґрунтя своїх поглядів старші символісти базували переважно на настановах французького символізму, хоча повністю не відкидали й здобутків російської ідеалістичної думки.

Молодші символісти, що заявили про себе в літературі вже на початку ХХ ст. (Андрій Белий, О. О. Блок, В. І. Иванов та інші), більшою мірою орієнтувалися на філософські пошуки співвітчизників та традиції національної поезії, уважаючи своїми попередниками В. А. Жуковського, Ф. І. Тютчева та А. А. Фета.

Акмеїзм спочатку виник як вільна асоціація кількох поетів, що відмежувалися від символізму, точніше — від Поетичної академії В. І. Иванова на знак протесту проти його нищівної критики поеми М. С. Гумільова «Блудний син» (1911). Молоді поети створили спілку під назвою «Цех поетів» (до неї належав О. О. Блок).

Акмеїзм (у перекладі з грец. — вершина, вищий ступінь чогось) — одна з модерністських течій у російській поезії 1910-х років, що сформувалася у відповідь на крайнощі символізму. Ця течія об'єднала М. Гумільова, А. Ахматову, О. Мандельштама, С. Городецького та деяких інших митців.

Ознаки акмеїзму

- Відмова від містичної туманності, прийняття земного світу в його розмаїтті, зримій конкретності, звучності, барвистості.
- Предметність і чіткість образів, відточеність деталей.
- Перегук із минулими літературними епохами, широкі естетичні асоціації, «туга за світовою культурою» (О. Е. Мандельштам).

Одночасно з акмеїзмом у 1910–1912 роках виник *футуризм*, що, як і решта модерністських течій, ґрунтувався на доволі суперечливих засадах.

Футуризм (у перекладі з латин. — майбутнє) — авангардистська течія початку ХХ ст. (1910-ті роки), що розвинулася переважно в Італії та Росії. Творцем його вважають італійського письменника Ф. Марінетті, який 1909 року опублікував «Маніфест футуризму». У Росії футуристами були Велимир Хлебников, Б. Л. Пастернак, Ігор Северянін, В. В. Маяковський, в Україні — Михайль Семенко.

Ознаки футуризму

- Бунтарство, анархічність світосприйняття, вираження масових настроїв натовпу.
- Заперечення культурних традицій, спроба створити мистецтво, спрямоване в майбутнє.
- Бунт проти звичайних норм віршованої мови, експерименти в царині ритміки й рими, вірш нагадує лозунг або плакат.
- Пошуки «розкріпаченого» слова, експерименти щодо створення «надрозумної» мови.

Поетична мозаїка

Творчість Олександра Блока — вершина російського символізму

Незнайома

Щовечора над ресторанами,
Де шал гарячий не приглух,
Правує окриками п'яними
Весни хмільний і тлінний дух.
Удалині, в нудоті вуличній,
Над заміським затишшям дач,
Ледь золотіє крендель в булочній
І ріже слух дитячий плач.
І кожний вечір, за шлагбаумами,
Заламуючи котелки,
Серед канав гуляють з дамами
На всякий дотеп мастаки.
Там хочети скриплять над озером,
І чується жіночий виск,
А в небі, все схопивши позирком,
Байдуже скривлюється диск.
І мій єдиний друг, наморений,
В моїм видніє келишку
І, тайним хмелем упокорений,
Як я, таїть журбу важку.
А там, біля сусідніх столиків,
Лакеї заспані стирчать,
І пияки з очима кроликів
«In vino veritas!» кричать.
І кожен вечір, в час умовлений
(Чи це не мариться мені?),

Дівочий стан, шовками зловлений,
Пливе в туманному вікні.
Вона повільно йде між п'яними,
І все зажурена, одна,
Духами дишачи й туманами,
Сідає мовчки край вікна.
І віють давніми й оздобними
Повір'ями тугі шовки,
І брилик з перами жалобними,
І персні гарної руки.
Чудною близькістю закований,
За темну я дивлюсь вуаль —
І бачу берег зачарований,
І чарами пойняту даль.
Мені всі тайнощі довірено
З чийсь сонцем заодно,
І душу всю мою незмірену
Терпке пронизує вино.
І, сколихнувшись, пера струсячі
У мозку тріпотять моїм.
І очі сині-сині, тужачи,
Цвінуть на березі смутнім.
В моїй душі є скарб, і вручено
Від нього ключ лише мені!
Потворо захміліла й змучена,
Це правда: істина — в вині!

(Переклад М. І. Литвинця)

Проаналізуйте!

Олександр Блок. Фото

1. Проаналізуйте портрет Незнайомої. На чому в описі жінки наголошує автор?
2. Чим постає Незнайома у творі — ідеалом чи ілюзією?
3. Як ви вважаєте, що у вірші є реальністю — світ банальності чи Незнайома?
4. Чому саме образ Прекрасної Дами став уособленням символізму О. Блока?
5. Поміркуйте та зробіть висновки: чим символізм О. Блока відрізняється від символізму А. Рембо?

Сторінками творчості Миколи Гумільова

Шосте чуття

Смакують нам: і келихи вина,
І скибка хліба, що для нас печеться,
І юна жінка, що, немов весна,
Коханню цілковито віддається.
Та що робити з лагіддю світань,
Котрі, заволодівши небесами,
Усе єство, щімке від хвилювань,
Вполонюють безсмертними рядками?
Ой, не пригорнеш їх і не з'іси —
Ані смаку, ні запаху у рими.
Заламуючи руки від краси,
Пече в душі натхнення невловиме.
Як на ріці безвусий ще хлопчак
Дівоче тіло бачить у купанні,
То світ йому темнішає в очах
Від муки невизначеного жадання.
Отак колись і в первісних хвощах
Ревіло гаддя — зболене й безсиле,
Коли, луску подерши на плечах,
Бубнявіли і протикались крила...
Пройшли віки. Коли ж уже Господь
Зі скальпелем природи і мистецтва —
Для шостого чуття сформує плоть,
Яку допоки заміняє серце?

(Переклад Н. В. Горішної)

Проаналізуйте!

1. Про яке — ще не народжене — почуття йдеться у вірші?
2. У чому бачить автор сенс та призначення поезії? Чому вона, на його думку, так потрібна людям?
3. Чому у вірші, де йдеться про мистецтво та красу, настільки пишно змальовані матеріальні образи?
4. Виокремте й схарактеризуйте ознаки романтичного стилю у вірші М. С. Гумільова.
5. Ліричний герой М. С. Гумільова вирізняється мужністю, спрямованістю до героїчного. Підтвердьте це, звернувшись до віршів поета («Сумнів», «Африканська ніч», «Сон» та ін.).

Микола Гумільов. Фото

Володимир Маяковський — поет-новатор

Послухайте!

Послухайте!

Якщо зірки засвічують —

виходить — це комусь треба?

Виходить — хтось хоче, щоб вони були?

Виходить — хтось називає ці плямочки
перлинами неба?

І, надриваючись,

у заметілях полуденного пилу,

ввірвається до Бога,

спізниться боїться,

плаче гірко,

цілує йому жилисту руку,

просить —

щоб неодмінно була зірка! —

присягається —

не витрима цю беззоряну муку!

А потім

ходить ззовні спокійний,

та весь тривожний.

Говорить комусь:

«Адже тепер тобі нічого?

Не страшно?

Без ліхтаря?!»

Послухайте!

Адже, якщо зірки засвічують —

виходить — без них комусь не можна?

Виходить — це необхідно,

щоб кожного вечора

понад дахами

загорялась хоча б одна зоря!

(Переклад К. О. Шахової)

Проаналізуйте!

1. У якій формі побудовано вірш «Послухайте!»? Кому він може бути адресований?
2. Як би ви визначили пафос цього вірша?
3. У вірші Маяковський утверджує свою гуманістичну світоглядну позицію. Які мотиви й образи твору можуть це засвідчити?
4. Порівняйте початок та фінал вірша. Яких нових смислових акцентів набувають його початкові рядки, повторюючись у фіналі?

5. Складіть порівняльну характеристику поезій О. Блока та В. Маяковського.
6. Які спільні ідейні та художні ознаки можна знайти у віршах Володимира Маяковського та Гійома Аполлінера?

Срібна доба стала унікальним явищем не лише російської, а й світової літератури. Це був розквіт російського модерну в усьому розмаїтті його художніх, філософських та релігійних шукань і відкриттів.

Доля більшості представників доби склалася трагічно: одні (О. Е. Мандельштам, П. М. Васильєв, С. А. Кличков, П. В. Орешин, Б. А. Пільняк та ін.) загинули, ставши жертвами тоталітарного режиму, інші вкоротили собі віку (В. В. Маяковський, С. О. Єсенін, М. І. Цветаєва), чимало митців змушені були емігрувати за кордон (К. Д. Бальмонт, Д. С. Мережковський, З. М. Гіппіус, Саша Чорний та ін.).

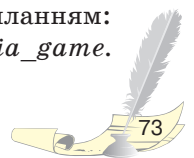
1. Що в сучасній історико-літературній традиції заведено йменувати *Золотим* та *Срібним століттями*?
2. Назвіть провідні напрями й течії у російській поезії на початку ХХ ст. Які з них вам відомі з історії західноєвропейської літератури?
3. Схарактеризуйте основні тенденції російського символізму й етапи його розвитку.
4. Розкрийте найсуттєвіші особливості естетики російських символістів.
5. Схарактеризуйте естетичні засади акмеїзму. Що заперечували і на що звертали увагу представники цього напрямку?
6. Прокоментуйте одну з найважливіших акмеїстичних засад М. С. Гумільова: *«Завжди пам'ятати про непізнаване, але не ображати своєї думки про нього більш або мені імовірними здогадками — ось принцип акмеїзму»*.
7. Розкрийте головні ідеї російського футуризму. Порівняйте їх із творчою програмою італійських футуристів.
8. За допомогою діаграми Вена визначте спільне та відмінне у літературних течіях поезії початку ХХ ст.

Створіть!

- Гру-подорож «Чимборасо» за темою «Сторінками Срібного століття російської поезії».

Глосарій

Чимборасо — 1. Сплячий вулкан в Еквадорі. 2. Гра-подорож онлайн-енциклопедією Вікіпедія в пошуках цікавих фактів. Автор гри — англійський письменник Джеймс Рівз. Її прості правила ви знайдете за посиланням: http://www.ted.com/talks/lang/ru/rives_reinventing_the_encyclopedia_game.html.

Алгоритм створення гри

- На початку подорожі уведіть ключове слово в рядок пошуку Вікіпедії.
- Читайте статтю Вікіпедії доти, поки не відкриєте для себе щось нове, поки не з'явиться новий термін, позначений гіпертекстом, який є посиланням на наступну статтю.
- Позначте у прочитаній статті один або кілька цікавих фактів, що вас здивували, стали для вас відкриттям.
- Кожен крок своєї подорожі Вікіпедією, фотографії (скріншот) фактів, що ви відкрили для себе, кожен новий термін фіксуйте на сторінці слайда презентації або презентації *Google*.

Творчість Анни Андріївни Ахматової — живе сумління поезії ХХ століття

Анна Андріївна Ахматова (Горенко) — російська поетеса українського походження. Дебютувавши в колі акмеїстів, вона впродовж своєї мистецької еволюції сягнула вершин модерністської лірики. *Співцем таємничої жіночої душі, російською Сафо ХХ століття* називали Анну Ахматову сучасники. Вона стала справжньою окрасою Срібного століття.

«Я навчила жінок говорити», — зазначала поетеса в одній із епіграм. Кожен її вірш — це своєрідна сповідь жіночого серця, пристрасного у переживаннях, але стриманого у зовнішніх проявах, окресленого пунктирно, найчастіше — через невеличку, але водночас промовисту деталь.

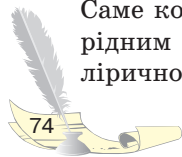
Інтерактивна вправа

- Розгляньте інфографіку на с. 75. За матеріалами підручника й онлайн-додатка складіть повідомлення за темою «Сторінки життя та творчості Анни Ахматової» (*робота в парах або групах*).

Провідні теми й мотиви ранньої лірики А. А. Ахматової, образ ліричної героїні

1911 року, обравши літературним псевдонімом прізвище своєї прабабусі по матері, поетеса почала публікувати твори в петербурзьких журналах, зокрема в «Аполлоні». Протягом десяти років, починаючи з 1912-го, друком вийшло 5 поетичних збірок А. А. Ахматової — «Вечір», «Чотки», «Біла зграя», «Подорожник» та «*Anno Domini...*».

Лірика перших збірок Ахматової — це майже виключно лірика кохання. Саме кохання стає для поетеси головною духовно-естетичною цінністю, своєрідним мірилом усіх життєвих спрямувань, виразником внутрішнього світу ліричної героїні.

1889–1966

Анна Андріївна Ахматова

Російська поетеса, представниця акмеїзму, перекладачка й літературознавиця українського походження, дружина Миколи Гумільова. Лауреатка міжнародної літературної премії «Етна-Таорміна» (Італія, 1962). Почесний доктор літератури Оксфордського університету (Велика Британія). Найзначущі твори Ахматової: збірки «Вервиця» («Чотки»), «Подорожник», «*Anno Domini MCMXXI*», «Віг часу», ліро-епічні поеми («Поема без героя», «Реквієм»), переклади поезії (зокрема, Івана Франка).

Провідні теми творів:

- любовна й рефлексивна лірика (збірки «Чотки», «Біла зграя», «Подорожник», «*Anno Domini MCMXXI*»);
- вірші про війну.

Характерні ознаки творчості Ахматової — відданість моральним засадам, тонке розуміння психології почуттів, осмислення трагедій ХХ ст., тяжіння до класичного стилю поетичної мови.

Значна частина її творчості присвячена Україні, зокрема поетичний цикл «Київський зошит», збірка «Вечір». 1958 року А. Ахматова переклала російською мовою збірку поезій Івана Франка «Зів'яле листя».

За естетичною та філософською сутністю творчість Анни Ахматової правомірно належить до кращих здобутків Срібного століття російської поезії.

Пам'ятник
А. Ахматовій у Києві. 2017

Ілюстрація до
«Реквієму» Анни Ахматової

«Реквієм» (1935–1963). Цей твір вражає єдністю двох трагедій: особистої, що пов'язана з горем матері, і загальної, що стосується всієї країни, усього народу. У цій поемі власна доля митчині зливається з історичною долею народу й постає як одна велика трагедія.

Поезія Ахматової — це поезія збентеженості, пошуку істини, психологічних драм, втрат і відкриттів. Поеднання високого й земного, заглиблення у внутрішній світ і відкритість назустріч усьому людству, самозосередження та водночас розуміння суспільних проблем — усе це складові індивідуального стилю поетеси.

Поетична мозаїка

Дав мені юнь Ти сутужную...

Дав мені юнь Ти сутужную...

Був ти нещедрим у ніжності.

Скільки журби, дalebі!

Як же багатством у бідності

Душу зігріти Тобі?

Пісню слави лесливую

Нам доля співа сліпа.

Господи! Та ж недбайлива я,

Твоя рабиня скупа.

Ні прутиком, ні трояндою

Не буду в садах Отця.

Я від кожної тріски падаю,

Здригаюся від слівця.

(Переклад П. М. Перебийніс)

Проаналізуйте!

1. У якій формі написано цю поезію? Визначте її тему.
2. Як лірична героїня характеризує свою долю, саму себе? Наведіть приклади з тексту.
3. Знайдіть прийом антитези у вірші.
4. Образ якого ліричного героя постає з рядків цього твору?
5. Як ви вважаєте, наскільки ця поезія автобіографічна?
6. На вашу думку, яку роль в ліриці Ахматової відіграє поетична деталь? Наведіть приклади з цього вірша.

Довкола жовтий вечір ліг...

Довкола жовтий вечір ліг,

Тремтить квітнева прохолода.

Ти запізнивсь на стільки літ,

Та радість буде там, де згода.

Присядь до мене ближче ти,

І подивись веселим оком:

Блакитні зошита листки —

Віршів моїх дитячі спроби.

Пробач, що сумно так жила

І сонце бачила несміло.

Пробач, пробач, що багатьма

Я багатьма переболіла.

(Переклад С. К. Жолоб)

Проаналізуйте!

1. Чому присвячений цей вірш? Якою є його сюжетна основа?
2. Як у поданому творі реалізується настанова на пізнання світу через біль, характерна для ахматовської лірики?
3. Проаналізуйте поезію за методикою щоденника подвійних нотаток. Для цього проведіть вертикальну лінію посередині аркуша в зошиті. Ліворуч запишіть вираз чи образ, який вразив у поезії. Можливо, він нагадав вам щось із власного досвіду, здивував. Праворуч від лінії прокоментуйте цей вираз чи образ: на які думки вони вас нашттовхнули? які запитання викликали? які асоціації?

Поема «Реквієм» як відображення особистої й суспільної трагедії

Одним із найвідоміших творів А. А. Ахматової і водночас визначною літературною пам'яткою доби сталінського терору є поема «Реквієм».

Основа поеми — автобіографічна. Починаючи з другої половини 1930-х років, сина Ахматової Льва Гумільова заарештовували двічі. Після другого арешту його прирекли на десять років виправно-трудових таборів. Ідея твору зародилася, коли під час безкінечних вистоювань у тюремних чергах до Ахматової звернулася безіменна жінка з єдиним запитанням: «А ось *це* Ви зможете описати?».

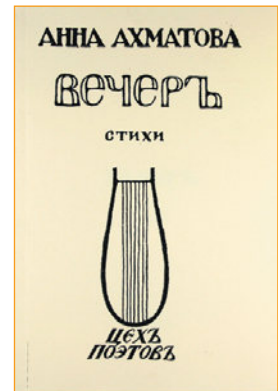
Через свою гостру громадянську спрямованість цей твір не міг вийти друком за сталінських часів, оскільки навіть рукописи його зберігати було небезпечно. Тому «Реквієм» учили напам'ять близькі й рідні поетеси, і лише 1963 року поему було вперше опубліковано в Мюнхені. У Росії «Реквієм» з'явився у вільному доступі тільки 1987 року.

Композиція поеми є фрагментарною. «Реквієм» містить окремі вірші, що різняться за тематикою, пафосом, структурою. Усе це разом створює ефект емоційного напруження, зливається у знервований монолог ліричної героїні.

Оповідь у творі ведеться водночас від першої особи («я») та третьою («жінка», «вона», «мати»), поєднуючи у такий спосіб внутрішній та зовнішній погляди на трагедію. Поема розпочинається промовистою строфою, датованою 1961 роком:

Ні, не під чужинним небозводом
Вирієм я тішила судьбу —
Я тоді була з своїм народом.
Там, де мій народ, на лихо, був.*

* Тут і далі: переклад Володимира Золотоўітра.

Обкладинка збірки віршів «Вечір» А. А. Ахматової. 1912

«Реквієм» відзначений особливою об'ємністю характеристик. Окремі епізоди створюють відчуття живого, рухомого часу, плину історії. Величною та скорботною мелодією звучать вже перші рядки «Посвяти»:

У такому горі никнуть гори,
Кам'яні тікищем ріка.

Почуваючися часточкою народу, Батьківщини, мати оплакує не лише власного сина, а й усіх безвинно засуджених:

Широкий покровець зіткала я всім
Із бідних, у них же підслуханих слів.

Її уста промовляють від імені всього багатостраждального народу, усієї доби, завдяки чому твір набуває *поліфонічного* та символічного значення.

Поліфонізм — багатоголосся, яке в ахматовському творі є буквральним. По-перше, деякі розділи нагадують народні пісні — примовляння, колискові. Різні відтінки душевних страждань відтворено в різних за ритмікою рядках. По-друге, лірична героїня постає в поемі в кількох іпостасях. Образ матері — головний, центральний. Водночас материнську скорботу піднесено до символу вселенського: над сином, чия постать асоціюється з образом знедоленого й підданого репресіям народу, ридає сама Богородиця.

А. Бергстрем.
Ілюстрація до поеми
А. А. Ахматової «Реквієм»

«Реквієм» — твір, тісно пов'язаний з біблійними образами (Христос, Марія, Магдалина), символами й мотивами, які допомагають А. Ахматовій осмислити суспільну трагедію у глобальному, філософському плані. На думку поетеси, причини сталінізму слід шукати в духовній нестямі людства, у забутті ним християнських заповідей (глава «Розп'яття»).

Трактування євангельської теми в Ахматової нетрадиційне: страждання розп'ятого не мають сенсу. Але водночас переведення твору в біблійний план підкреслює святість долі невинно загублених, а образ Матері піднесено до образу Богородиці.

Висловлюючи протест проти насильства, Анна Ахматова закликає до гуманістичного відродження світу й людської душі. Біблійні мотиви у творі пов'язані з темою пам'яті, що була надзвичайно важливою для акмеїстів. Поетеса закликає читачів ніколи не забувати про горе народу, а вічна скорбота має бути людям уроком та докором, що така трагедія сталася на землі.

У фіналі поеми поєднано образи голуба (символу очищення світу та його духовного воскресіння) й пушкінського пам'ятника (утілення ідеї поетичної спадщини як пам'ятника, а також символу духовної свободи). Це дає поетесі змогу проголосити головну думку твору: духовне очищення й воскресіння суспільства можливі лише за умов відновлення свободи й одвічних морально-духовних цінностей.

Особливості розкриття теми поеми «Реквієм»

Запозичення	Художні засоби мовлення	Мотиви
Данте, О. С. Пушкін, народно-поетична творчість, Біблія	Епітети, порівняння, дво-вірш з чоловічими римами, значна кількість дієслів, від середини тексту дієслів майже немає (V розділ)	Скорботи, печалі, втрати, поминання; Батьківщини як пекла; біблійні; страждання; пам'яті й пам'ятника

Анна Ахматова і Україна

Родовід Анни Ахматової тісно пов'язаний з Україною. Народилася поетеса в Одесі, згодом переїхала до Царського Села. Батько походив із козацької старшини, дід за материнською лінією був начальником канцелярії при київському генерал-губернаторові Д. Бібікові. Вийшовши у відставку, оселився в Україні, де були його маетки.

Шелехівську Слобідку на Поділлі можна вважати родовим гніздом Горенків. 1989 року з нагоди 100-річчя від дня народження Анни Ахматової в Шелехівській Слобідці, у колишньому садибному будинку відкрито літературно-меморіальний музей, а 1990 року встановлено перший в Україні пам'ятник Анні Ахматовій роботи скульптора В. В. Зайка.

Будинок-музей А. А. Ахматової в Слобідці Шелехівській

Музей відвідують туристи не лише з України, а й з-за кордону. Щороку 23 червня (у день народження поетеси) у музеї відбуваються Ахматовські читання.

Україні присвячено її поетичний цикл «Київський зошит», збірку «Вечір». 1958 року А. Ахматова переклала російською мовою збірку поезій Івана Франка «Зів'яле листя».

Українською мовою окремі твори Ахматової перекладали В. І. Золотовітер (поема «Реквієм» та ін.), П. М. Перебийніс, І. М. Римарук, С. К. Жолоб та ін.

1. Схарактеризуйте провідні мотиви ранніх поетичних збірок Ахматової. У чому художнє новаторство її поезії?
2. Як приналежність Анни Ахматової до акмеїзму позначилася на її творчості?
3. Чому для Ахматової слова *Батьківщина* та *влада* ніколи не були синонімами?
4. У якому напрямі еволюціонувала поезія Ахматової, написана в післяреволюційний період?

5. Чому Анна Ахматова назвала свій твір «Реквієм»? Чому дехто вважає «Реквієм» поемою на замовлення?
6. Чим можна пояснити структурні особливості поеми? Простежте особливості композиційного розподілу та поєднання окремих віршів, що складають твір.
7. Якого символічного звучання набуває образ матері в поемі?
8. Простежте образно-тематичну площину, у якій розкрито образ народного страждання. На вашу думку, для чого, розкриваючи зміст цього образу, Ахматова добирає до нього віддалені у часі історичні паралелі?
9. Які біблійні мотиви змальовано в поемі? З якими біблійними образами співвідносить поетеса своїх героїв?
10. Що таке *поліфонія*? Наведіть приклади поліфонії в поемі Ахматової. Які узагальнювальні, образно-тематичні лінії розвитку дії є сюжетом поеми?
11. Попри відсутність розв'язки, чим завершується твір? Як авторка пояснює в поемі причини трагедії?

Проаналізуйте!

1. Який підтекст, крім психологічного, містять образи Матері й Сина? Завдяки чому образ Матері зливається зі своїм біблійним прообразом? Порівняйте зміст IV глави та глави «Розп'яття».
2. Як «Реквієм» А. А. Ахматової пов'язаний із «Реквіємом» В. А. Моцарта?
3. Які духовні, морально-етичні цінності стверджує у своїй поемі Ахматова?

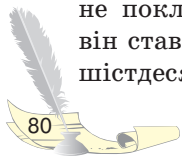
Створіть!

- Опорно-логічну схему «Еволюція літературного світогляду А. А. Ахматової».
- Літературний портрет ліричної героїні поеми А. А. Ахматової «Реквієм» для уявної галереї літературних портретів героїв XX століття.

Борис Леонідович Пастернак — Гамлет XX століття

Тематична і стильова своєрідність лірики Б. Л. Пастернака

Якщо Анну Ахматову називали *російською Сафо*, то Бориса Пастернака — *Гамлетом XX століття*. Він один із небагатьох представників Срібної доби російської поезії, якому вдалося вижити в атмосфері кривавої сталінської диктатури. Як і Ахматова, він не втратив почуття моральної гідності, не поклав свою музу на вівтар пролетарського мистецтва. Як і Ахматова, він став живою ланкою між поетичними традиціями Срібної доби та поезією шістдесятників, що за постсталінської доби підхопили й гідно продовжили

культурну естафету своїх попередників. Вони пішли з життя в одне десятиліття (Пастернак — 1960-го, Ахматова — 1966 року), окресливши межу, за якою Срібна доба стала надбанням історії й набула такого самого повноправного значення світової класики, як і Золота доба російської літератури.

*Його вірші легкі, як ластівки, вони сповнені такої самої весняної
принадності, свіжості, високого польоту до небесних сфер.
Але, досягнувши світлої висоти, вони знову злітають донизу,
щоб дістати джерельної наснаги й покликати
нас чарівним співом за собою.*

Анна Ахматова

Інтерактивна вправа

- Розгляньте інфографіку на с. 82. За матеріалами інфографіки й онлайн-додатка складіть усну презентацію за темою «Особливості творчості Бориса Пастернака» (*робота в групах*).

Філософська спрямованість лірики й прози

Шлях Б. Пастернака в літературу був непротим: він перетинався одразу з двома течіями — символізмом і футуризмом. Філософська спрямованість лірики митця багато в чому обумовлена біографічними факторами — це відображення особистості поета, що зростав у родині відомого художника й обдарованої піаністки. Так формувався Поет із неповторним поглядом на світ, який тонко відчував гармонію та прагнув дати *філософське* пояснення світу.

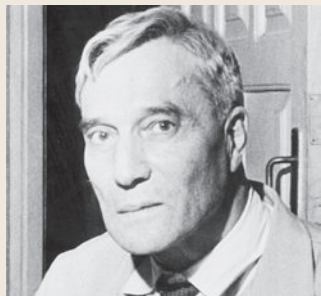
Філософська лірика — поезія, спрямована на філософське осмислення світу, людини, є виявом філософських поглядів ліричного героя. Філософська лірика та філософія мають спільний предмет осягнення — загальні закономірності життя, природи, розвитку суспільства; проте наука базується на узагальненнях логічного порядку, а поезія — на асоціативних роздумах.

Витоки поетичного стилю Пастернака слід шукати в модерністській літературі початку ХХ століття, естетиці імпресіонізму. Рання лірика поета майже буквально сповнена язичницьким обоженням природи. Вірші митця складні за формою, насичені метафорами, але для них характерні свіжість сприйняття, щирість і глибина в осцізуванні ніжних барв природи. Оклічні речення, захоплені вигуки створюють у кожній поезії піднесену атмосферу, передають почуття радості закоханого в природу поета.

Титульний аркуш
альманаху «Лірика»
з першою публікацією
Б. Л. Пастернака. 1913

1890–1960

Борис Леонідович Пастернак

Російський поет, прозаїк, перекладач, лауреат Нобелівської премії (1958). Майстер філософської та пейзажної лірики, Пастернак зробив значний внесок у розвиток поезії ХХ ст.

Початковий період творчості митця відзначений перехресним впливом символізму та футуризму.

Особливості поезії:

- щільне переплетення тем природи, кохання, мистецтва та їхнє філософське осмислення;
- настрої зачарування буттям, радісного

сприйняття світу, духовної відкритості природі; вираження стану емоційного потрясіння, захоплення, екстазу;

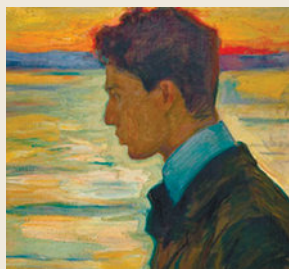
- відтворення безперервного руху життя, прагнення охопити весь світ.

На межі 1920–1930-х рр. створив збірку поезій «Друге народження» та прозові твори «Охоронна грамота» й «Повість».

Наприкінці 1930-х рр. Пастернак звернувся до прози та перекладів, що в 1940-ві рр. стали основним джерелом його заробітку. Саме у цей період митець створив переклади, що стали класичними: шекспірівські трагедії, гетівський «Фауст», шиллерівська «Марія Стюарт», а також переклади творів Рільке, Верлена, Кляйста, грузинських поетів та ін.

1943 року вийшла друком поетична збірка Пастернака «На ранніх потягах».

Упродовж 10 років (1946–1955) Борис Пастернак працював над романом «Доктор Живаго». За оцінкою самого автора, цей роман є вершиною його творчості як прозаїка.

Л. Пастернак.
Борис Пастернак. 1910

Вулиця
Бориса Пастернака
у Зуттермері (Нідерланди)

Постер до фільму
«Доктор Живаго»
(реж. Д. Лін; США,
Італія; 1965)

Багаття поезії Пастернака горить усупереч усім заборонам. І кожен може побачити це світло, і грітися біля цього вогню, якщо позначений тією смертною безкрилістю, яку ненавиділи в людях сам поет і його герой Юрій Живаго.

Як справжній митець поет бачить світ і людину в ньому у складних взаємозв'язках: зображення природи, мотив одвічної боротьби в ній поєднуються з мотивом перетворення враження на творчість:

Цей лютий! Час для сліз і віршів...

<...>

А там земля іще чорніша,
І вітер криками пропах,
І чим раптовіш, тим точніше
Вірші складаються в сльозах.

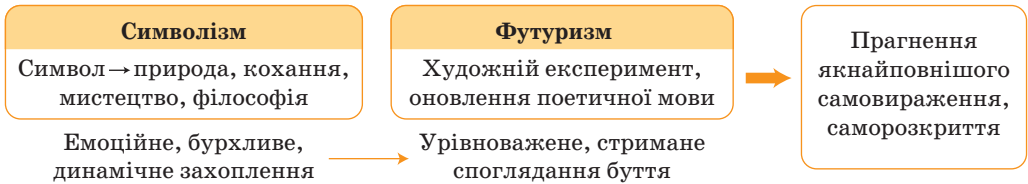
(Переклад М. Ю. Рябчука)

Першодруки віршів Б. Пастернака з'явилися 1913 року. Наступного року вийшла друком його перша збірка «Близнюк у хмарах». Слави поет зажив після жовтневого перевороту 1917 року, коли було опубліковано його книги «Сестра моя — життя» (1922).

У роки війни митець писав патріотичні вірші, що склали цикл «Вірші про війну». Новий етап творчості — 1950-ті роки (цикли «Вірші з роману», «Коли розгулюється»).

Поезія Б. Пастернака вражає глибиною та розмаїттям тем, філософською насиченістю. Природа і творчість, кохання і смерть, краса і трагедія існування — поет прагне осмислити всі категорії людського буття.

Еволюція поезії Б. Л. Пастернака

Поетична мозаїка

Зимова ніч

Мело, мело по всій землі,
Мело, сніжило.
Свіча горіла на столі,
Свіча горіла.
Злітався сніг і вирував
Перед шибками,
Так влітку на вогонь мошва
Летить роями.
Ліпила віхола на склі
Кружки і стріли.

Свіча горіла на столі,
Свіча горіла.
І протяг тіні хилитав,
І мимоволі
Схрестились руки і уста,
Схрестились долі.
І черевички з ніг самі
Упали м'яко.
І віск із нічника слізьми
На плаття капав.

Все поглинала на землі
Хуртеча біла.
Свіча горіла на столі,
Свіча горіла.
На свічку дихала імла,
Й спокуси сила

Хрестоподібно підняла,
Як ангел, крила.
І доки хуга по землі
Мела, сніжила,
Свіча горіла на столі,
Свіча горіла.

(Переклад Л. М. Талалая)

1. Як поєднуються в «Зимовій ночі» побутовий та філософський плани?
2. На вашу думку, яким є символічне значення образу запаленої свічки?
3. У чому сенс постійних повторів, що пронизують увесь вірш?
4. Чи існує зв'язок між словами *свічка*, *доля*? Аргументуйте свою думку.
5. Назвіть основний прийом, використаний автором у цьому вірші.

Гамлет

Гул затих. Я вийшов на підмостки.
До одвірка тулячись, людську
Наслухаю долю в одголоску —
Що мені судилось на віку.
Прямо в мене цілить морок ночі
Тисяччю біноклів на осі.
Та, якщо лиш можеш, Авва Отче,
Чашу цю повз мене пронеси.
Я люблю Твій задум і пристану
На тобою визначену роль.
Але інша нині йде вистава,
І на цей раз вибути дозволю.
Та готовий вже порядок дійства,
І не відвернути німоти.
Я один, повсюди лицемірство.
Вік прожить — не поле перейти.

(Переклад Ю. Г. Буряка)

1. Чому вірш названо іменем героя трагедії Шекспіра? Яку роль, на вашу думку, відіграє це ім'я у втіленні змісту твору Пастернака?
2. До якого тематичного розділу лірики належить вірш «Гамлет»?
3. У чому полягає специфіка ліричного героя? Алюзію на які вічні образи світової культури подає автор?
4. Як передано динаміку ліричного переживання?
5. Проаналізуйте поетичні образи вірша. Які художні засоби виразності використано в ньому?
6. Як ви поясните, чому наприкінці вірша у героя виникає відчуття самотності?

В житті я хочу до всього...

В житті я хочу до всього
Дійти — до сенсів,
В роботі, на шляху моїм,
До донців серця.
До сутності всіх днів моїх,
До їх причини
Та до незнаних берегів,
До правд глибини.
Життя своє за пульс тримать
В подіях долі,
Кохати, думать, будувать
На видноколі!
Якби було б мені дано
Для рим натхнення,
Я б пристрасті терпке вино
Назвав на ймення.
Всі беззаконня та гріхи
Та біг по колу,
Долоні, руки, погляди,
Ніщо й ніколи.

Її б закон опанував,
У сенсах малих.
Її всім серцем карбував
Ініціали.
І я б народжував рядки
Тремтінням в скронях,
І липами цвіли б сади
Краса — в долонях.
Троянди б у віршах росли
Духмяним квітом,
І сінокоси, і луги,
Громи над світом.
Шопен так музику відчув...
В етюдах — диво,
Фольварків, парків він почув
Гармоній зливи.
Нарешті — час для святкувань
У грі й тортурах.
Це — на вістрі моїх бажань,
На лука струнах.

(Переклад Олеси Райської)

1. Прочитайте 1–3 строфи вірша. Який поетичний прийом використовує автор?
  2. Чому поет згадує музику Фредеріка Шопена?
  3. Яку філософію утворюють музика слова, музика звуків, музика природи та музика пристрасті?
  4. У чому вбачає поет своє призначення?
-
1. Розкажіть про життєвий шлях і основні етапи творчої еволюції Б. Л. Пастернака.
  2. Чому, на вашу думку, у своїй творчості Пастернак мало звертався до соціально-політичної тематики?
  3. Визначте основні прийоми поетичного стилю Б. Л. Пастернака.
  4. Яке місце в поезії митця посідає природа? Доведіть вашу думку прикладами із творів поета.
  5. Чому лірику Пастернака називають *філософською*? Що відрізняє її від лірики вже відомих вам поетів Срібного століття?

Створіть!

- Психологічний портрет Б. Л. Пастернака за його біографією та творами.
- Сторінку комп'ютерної публікації, у якій опишіть свої враження від поезії Б. Л. Пастернака.

Формуємо предметні та ключові компетентності

Літературний ринг

- Прочитайте відгуки літературознавців про А. А. Ахматову та її твори. А якої думки ви про значення творчості поетеси для світової літератури? Свої міркування обґрунтуйте.

Поезія Ахматової — це насамперед щирість почуттів, поезія, позначена надзвичайною увагою і підвищеними вимогами до моральних засад.

О. Т. Твардовський

У нобелівській лекції 1987 р. Й. О. Бродський назвав п'ять найкращих, на його думку, поетів ХХ ст. — О. Е. Мандельштама, М. І. Цветаєву, Р. Фроста, В. Х. Одена й А. А. Ахматову: *«Бути кращим за них на папері неможливо, неможливо бути кращим за них і в житті, яким би трагічним і гірким воно не було...»*

Це і зразок високої громадянської лірики, і історичний документ, і відважний учинок видатного російського поета.

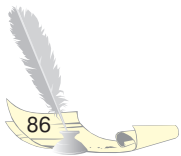
А. А. Урбан

Усвідомте!

- Кожна людина свого часу намагається визначити для себе мету життя та пізнання світу. Розв'язати ці питання може допомогти ознайомлення з художніми роздумами талановитих, мудрих людей — поетів, митців.
- Поезія Срібного століття виробила принципово нову концепцію людини, що прагне побачити в історичному особисте, зробити досвід століть, рух часів надбанням свого внутрішнього світу.
- Анна Андріївна Ахматова (Горенко) — російська поетеса українського походження, представниця акмеїзму. Лауреатка міжнародної літературної премії «Етна-Таорміна» (Італія, 1962). Почесний доктор літератури Оксфордського університету. У поезію ввійшла як тонкий і проникливий співець жіночої душі, її потаємних думок та переживань.
- Ім'я Бориса Леонідовича Пастернака уособлює філософський напрям розвитку російської поезії ХХ століття. Доля цього митця — своєрідне відзеркалення трагедії й подвижницького служіння своєму народові.

Умійте!

- Аналізувати* літературні явища як явище культури.
- Коментувати* твори різних видів мистецтва в контексті розвитку течій модернізму й авангардизму.
- Осмислювати* взаємозв'язок усього живого у світі, важливість збереження природи як середовища, необхідного для життя людини.

Підсумуємо знання з теми

Літературознавчо-психологічний практикум

1. Складіть порівняльну таблицю ранньої та зрілої творчості Аполлінера, спираючись на дослідження літературознавця Д. С. Наливайка: «*Позиція неприйняття життя і відрази до нього, притаманна ранньому модернізму, в Аполлінера поступається місцем активно-творчому ставленню до нього*».
2. На думку Рільке, «*поет — це Божий посланець, який наповнює моральним сенсом все навкруги, як янгол легким дотиком торкається душі людей, допомагаючи їм усвідомити вічність*». Доведіть або спростуйте це твердження.
3. Ви ознайомилися з фактами біографії А. А. Ахматової, спогадами про неї сучасників, портретами поетеси. Якою ви уявляєте митчиню як особистість? Складіть її психологічний портрет.
4. Прочитайте та прокоментуйте висловлювання А. А. Ахматової: «*Пастернак — це тайнопис, інакомовлення, шифр*». Напишіть літературно-критичне есе «Мое розуміння тайнопису ранньої лірики Б. Л. Пастернака» (на прикладі одного з віршів поета).

Літературознавчо-мистецький практикум

1. Перегляньте картини художників і роботи скульпторів — представників кубізму. Опишіть одну з робіт, зміст і форма якої вам подобаються, зрозумілі.

Хуан Гріс. Портрет
Пабло Пікассо. 1912

Фернан Леже.
Дама в блакитному. 1912

Л. Попова.
Портрет філософа. 1915

2. Використання асоціацій — один із основних художніх засобів творення модерністської літератури. Із чим ви асоціюєте Срібну добу? Уявіть, що ви художник-модерніст. Як би ви намалювали Срібне століття?
3. Прокоментуйте назву книги перекладів М. О. Лукаша «Від Боккаччо до Аполлінера». Про що вона свідчить?

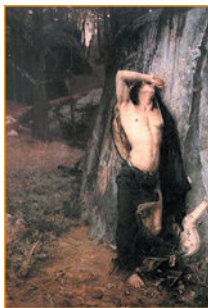

4. Опишіть та порівняйте портрети Орфея, створені різними художниками. Що в них спільного, а що — відмінного? Наскільки запропоновані зображення збігаються з літературним портретом Орфея, створеним Райнером Марією Рільке?

А. Фейербах.
Орфей і Еврідіка.
1869

П. Даньян-Бувре.
Плач Орфея.
1876

Е. Дюлак.
Орфей і Еврідіка.
1907

Онлайн-бібліотека

- Вибрані твори Р. М. Рільке українською онлайн [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.knyga.in.ua/index.php/inozemna-literatura/avstriia/rilke-rainer-mariia>.
- «Поезії» Гійома Аполлінера на сайті Е-бібліотеки «Чтиво» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Apolliner_Giiom/Poezii.
- Поезія Р. М. Рільке на «Українському Центрі» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Literatura/19326/Райнер-Марія-Рільке>.
- Твори Анни Ахматової в українських перекладах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ocls.kyivlibs.org.ua/ahmatova/perekladi_1/ahmatova_rus_ukr/l_lirika_ahmatova_ukr_content.htm.

ПОДОРОЖ ЧЕТВЕРТА. ЛІТЕРАТУРНА ПАНОРАМА XX СТОЛІТТЯ

Інтерактивна вправа

- Розгляньте інфографіку на с. 92–93. За матеріалами підручника й онлайн-додатка складіть міні-проект за темою «Літературна панорама XX століття» (*робота в групах*).

Що чекає на нас у майбутньому? Яким шляхом піде людство? Можливо, люди зрештою навчаться на помилках попередників і побудують досконале суспільство. Або оберуть згубний шлях, зробивши своє життя абсолютно нестерпним.

Оптимісти говорили про польоти в космос, спілкування з дружніми позаземними цивілізаціями, про квітучу Землю, щасливих людей, які навчилися жити в гармонії з природою, без хвороб і без ворожнечі. Песимісти пророкували загибель цивілізації через світові війни, неконтрольоване використання атомної енергії, утрчання ворожих космічних прибульців. Так виникли твори-утопії (їх писали у досить мирний, передкризовий період в очікуванні майбутнього) та антиутопії, які створювали під час криз і катаклізмів, зображуючи в них світ, у якому все пішло не так, як сподівалися. Прикметно, що в антиутопіях автори змальовували неспроможність ідей утопістів: неможливо побудувати ідеальне суспільство, де було б щастя для всіх.

Тож наша наступна віртуальна подорож — від сторінок антиутопій-передбачень до творів про реальні події Другої світової війни і погляд на них ізсередини очима тих, хто постраждав, і тих, від кого постраждали.

*Які б лозунги не вигукували оратори,
зганяючи дурнів на бійню, причина війни завжди одна. Гроші.*
Маргарет Мітчелл

Інтелектуальна розминка

1. Пригадайте, що ви знаєте про європейську «нову драму» та «стару драму».
2. Як ви вважаєте, чи може театр, драматургія вплинути на суспільну думку, на державні рішення, послужити засобом перестороги?
3. Що ви знаєте про давньогрецькі Спарту та спартанців?
4. Чому фашистська ідеологія використовувала ідеї спартанців та філософа Ф. Ніцше?
5. Чи турбують вас проблеми війни і миру? Чому? Назвіть можливі шляхи запобігання військовим конфліктам.

Антиутопія у світовій літературі

З найдавніших часів люди намагалися уявити, якими в майбутньому будуть світ, стосунки між *Homo sapiens*. Письменники, філософи створювали образи суспільства майбутнього. Так виник жанр *утопії* (це слово означає *місце, якого ніде не існує*), у якому описували абстрактну модель ідеального устрою, що відповідала уявленням авторів про гармонію людини й суспільства. Елементи утопії можна знайти у фольклорі (наприклад, у казках про щасливі острови), у Біблії (Царство Христове), у філософських трактатах Платона («Тімей», «Держава»). Свою назву жанр веде від книги англійського письменника Томаса Мора «Утопія» (1516).

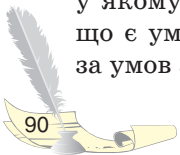
Розвиваючись спочатку як публіцистичний та науковий трактат (Т. Мор «Утопія», Ф. Бекон «Нова Атлантида», Дж. Гаррінгтон «Республіка Океанія» та ін.), починаючи з XVIII ст. утопія стала справді художнім твором і найчастіше реалізувалася в жанрі роману: Даніель Дефо («Робінзон Крузо...»), Дж. Свіфт («Мандри Лемюеля Гуллівера...»), В. Морріс («Звістка нізвідкіля») та ін. Утопічні екскурси містили романи Ф. Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель...», п'єса В. Шекспіра «Буря».

Для всіх утопічних творів XVI—XIX ст. характерним є дух жорсткого регламентування всього способу життя й мислення громадян ідеальної держави.

Розвиток жанру антиутопії у ХХ столітті: ознаки та представники

Антиутопія є логічним розвитком утопії, тому формально її також можна віднести до цього жанру. Антиутопія з'явилася тоді, коли держава й суспільство виявили свої негативні риси, стали небезпечними для людини.

Антиутопія (від англ. *antiutopia*) — напрям у художній літературі, що полягає в сатирично-алегоричному змалюванні будь-якого суспільства, у якому запанували негативні тенденції розвитку; це художнє дослідження, що є умовним прогнозом-попередженням, символічною моделлю суспільства за умов збереження в ньому наявних негативних проблем.

Виникнувши на основі утопії, цей жанр став її своєрідним запереченням.

Утопія	Антиутопія
<ul style="list-style-type: none"> • Осмислення соціального ідеалу; • соціальна критика тогочасного ладу; • прагнення уникати похмурої дійсності; • спроби передбачити майбутнє суспільства	<ul style="list-style-type: none"> • Змалювання певного суспільства або держави, їхньої політичної структури; • зображення дії в далекому майбутньому (передбачення майбутнього); • світ подано ізсередини, крізь призму бачення його окремими мешканцями, що відчують на собі дію його законів; • змалювання негативних явищ у житті соціалістичного суспільства, класової моралі, нівелювання особистості; • розповідь ведеться від імені героїв, у формі щоденника, нотаток; • відсутність опису домашнього житла й родини (як місця, де панують свої принципи й духовна атмосфера); • мешканцям антиутопічних міст притаманні такі риси, як раціоналізм і запрограмованість

Відомі утопії та антиутопії

Зарубіжні

Дж. Свіфт «Мандри Лемюеля Гуллівера...»; А. Азімов «Кінець вічності»; Г. Веллс «Машина часу», «Острів доктора Моро»; Анатоль Франс «Пінгвінський острів»; Джордж Орвелл «1984»; В. Голдінг «Володар мух»; Р. Д. Бредбері «451° за Фаренгейтом»

Українські

В. К. Винниченко «Сонячна машина»; Артем Чапай «Червона зона»; М. В. Косян «Коли у місті N дощить»; О. В. Шинкаренко «Кагарлик»; Т. Г. Антипович «Хронос»; Ю. М. Щербак «Час смертохристів: Міражі 2077 року»

Фільми

«Механічний апельсин» (англ., 1971); «1984» (англ., 1984); «Нові амазонки» (пол., 1984); «Людина, що біжить» (англ., 1987); «Дванадцять мавп» (англ., 1995); «Еквілібріум» (англ., 2002); «Той, що біжить лабіринтом» (англ., 2014)

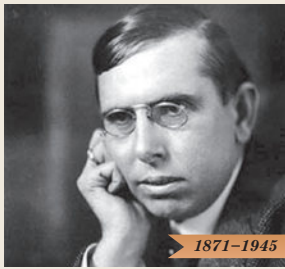
Здолавши чималий шлях еволюційного розвитку, антиутопія збагатилася художніми й філософськими відкриттями, перетворившись із літературного

Літературна панорама ХХ століття

Історія ХХ ст. позначена страшними соціальними катаклізмами: дві світові війни, що спричинили величезні жертви й руйнування, безліч інших локальних воєн та революцій, злочини гітлеризму й сталінізму, геноцид цілих народів, загроза атомної та водневої зброї, смуга холодної війни, політичних репресій тощо.

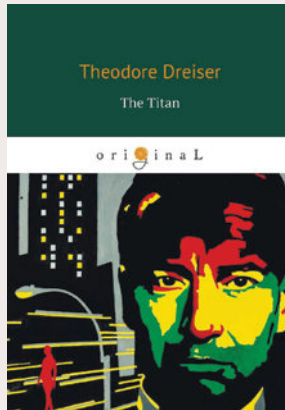
Усередині цього історичного періоду окреслено хронологічну межу: кінець Другої світової війни, що виокремила два періоди — літературу 1918–1945 рр.

1871–1945

**Теодор Герман
Альберт Драйзер**

Американський письменник і громадський діяч. Його «Трилогія бажання» (романи «Фінансист», «Титан», «Стоїк»; 1912–1914) — одне з видатних досягнень американської та європейської літератури ХХ ст. 1944 року Американська академія мистецтв і літератури нагородила Драйзера почесною золотою медаллю за видатні досягнення в галузі мистецтва й літератури.

1922–2007

Курт Воннегут

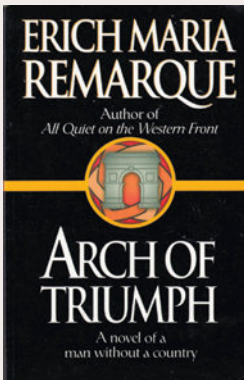
Американський письменник-фантаст, один із найважливіших американських письменників ХХ ст. Автор творів «Сирени Титана» (1959), «Мати Темряви» (1961), «Колиска для кішки» (1963), «Бойня номер п'ять, або Хрестовий похід дітей» (1969) та «Сніданок для чемпіонів» (1973), що є симбіозом сатири, чорного гумору й наукової фантастики. Названий «Письменником штату Нью-Йорк» упродовж 2001–2003 рр.

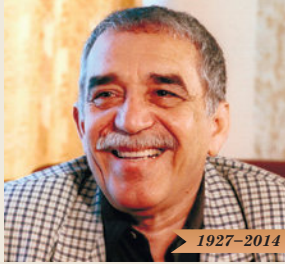
1898–1970

Еріх Марія Ремарк

Один із найвідоміших німецьких письменників ХХ ст., автор романів «На Західному фронті без змін» (1929), «Три товариші» (1937), «Тріумфальна арка» (1945) і «Чорний обеліск» (1956).

та літературу після 1945 року. Соціальні конфлікти розгорталися на тлі найбільших відкриттів у галузі науки, зокрема в медицині, генетиці, кібернетиці, інформатиці, що докорінно змінило менталітет та умови людського існування. Усі ці події неоднозначно відбилися в літературі винятковим розмаїттям письменницьких індивідуальностей, багатством художніх стилів, плідними новаторськими пошуками в галузі форми, засобів вираження та змісту. Нобелівську премію з літератури у ХХ ст. здобули представники всіх континентів. Поглибилися контакти між письменниками, збагатилися національні літератури різних країн світу.

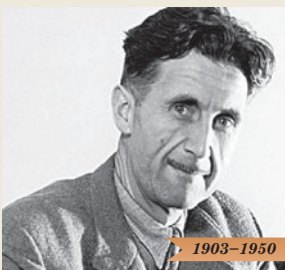
1927–2014
Габріель Хосе де ла Конкордія Гарсія Маркес

Колумбійський прозаїк, журналіст, видавець і політичний діяч; лауреат Нейштадтської літературної премії (1972), Нобелівської премії в галузі літератури (1982).

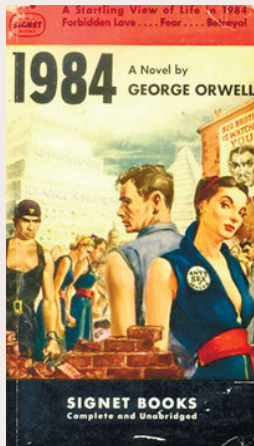
1899–1972
Ясунарі Кавабата

Японський письменник, лауреат Нобелівської премії з літератури (1968). Проза Кавабати — м'яка, лірична, сповнена тонких нюансів — здобула визнання в усьому світі.

1903–1950
Джордж Орвелл (Ерік Артур Блер)

Англійський письменник, журналіст, есеїст. Усесвітньо відомим став завдяки двом творам, написаним в останні роки життя: політичній алегорії «Скотоферма» й роману-антиутопії «1984», у яких він зобразив тоталітарне суспільство.

1884–1958
Ліон Фейхтвангер

Німецький письменник єврейського походження, журналіст, літературний критик, театральний діяч, автор історичних романів.

Об'єктом сатири у ХХ ст. також стали різноманітні «технічні» антиутопії

жанру на моделювання реальності. У першій половині ХХ століття антиутопії з'являються одна за одною: 1924 року — роман Є. І. Замятіна «Ми», 1932-го — «О, дивовижний новий світ» англійця Олдоса Хакслі, а 1949-го — «1984» його співвітчизника Джорджа Орвелла.

Франс Анатоль.
Пінгвінський острів /
Анатоль Франс;
пер. В. Підмогильного. —
Буца : Вид-во
Жупанського, 2014. —
(Серія «Лауреати
Нобелівської премії»)

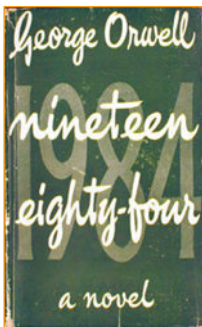
Косян Марія. —
Коли в місті *N*
дощить : роман /
Марія Косян. — К. :
Поліграфсервіс, 2015

Різновиди антиутопій

- Соціально-фантастична антиутопія (Є. І. Замятін «Ми», М. О. Булгаков «Майстер і Маргарита», А. П. Платонов «Котлован»).
- Науково-фантастична антиутопія (М. О. Булгаков «Фатальні яйця», В. К. Винниченко «Сонячна машина»).
- Антиутопія-алегорія (М. О. Булгаков «Собаче серце», Ф. Іскандер «Кролики і удави»).
- Історико-фантастична антиутопія (А. Т. Гладілін «Репетиція в п'ятницю»).
- Антиутопія-пародія (Л. Ше «Нотатки про кошаче місто»).
- Роман-попередження (П. Буль «Планета Мавп», Г. Веллс «Війна в повітрі»).

Зв'язок творчості Джорджа Орвелла із соціально-історичною ситуацією доби

Інтерактивна вправа

Обкладинка одного з перших видань роману Джорджа Орвелла «1984»

- Розгляньте інфографіку на с. 95. За матеріалами підручника та онлайн-дodatка складіть колективну розповідь на тему «Джордж Орвелл — видатний англійський письменник» (використовуйте інтерактивний прийом «Мікрофон»).

Джордж Орвелл (справжнє ім'я — Ерік Артур Блер) — видатний англійський письменник. Усесвітньої слави зажив завдяки двом творам, написаним в останні роки життя: політичній алегорії «Скотоферма» («Ферма тварин») та роману-антиутопії «1984», де зобразив тоталітарне суспільство.

На Заході на Орвелла регулярно посилалися за потреби вкотре скомпрометувати ідеї соціалізму та комунізму. Тому в колишньому СРСР ім'я письменника майже не згадували, а якщо були такі спроби, то характеризували його лише як антикомуніста.

1903–1950

Джордж Орвелл

Відомий англійський письменник (справжнє ім'я — Ерік Артур Блер), журналіст та есеїст. Усесвітньої слави зажив завдяки двом творам, написаним в останні роки життя: політичній алегорії «Скотоферма» («Колгосп тварин», «Хутір тварин»; 1945) та роману-антиутопії «1984» (1948), у яких змалював недолугість тоталітарного суспільства.

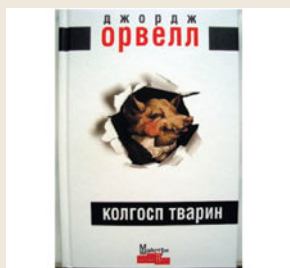
Основні твори

1933 р. вийшла друком збірка нарисів «Фунти лиха в Парижі і Лондоні» під псевдонімом Джордж Орвелл (святий Джордж — патрон Англії, Орвелл — річечка на тихій англійській Півночі), яким митець підписував усі свої романи після цього щороку.

1934 р. світ побачила книга «Бірманські будні», у якій автор розповів про роки служби в колоніях Британської імперії.

1935 р. опубліковано роман Орвелла «Донька священника» й низку робіт із найрізноманітніших питань політики, мистецтва та літератури.

2014 р. український драматург Олексій Дроздовський написав п'єсу на дві дії «Скотохутір», засновану на «Скотофермі» Орвелла. 2015 р. вийшов друком перший повний український переклад «1984», здійснений Віктором Шовкуном.

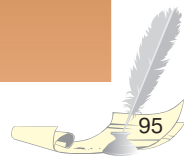
«Колгосп тварин» — повість-антиутопія Джорджа Орвелла

«Колгосп тварин» українською мовою 1947 р. переклав Іван Чернятинський: це був перший переклад цього твору з англійської.

Перекладач умовив автора написати передмову; Орвелл навіть видав книжку власним коштом — для українців, які в той період перебували в окупаційній зоні армії США.

Хоча в жанрі антиутопії Орвелл мав талановитих попередників (Є. Замятіна, О. Хакслі), саме він перетворив жанр антиутопії на грандіозну сатиричну притчу. Тоталітаризм як придушення духовної незалежності людини, перетворення її на гвинтик системи, викорінювання будь-якого інакомислення, поневолення приватного життя людини, зрештою, вирождення революції в диктатуру — усі ці провідні ознаки тоталітарної держави англійський митець відтворив із різкою дивовижною силою сатиричного узагальнення та політичного провидіння.

Його книги стали зразком соціальної антиутопії, що розкрила характерні прикмети страшної соціально-політичної хвороби ХХ ст. — тоталітаризму.

Ступінь популярності ідей, висловлених у романі-антиутопії «1984», можна вимірювати за кількістю звернень до книжкового сюжету кіновиробників. Сьогодні існує два кіноваріанти роману Джорджа Орвелла (1956; 1984), а також кілька телевізійних версій, документальних стрічок та короткометражок, поява яких різною мірою нав'язана художніми передбаченнями митця.

1999 року нідерландці вирішили, що метафора «*Старший Брат наглядає за тобою*» має стати дослівною, і створили телепрограму в новому форматі, яка невдовзі зажила надзвичайної популярності.

1. Розкрийте зміст термінів *утопія* й *антиутопія*.
2. Хто з письменників і в якому творі вперше ввів у літературу поняття *утопія*?
3. Чим різняться утопія й антиутопія як жанри літератури?
4. Назвіть письменників-антиутопістів у світовій літературі.
5. Розкажіть про еволюцію політичних поглядів Джорджа Орвелла. Яку роль у його житті відіграла поїздка до Іспанії, де тривала громадянська війна?
6. Чи можна назвати роман «1984» антиутопією? Аргументуйте свою думку.

Проаналізуйте!

1. Чому й у світі згоди, й у світі тотальної заборони виникають незадоволені, які прагнуть показати усю жахливість існування людей?
2. Доведіть на прикладі жанрів утопії й антиутопії те, що художній світ літературного твору тісно пов'язаний із реальністю, або спростуйте це твердження.
3. «*Утопії страшні тим, що вони здійснюються*» (М. О. Бердяєв). Поміркуйте: від чого застерігає письменник своїх сучасників і нащадків?

Створіть!

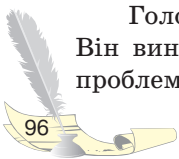
- Асоціативний кросворд за опорним словом *антиутопія*.

Алгоритм виконання

- На аркуші запишіть опорне слово (літера під літерою) з теми вивчення — *антиутопія*.
- Запропонуйте слова-поняття відповідно до кількості літер в опорному слові.
- Усі терміни й поняття слід дібрати так, щоб принаймні одна з літер кожного асоціативного слова збігалася з опорним.
- У такий спосіб опорне слово з дібраними поняттями у завершеному вигляді нагадуватиме кросворд.

Роман-антиутопія Джорджа Орвелла «1984» як узагальнена картина тоталітарного суспільства

Головним твором письменника є роман «1984», антиутопія за жанром. Він виник у період активного осмислення митцями у 1930-ті–1940-ві роки проблеми деградації людської спільноти. Виявлялася ця соціальна хвороба

по-різному — як ідеологія сталінізму, як доктрина расової та національної зверхності, як комплекс ідей агресивної технократії, але суть її завжди була однаковою: настанова на знецінення людської особистості й на абсолютизм влади.

Сюжетний ланцюжок роману «1984»

Хоча лінія роману нерозривна, його сюжет можна поділити на три частини. Перша частина пов'язана із Вінстоновим баченням світу. Друга — із забороненими взаєминами Вінстона та Джулії та його згодою долучитися до повстання проти Партії. Третя — з арештом Вінстона Поліцією Думок і його ув'язненням у Міністерстві Любові.

Сюжет роману Дж. Орвелла «1984»

<p>Частина перша (8 глав)</p>	<p>Тридцятидев'ятирічний Вінстон Сміт → у помешканні (як і всюди) плакат: «Старший Брат наглядає за тобою» → Міністерство Правди (Мініправда): Лондон — головне місто Першої Військово-Повітряної Зони провінції Океанії → Міністерство Миру (Мінімир), Міністерство Любові (Мінілюб), Міністерство Достатку (Мінідостаток) → → член Внутрішньої Партії О'Брайєн → сон Вінстона (про матір й батька, що зникли під час чисток) → «Проли» — люди-істоти, зведені до рівня тварин → Саймі: словник з Новосуржу — видалено не потрібні слова → крамничка старих речей — крамар Чаррінгтон</p>
<p>Частина друга (9 глав)</p>	<p>Кохання із Джулією → зникнення Саймі → дід О'Брайєна, його обіцянки «прийняти в Братство» → зміна зовнішнього ворога (з Євразії на Східазію) → книга Гольдштейна про поділ суспільства на три класи (Вищих, Середніх і Нижчих) та наміри стримувати розвиток суспільства засобами війни задля затримання зростання виробництва побутових та продовольчих товарів. За Гольдштейном, головна мета Партії — завоювання всієї земної кулі та знищення можливості незалежної думки → арешт Вінстона та Джулії — Чаррінгтон виявився співробітником Поліції Думок</p>
<p>Частина третя (6 глав)</p>	<p>В'язень за номером 6079 → О'Брайєн виявився з <i>«ними, тобто з Партією»</i> → тортури → перший етап відновлення Сміта («навчання») → другий етап — «розуміння» → О'Брайєн пояснює героєві, що об'єктом влади є влада (так само як об'єктом репресій є репресії, а об'єктом тортур — тортури); влада заради самої влади — ось чого прагне Партія Океанії. О'Брайєн вважає, що сама по собі людина — ніщо, тільки всередині системи вона отримує безсмертя. На думку члена Внутрішньої Партії, остання повністю підпорядкувала собі матерію, оскільки підкорила свідомість («<i>«Яким чином одна людина доводить своє право на владу над іншою, Вінстоне?» Вінстон задумався. «Змушуючи її страждати», — сказав він»</i>) → відмова від кохання (практично — зрада) → кафе під каштаном → <i>«Він здобув цю перемогу над самим собою. Він любив Старшого Брата»</i></p>

Світ роману

Робоча назва роману звучала як «Остання людина в Європі». Відомо, що видавець книги Фредерік Ворбург наполягав на зміні назви для підвищення інтересу потенційних читачів. Автор зупинився на назві «1984». Найбільш поширеною є думка, що рік дії роману обрано простою перестановкою останніх двох цифр року написання твору — 1948.

У романі описано світ, де панує тоталітарний режим у своїй найвищій формі: весь світ поділився на три гігантські блоки, які не відрізняються один від одного ідеологією, проте ведуть між собою безперервну війну. Суспільство у кожному з блоків розподілено на три класи: Внутрішню Партію, Зовнішню Партію та Проливі.

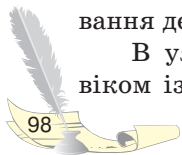

Боротьба проти страху й рабської покорності в суспільній свідомості. Образ головного героя у творі «1984»

У романі «1984» держава контролює не тільки сьогодення, постійно підігриваючи воєнну істерію й залякуючи громадян зовнішньою загрозою. Такому ж суворому контролю підлягає й минуле, нескінченим ретушуванням якого згідно з останніми вказівками партії опікується центральний персонаж роману — співробітник Міністерства Правди 39-річний інтелігент-невдаха Вінстон Сміт, який мешкає у руїнах Лондона, головного міста Злітно-посадкової Смуги №1 — прифронтової провінції тоталітарної супердержави Океанії.

Вінстон — людина фізично слабка, хвора, самотня, але внутрішньо готова вступити в боротьбу з цілим світом. Сміт від природи наділений великим почуттям людської гідності, бажанням свободи і яскраво вираженою індивідуальністю. Він єдиний, хто чітко розуміє й усвідомлює всю абсурдність існування деградованого суспільства, до якого належить і сам.

В уяві читачів герой постає невисоким, слабосилим, незграбним чоловіком із хронічним кашлем та шкірними хворобами. «Волосся у нього було

цілковито білим, а рожеве обличчя лущилося від поганенького мила, тупих лез і холоду зими, яка щойно закінчилася» (переклад О. І. Тереха). Саме такий зовнішній вигляд повинна мати людина в тоталітарному суспільстві, фізичних можливостей якої вистачає лише на виконання завдань держави, що суворо контролює раціон харчування своїх громадян.

Новаторство Джорджа Орвелла

- У романі «1984» письменник спирається не лише на традиції, а й на сучасність, що надавала багатий матеріал для антиутопічних настроїв.
- Засобом сатиричного осмислення обрано гротеск: усе в суспільстві анґсоцу (Анґлійського Соціалізму) алогічно абсурдне. Наука й технічний прогрес — лише знаряддя контролю, управління та пригнічування.
- Сатира Орвелла охоплює всі інститути тоталітарної держави: ідеологію (партійні лозунги стверджують: «Війна — це мир, воля — це рабство, байдужість — це сила»), економіку (народ, крім членів Внутрішньої Партії, голодує, за талонами отримує тютюн і шоколад), науку (історію суспільства постійно переписують та змінюють), правосуддя (за жителями Океанії постійно шпигує Поліція Думок).
- Зміст твору — роман про кохання, яке вмирає: а) спочатку це історія кохання Вінстона та Джулії, історія несміливого протесту, що переростає у бунт проти абсурду; б) тортури над героєм, знищення всього людського в ньому; в) героя цілком понівичено (він зрадив кохану, мозок порожній, душа знищена). Остання найстрашніша фраза роману: «Він любив Старшого Брата».
- Роман витримано у строгих тонах — простота викладу, незначні характеристики, лаконізм опису подій.

Орвелл не дожив до 1984 року. І, на щастя, він помилився у своїх застереженнях. Якби прогноз письменника виявився правильним, то ані про його книгу, ані про будь-які екранізації не йшлося б узагалі.

1984 рік ЮНЕСКО оголосила роком роману Джорджа Орвелла, а 2009 року британська газета *The Times* назвала роман «1984» найважливішою книгою, виданою за останні 60 років.

1. Які асоціації у вас виникли після прочитання роману Джорджа Орвелла «1984»?
2. Розкажіть про державний устрій Океанії.
3. Хто такий Старший Брат і чи існує він насправді?
4. Які обов'язки виконує Міністерство Правди й Міністерство Любові?
5. У чому різниця між членами Внутрішньої Партії та рядовими партійцями?
6. Розкажіть про виховання дітей в Океанії. Чому батьки бояться своїх дітей-підлітків?
7. Хто такі Пролі? Як до них ставиться каста правителів? Розкажіть про життя Пролів, їхні побут, розваги, інтереси.

8. Розкажіть про трагедію кохання Вінстона та Джулії. Чому після перебування в підвалах Міністерства Любові їм навіть немає чого сказати одне одному?

Проаналізуйте!

1. «Ми зустрінемося там, де немає темряви». Що мав на увазі О'Брайєн? Про яку темряву він говорив? Де зустрінуться герої?
2. У цій антиутопії держава змінює людей. Для чого вона це робить? Поміркуйте: що потрібно, аби цього уникнути?

Створіть!

- Біографічну піраміду Вінстона Сміта за поданим алгоритмом.
  - Ім'я героя твору.
  - 2 слова, що описують героя.
  - 3 слова, які описують місце події.
  - 4 слова, що описують проблему.
  - 5 слів, що описують подію, яка відбувається з героєм упродовж сюжету.
  - 6 слів, які описують подію, що сприяє переосмисленню проблем.
  - 7 слів, що описують подію, яка відбувається задля розв'язання проблеми.

Творчість Бертольта Брехта в контексті розвитку німецької драми ХХ століття

Інтерактивна вправа

- Розгляньте інфографіку на с. 101. За матеріалами онлайн-дodatка доповніть відомості, подані в інфографіці, та підготуйте повідомлення за темою «Бертольт Брехт — драматург-новатор» (*робота в групах*).

Обкладинка видання творів Б. Брехта німецькою мовою. Париж, 1934

Німецький письменник Бертольт (Бертольд) Брехт був сміливим новатором у галузі драматургії. Результатом його творчих пошуків і художньої практики стала теорія «епічного театру», яку він виклав у численних статтях, опублікованих у 1920–1930-ті роки. У цих працях Брехт критикує сучасне йому модерністське мистецтво й подає основні положення своєї теорії, що стосуються акторської гри, побудови драматичного твору, музики, декорацій, використання кінематографічних засобів тощо. Свою драматургію Брехт називає *неаристотелівською, епічною*, тому що Аристотель у своїй «Поетиці» вимагав обов'язкового емоційного вживання актора в образ. Брехт стверджував: «*“Епічний театр” апелює не стільки до почуття, скільки до розуму глядача*».

1898–1956

Бертольт (Бертольд) Брехт

Німецький драматург і поет ХХ ст., засновник «епічного (діалектичного) театру».

Працюючи театральним режисером, у 1920-ті рр. Брехт розробляв теорію «епічного театру», маючи на меті виховання передової свідомості. За правилами цієї теорії Брехт поставив п'єсу за романом Максима Горького «Мати» (1932) та інші твори.

Основні твори

У 1933–1948 рр. перебував в еміграції. У ці роки написав твори, спрямовані проти мілітаризму та фашизму («Трьохкопійчаний роман», 1934; «Гвинтівки Тереси Каррар», 1937; «Матінка Кураж та її діти», 1938; «Життя Галілея», 1939; «Страх і відчай у Третій імперії», 1939; «Швейк у Другій світовій війні», 1944; та ін.).

В останній період творчості Брехт став лауреатом національних і міжнародних премій, його обрали членом Академії мистецтв колишньої соціалістичної Німеччини та президентом німецького ПЕН-центру, його книжки друкували великими накладками; його драми набули популярності.

Будівля театру Брехта у Берліні (Німеччина)

Будинок Брехта в Аугсбурзі (Німеччина)

Ф. Кремер. Бронзова скульптура Б. Брехта у Берліні (Німеччина)

Твори останніх років — віршований памфлет «Свобода» і «демократія» (1947), п'єса «Кавказьке крейдяне коло» (1949), збірка «Сто віршів. 1918–1950» (1952) та ін.

Для реалізації положень «епічного театру» Брехт використав художній прийом, який називав «ефектом відчуження» (*Verfremdungseffekt*, або V-ефект). Сенс цього ефекту полягає в тому, щоб продемонструвати глядачеві добре знайоме й буденне явище як дивне, незрозуміле, чуже — таке, що сприяє дискусуванню та роздумам.

«Епічний театр», за Брехтом, має апелювати до розуму та навчати, перетворювати глядача на спостерігача-аналітика, який, не піддаючись ілюзії сценічної дії, визначає свою принципову позицію та ухвалює остаточне рішення.

«Епічний театр» Б. Брехта: теоретичні засади й художня практика

Б. Брехт — драматург-новатор

Завдання «епічного театру»	Розкриття соціальних закономірностей, пояснення глядачеві, у якому суспільстві він живе, стимулювання потреби змінити дійсність. Глядач має не переживати, а відчужено спостерігати за перебігом подій. Щоб не було нудно, публіку потрібно спантеличити, показавши знайоме з несподіваного боку. За словами драматурга, <i>«сенса техніки “ефекту відчуження” полягає в тому, щоб сформувати у глядача аналітичну, критичну позицію до зображуваного»</i> . Актори часто напряму спілкуються з глядачами, співають пісеньки-зонги (вставні пісні з простою мелодією), роблять іронічні коментарі, зупиняють виставу для її обмірковування
Ознаки брехтівських п'єс	
	П'єси Б. Брехта втілюють засади «епічного театру»: вони філософські, емоційні, інтелектуальні, із жорсткою логікою, нещадним аналізом у поєднанні з умовним ігровим началом
Новаторство	Брехт називав драматичний (аристотелівський) театр фаталістичним, оскільки письменники висвітлювали нездоланну владу обставин над людиною. Він писав про свій театр: <i>«Завдання “епічного театру” — змусити глядачів відмовитися... від ілюзії, начебто кожен на місці героя діяв би так само»</i> . Герої — не рупори ідей автора: <i>«На сцені реалістичного театру місце лише живим людям, з усіма їхніми суперечностями, пристрастями та вчинками»</i>
Жанри	Автор вдається до міфу, символу, до жанру притчі або п'єси-параболи. Ці форми давали змогу <i>«подолати зовнішню, зазирнути в глибинну сутність проблем, людських стосунків, речей»</i>
Художні прийоми	Поєднання драматичної дії з епічною розповіддю, введення у виставу самого автора, «ефект відчуження» як спосіб змалювати явище з несподіваного боку, а також принцип дистанціювання, що дозволяє акторові висловити своє ставлення до персонажа, руйнування так званої четвертої стіни, що відокремлює сцену від зали для глядачів, і можливість безпосереднього спілкування актора з глядачем. Автор широко використовує коментарі, ліричні відступи, зонги та засоби комічного

Свою теорію, що спирається на традиції західноєвропейського «театру вистави», Брехт протиставляв ще й «психологічному театру» («театру переживання»), який пов'язують з ім'ям К. С. Станіславського. Проте й сам драматург нерідко послуговувався прийомами Станіславського.

**«Матінка Кураж та її діти» —
драма-пересторога напередодні
Другої світової війни**

Ознаки «епічного театру» особливо яскраво втілено в найвідомішій п'єсі Б. Брехта — «Матінка Кураж та її діти» («*Mutter Courage und ihre Kinder*»).

Історія написання. П'єсу написано 1939 року, напередодні Другої світової війни як застереження від воєнної небезпеки. Її літературним джерелом стала повість німецького письменника XVII століття. Г. Гріммельсгаузена «Дивовижний життєпис бувалої обманщиці та заброди Кураж», у якій ішлося про шахрайські пригоди маркітантки (крамарки). Використання сюжету про Тридцятирічну війну, що відбувалася 300 років тому, — це один із прийомів, який допомагав порушити «ефект присутності», адже він, на думку драматурга, гіпнотизував глядачів і заважав їм аналізувати події на сцені. Саме тому автор рекомендував акторам грати в масках, перестановки на сцені робити так, щоб їх бачили із зали, а декорації використовувати дуже спрощені.

За жанром п'єсу «Матінка Кураж та її діти» визначають як історико-алегоричну драму. У ній автор утверджує відповідальність кожної людини за участь (активну чи пасивну) у війні, за долю всього людства. Брехт використовував принцип параболи (оповідь віддаляється від сучасного авторові світу, а потім знову повертається до попередньої теми й дає їй філософсько-моральну оцінку). Отже, у творі наявні два плани: роздуми драматурга про сучасну йому дійсність, попередження про небезпеку війни та блукання власниці торговельного фургона, матері трьох дітей Анни Фірлінг, на прізвисько Кураж, її ставлення до війни як до джерела збагачення.

1. Розкажіть про життєвий і творчий шлях Бертольта Брехта.
2. У чому полягають особливості реформи театру Б. Брехта?
3. Чим, за Брехтом, «епічна» драма відрізняється від «аристотелівської»?
4. Як ви вважаєте, чи цікавіший для глядачів «епічний театр» за звичайний драматичний? Своє твердження обґрунтуйте.
5. Із чим пов'язане звернення Б. Брехта до воєнної тематики у п'єсі «Матінка Кураж та її діти»?
6. Чому драматург розкриває тему війни на прикладі трьохсотрічної давності?
7. У чому виявилось новаторство Б. Брехта в драматургії?

Проаналізуйте!

1. Основні відмінності між драматичним та «епічним театром», «театром перживання» К. Станіславського, причини появи «неаристотелівського театру».
2. Доведіть, що твір Б. Брехта «Матінка Кураж та її діти» — історико-алегорична драма. Розкрийте її алегорію.

Створіть!

- Культурологічний проект «Шляхи розвитку драматургії й театру другої половини ХІХ — першої половини ХХ століття».

«Матінка Кураж та її діти»: сучасний політичний підтекст твору, його антивоєнний пафос і алегоричний сенс

Сюжет. Дія п'єси відбувається під час Тридцятирічної війни, що обернулася для Німеччини національною катастрофою.

Довідка. Тридцятирічна війна — перша загальноєвропейська війна, що відбувалася в 1618–1648 роках між союзом католицьких та коаліцією протестантських держав, під час якої загинуло майже 8 мільйонів людей. Найжахливіша в історії тогочасної Європи, війна завершилася перемогою протестантів. Спустошення й невинуватих утрат зазнали німецькі, чеські та північно-італійські землі, де відбувалися основні бойові дії.

Розплата матінки Кураж

Утрачає власних дітей на шляхах війни

Швейцаркас

Гине, рятуючи полкову касу («дурний, проте чесний»)

Ейліф

Хоробрий, проте помирає ганебною смертю («Вдерся до селянської хати. Господиню замордував»)

Катрін

Гине, рятуючи мешканців міста від несподіваного нападу ворога («Боїться війни, не терпить її», «Вона дуже жаліслива», «Вона й оніміла через війну»)

Матінка Кураж — маркітантка Анна Фірлінг

(«Бідним людям потрібна сміливість чи то, як кажуть, кураж.

Інакше вони загинуть»). Любить своїх дітей, живе заради них, водночас сподівається нажитися на війні, тому фактично стає винуватицею смерті дітей

(«Хоче війною жити, мусить їй щось та сплатити»).

Війна спотворює її людську сутність

Зображення війни як засобу збагачення в драмі «Матінка Кураж та її діти»

Практично кожен із героїв драми Б. Брехта «Матінка Кураж та її діти» сприймає війну як засіб збагачення. «Не ганьте війни... вона годує краще», — вважає Анна Фірлінг.

Її син Ейліф неодноразово вдається до грабунку й жорстокого вбивства, щоб забрати у селян їхню худобу. Усі мріють про збагачення: від короля, який пішов війною «ощасливлувати» й «визволяти» інші народи, — і до

священника, кухаря, навіть простого солдата. І не важливо, яку ціну доведеться сплатити: зруйновані та пограбовані міста й села, тисячі загиблих мирних жителів чи навіть життя власних дітей. Усі розуміють, що війна живиться зиском, жагою наживи у найганебніший спосіб, але ставляться до цього спокійно, як до неминучості або вигідної комерції.

Ідеї попередження й ознаки «епічного театру» в п'єсі «Матінка Кураж та її діти»

Ідея п'єси — несумісність життя, щастя материнства з війною й насильством. Один із героїв наводить таке прислів'я: *«Хто хоче снідати з чортом, хай запасеться довгою ложкою!»*.

Ознаки «епічного театру» у п'єсі: стисле викладення змісту на початку кожної картини; пісні-зонги, які коментують дію; широке використання розповіді; монтаж — поєднання частин, епізодів без їхнього логічного зв'язку, що викликає у глядача потік асоціацій; використання параболи; «ефект відчуження».

Змальовуючи події ХVІІ ст., Брехт звертав увагу співвітчизників на небезпеку егоїзму та байдужості. Він писав: *«Завдання автора п'єси не в тому, щоб примусити матінку Кураж прозріти наприкінці... Авторіві потрібно, щоб глядач прозрів. Прозріння Кураж суперечило б не тільки її характеру, а й перебігу подій у Німеччині 30-х років ХХ ст.»*. На думку Брехта, глядачі мали дійти висновку: фашизм загрожує всьому людству.

Образ матінки Кураж може слугувати метафоричним образом Німеччини 1930-х років: розпочинаючи війну, німці вірили, що мають змогу розбагатіти; утрачаючи своїх дітей у боях, вважали, що ті загинули за велику ідею. Ця країна здолала страшні випробування, але, на відміну від матінки Кураж, її народ зрештою зробив правильні висновки. Зруйнувавши так звану берлінську стіну, що поділяла німців на східних і західних, об'єднаний народ розпочав мирну розбудову держави на демократичних засадах.

1971 року п'єсу Б. Брехта «Матінка Кураж...» намагалися поставити в Київському театральному інституті (нині — Київський національний університет театру, кіно і телебачення ім. Івана Карпенка-Карого, КНУТКіТ) на акторському курсі М. П. Верхацького, учня Леся Курбаса. Виставу заборонили. 1982 року в Київському драмтеатрі імені Івана Франка скасували навіть виставу за антигітлерівським памфлетом Брехта «Кар'єра Артуро Уї, яку можна було спинити». Уї-Гітлера мав грати Богдан Ступка. Згодом у столичній Російській драмі таки йшла «Матінка

Сцена з вистави «Матінка Кураж та її діти». Навчальний театр Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського

Кураж...» з Адою Роговцевою в головній ролі. «Тригрошова опера» німецького митця мала неабиякий успіх у Львові та Києві. У франківців нині можна побачити виставу «Кавказьке крейдяне коло», написану Брехтом 1945 року, після остаточної поразки фашизму.

Українською мовою твори Брехта перекладали В. І. Митрофанов, Ю. Я. Лісняк, Н. М. Гордієнко-Андріанова, М. Д. Зісман, М. Л. Ліпісівіцький, С. Ф. Соколовська, В. О. Прищепа, О. С. Чирков, Л. В. Череватенко, В. С. Стус («Життя Галілея») та ін.

Із «Матінкою Кураж...», яку вперше було представлено публіці 1949 року з Хеленою Вайгелю у головній ролі, народився театр «Берлінер-ансамбль», що незабаром уславився в усьому світі. Цього ж року вистава здобула Національну премію Німецької Демократичної Республіки (тодішня Східна Німеччина). Через 5 років цю постановку «Матінки Кураж...» уже нагороджували першою премією Всесвітнього театрального фестивалю в Парижі. Згодом цю п'єсу Б. Брехта поставили театральні колективи Англії, США та інших країн. За «Матінкою Кураж...» створено кілька кінофільмів:

Назва	Країна	Рік	Режисер
«Матінка Кураж та її діти»	Швеція-Німеччина	1955	В. Ґ. Ф. Штаудте
«Матінка Кураж та її діти» (відеозапис вистави «Берлінер-ансамбль»)	Німецька Демократична Республіка	1960	П. Паліч, М. Векверт
«Матінка Кураж та її діти. Хроніка часів Тридцятирічної війни»	Німеччина	1965	Г. Буквіц
«Матінка Кураж та її діти»	Бельгія	1969	Дж. Дуа, Б. Штуйс
«Шляхи Анни Фірлінг»	СРСР	1985	С. М. Колосов

1. Чому драматург Б. Брехт, уболіваючи за сучасний йому стан суспільства, звернувся у своєму творі до подій трьохсотрічної давності?
2. На вашу думку, чому автор не дає своїй героїні прозріти?
3. Як ви вважаєте, чи жахлива мати матінка Кураж? Можливо, у ній є щось позитивне?
4. На вашу думку, чому Катрін зважується на самопожертву, подаючи сигнал про наближення ворога?
5. Порівняйте братів Ейліфа та Швейцеркаса. Що в їхніх характерах спільного, а що — відмінного?
6. Як у драмі зображено воєначальників вищого й нижчого рангів?
7. Чим пояснено у п'єсі те, що жахлива війна комусь вигідна?
8. У чому новаторство автора твору «Матінка Кураж та її діти»?
9. Які традиційні художні прийоми й засоби застосував Б. Брехт у цій драмі? Наведіть приклади.

Проаналізуйте!

1. Схарактеризуйте образ матінки Кураж.
2. Чому діти Анни Фірлінг, які зростали в однакових умовах, такі різні за своїми переконаннями й діями? У чому та хто з них схожий на матір, а в чому та хто — ні?
3. «“Матінка Кураж та її діти” — звинувачення війни»: доведіть, що це твердження правильне, цитатами з тексту твору.

Створіть!

- Кроссенс за темами «Епічний театр» та «Драма Б. Брехта “Матінка Кураж та її діти”».

Генріх Белль — совість німецької нації. Тема Другої світової війни у творчості митця

Інтерактивна вправа

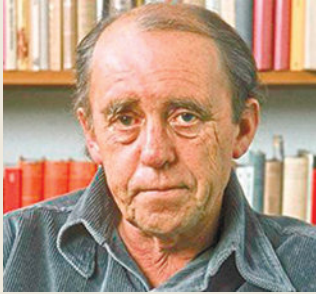
- Розгляньте інфографіку на с. 108. За матеріалами онлайн-додатка складіть портрет-характеристику Г. Белля (*робота в парах*).

Серед німецькомовних письменників, які прийшли в літературу після Другої світової війни, один із найвідоміших — Генріх Белль. Лауреат Нобелівської премії (1972), він опинився у вирі найдраматичніших для Німеччини подій. І хоча безпосередньо про війну митець писав не часто, насправді саме її гіркий досвід визначав глибинний сенс його творчості, у якій гуманізм, совість, незалежність органічно поєднано з майстерністю художника, що вміє водночас відчувати биття серця окремої людини й потужний пульс історії. Белля часто називали совістю німецької нації, хоча сам письменник такої характеристики не визнавав. Він уважав, що має інше завдання — бути художником, що творить для людей.

Проблематика творчості Г. Белля

- Доля молодого покоління Німеччини часів війни (збірка оповідань «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»).
- Відповідальність кожного німця за скоєні Гітлером злочини («Поїзд точно за розкладом», «Де ти був, Адаме?»).
- Негативні явища повоєнної Німеччини («Під конвоєм турботи»).
- Соціальна несправедливість та бездуховність («Дім без господаря»).
- Самотність людини в навколишньому світі («Очима клоуна»).

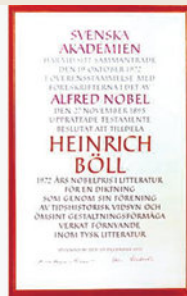
1917–1985

Генріх Теодор Белль

Німецький письменник, літературний критик, лауреат Нобелівської премії (1972) «за творчість, у якій сполучається широке охоплення дійсності з високим мистецтвом створення характерів і яка стала вагомим внеском у відродження німецької літератури».

Основні твори

Автор антинацистських та соціально-критичних романів «Де ти був, Адаме?» (1951), «Більярд о пів на десяту» (1959), «Очима клоуна» (1963), «Груповий портрет з дамою» (1971), відзначених глибиною психологічного аналізу, гострою етичною проблематикою та гуманізмом, а також оповідань, автобіографічної повісті «Що станеться з хлопчиком...» (1981), театральних, теле- та радіоп'єс. 1949 року вийшла друком та здобула позитивний відгук критики перша повість Белля «Поїзд точно за розкладом» — перший із-поміж творів митця про безглуздість війни та труднощі повоєнних років.

Белль писав просто та зрозуміло, відроджуючи німецьку мову після пихатого стилю нацистського режиму.

1989 року видавництво «Дніпро» видало друком українською двотомник творів німецького майстра слова (том 1: романи «Груповий портрет з дамою», «Дбайлива облога», повість «Втрачена честь Катаріни Блум», цикл нарисів «Ірландський щоденник»; том 2: повість «Поїзд точно за розкладом», романи «Де ти був, Адаме?», «І не промовив жодного слова...», «Більярд о пів на десяту», оповідання «Людина з ножами», «Моя коштовна нога», «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...», «Смерть Лоенґріна», «Мій дядько Фред», «Терези Балеків», «Мовчання доктора Мурке», «Як у поганих романах», «Долина Тупоту Копит», «Коли почалася війна», «Коли закінчилася війна», «Самовільна відлучка») у перекладах Галини Сварник, Галини Лозинської, Олекси Саниченка, Євгена Поповича, Євгенії Горевої, Олекси Логвиненка, Петра Соколовського, Володимира Шелеста з передмовою Дмитра Затонського.

Засудження антигуманної сутності Другої світової війни, її руйнівних наслідків для людства в оповіданні Г. Белля «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»

Війна за своєю сутністю завжди антигуманна, навіть якщо її характер оборонний, не кажучи вже про загарбницький. Світові війни винищують цілі покоління, через що наступні десятиліття люди страждають від її наслідків. Держави, які прагнуть розвиватися й збагачуватися за рахунок воєнних конфліктів, стають *агресорами*, а їхній народ — *жертвами*. Фашистська Німеччина на чолі з Гітлером агітувала свій народ до розв'язання війни, привабливими зовні перспективами всесвітнього панування «вищої раси» — арійців. Тому до виховання й освіти молоді гітлерівці ставилися дуже ґрунтовно. У класичних гімназіях використовували наочність, пов'язану з античністю, що мала стверджувати давність традицій арійців, їхню обраність, готовність до героїчної боротьби. У школах викладали предмети «Расова гігієна» та «Расова теорія», у яких пропагували слова фюрера: *«Слабкість має бути знищена, мені потрібна молодь, що прагне насильства, влади й нікого не боїться. Мені не потрібен інтелект, знання згубили б мою молодь»*. Масова молодіжна організація гітлерюгенд виховувала в юнацтва покору, військову дисципліну, безмежну *відданість* фюрерові, зверхність у ставленні до неарійців. Постійно цитували слова Гітлера: *«У житті кожного покоління має бути хоча б одна війна»*. Території, де проживали «неповноцінні» (на думку нацистських ідеологів) народи, проголошували життєвим простором майбутнього *«тисячолітнього Третього рейху»* й заселяли німецькими колоністами.

Образ школи як художня модель нацистської Німеччини. Тема оповідання Г. Белля «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»

Герой оповідання — учень німецької класичної гімназії, яких навіть у невеликому містечку Бендорф аж три. Звідси його забрали на фронт, сюди ж, тепер уже до шпиталю, він потрапляє після важкого поранення. У стражданнях-мареннях юнак намагається зрозуміти, де він перебуває, — у рідній школі чи деінде, адже всі класичні гімназії, за його словами, обладнані однаково.

На початку нашої ери германці дійшли до кордонів Римської імперії. Про це писали Юлій Цезар, історик Тацит. Тому німці вважали себе спадкоємцями й нащадками давніх римлян. Інтер'єри закладів освіти обов'язково прикрашали картинами та скульптурами німецьких митців на античну тематику, портретами німецьких полководців-завойовників, а ще — краєвидами райських куточків, які німці на межі ХІХ–ХХ ст. зробили своїми колоніями (наприклад, африканське Того), і, звісно, портретом Гітлера.

Дітей виховували на імперських прикладах Давнього Риму, на спотвореній системі патріотичного спартанського виховання, теорії надлюдини (викривленій в інтересах фашизму теорії Ф. Ніцше), на ствердженні прав так

званих істинних арійців на всесвітнє панування. Тому образ школи постає у творі Г. Белля як художня модель нацистської Німеччини.

Довідка. Спарта — сильна воєнізована держава Давньої Греції. Від давніх часів її згадують як устрій із надзвичайно суворим побутом та войовничим духом громадян через постійну загрозу ілотських повстань (ілоти — безправне населення Спарти, чия чисельність у кілька разів перевищувала кількість спартанців). Воїна-спартанця з дитинства й упродовж 30 років готували до випробувань. Мета спартанського виховання — військово-фізична підготовка, бездумне виконання наказів, відсутність жалю. Спартанці — єдиний народ, якому війна здавалася відпочинком порівняно з нескінченними справами мирного часу.

Анкета твору «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»

Форма твору

Внутрішній монолог юного солдата, який зі шкільної лави потрапив на фронт, а за три місяці став інвалідом. Він страждає, запитуючи себе:
За що? Навіщо? Чому? — і не знаходить відповіді

Тема оповідання

Роздуми тяжко скаліченого юного воїна вермахту про жорстокість, безглуздість і несправедливість війни

Жанр

Оповідання, психологічна проза, оскільки розповідь ведеться від 1-ї особи; багато роздумів героя про сенс життя; використано принцип контрасту; наявні психологічні деталі та символіка; відсутня авторська характеристика героя

Специфіка змалювання образу

Відсутність імені головного героя, виразних індивідуальних рис. Це свідчить про типовість подібного явища. Він — один із тисяч дітей із гітлерюгенду, які загинули, були покалічені, втратили близьких, домівку, позбулися своїх ілюзій і втратили сенс життя. Тим, хто вижив, важко зрозуміти, що відбувається, причини й наслідки їхньої війни, адже їх учили зовсім іншого

Символічний зміст назви оповідання Г. Белля, її зв'язок з історією Спарти

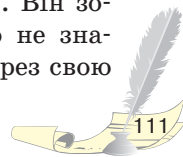
Досить дивний, на перший погляд, заголовок, насправді є алюзією до часів античності. Ця фраза — початок давньогрецького двовірша-епітафії про битву у Фермопільській ущелині, де, захищаючи Батьківщину, загинули спартанські воїни царя Леоніда. Слова Сімоніда Кеоського переклав німецькою Ф. Шиллер. Вірш про битву під Фермопілами — давня згадка про подвиг у справедливій війні. Проте ім'я царя Леоніда залишилося в історії, а кому відомі імена трьохсот воїнів? Невипадково фраза «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...», що залишилася на дошці німецької гімназії, стала заголовком твору Г. Белля. Вона відбила суть системи виховання фашистської Німеччини, побудованої на зарозумілості й ошуканстві.

Існує й інша думка про символічне значення назви твору: автор скорочує слово «Спарта» до «Спа...», відсилаючи в такий спосіб читача до бельгійського муніципалітету Спа, у якому був розташований офіс німецького командування під час попередньої, Першої світової війни. Белль прагнув показати Другу світову війну як повторення жакливого історії.

Сюжет оповідання

Герой оповідання, ім'я якого не названо, тяжко поранений: у нього немає обох рук і однієї ноги, але він про це поки що не знає. Його привозять до шпиталю. У коротких перервах між притомністю й непритомністю юнак намагається зрозуміти, де він перебуває. Його несуть у ношах на третій поверх. Перед очима пропливають таблички з номерами класів — 6-А, 6-Б та інші, картини та скульптури античних богів і героїв, портрет фюрера. Усе це дуже нагадує хлопцеві рідну гімназію, звідки його забрали на війну усього три місяці тому. Але він ще сумнівається — такий збіг неможливий! У вікно він бачить заграву пожежі, небом плывуть густі хмари диму. Пораненого заносять до зали малювання. Йому погано. Він просить когось дістати з його кишені цигарки й дати йому закурити. Раптом помічає на дошці, де гімназисти тренувалися в написанні шрифтів — рондо, римського, італійського, — свій запис: «*Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...*». Так, це йому забракло місця на дошці, це він трохи перебільшив із розміром літер, і це — його гімназія! Тут він нудьгував на заняттях цілих вісім років, бігав сходами й коридорами, видряпував щось на стінах, спускався в комірку до сторожа Біргелера пити молоко й курити цигарки. Біль не вщухав. Зрештою хлопця забрали до операційної, де без бинтів він побачив себе в дзеркалі нагорі — маленький обрубок. Поранений закричав од болю. Під час уведення ліків юнака міцно тримав за плечі старий пожежник в уніформі. Солдат упізнав у пожежникові шкільного сторожа Біргелера — і тихо попросив: «*Молока...*».

Німецький письменник Г. Белль не описував фашизм як явище. Він зосередив увагу на пересічних людях — виконавцях чужої волі, що не знайшли в собі сили протистояти фашизму, а тому самі постраждали через свою

причетність до його злочинів. Г. Белль не виправдовував їх — він співчував їм як людям, адже його життєвим кредо було: «*Ми, письменники, народжені для того, щоб втручатися...*».

Відразу до нацизму та безумств війни Г. Белль зрозуміло та яскраво виклав у своїй першій повісті «Поїзд точно за розкладом» (1949), події якої відбуваються на українських теренах майже наприкінці війни: герої твору щоразу повертаються у своїх спогадах до Криму, Черкас, Нікополя... Після війни Г. Белль став на захист українського поета-дисидента Василя Стуса, уважаючи, що провиню письменника не може бути написання творів рідною, українською мовою.

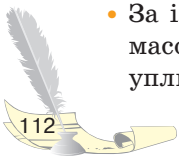
Твори Г. Белля перекладені 48 мовами світу. Переклади українською мовою здійснювали Є. О. Попович, М. Д. Дятленко, Є. А. Горєва.

Після поразки фашистської Німеччини й завершення Другої світової війни представники країн-переможниць знищили нацистську літературу, включно зі шкільними підручниками часів Третього рейху, на честь чого під час виставки *Welcome to Germany, the land of ideas* двадцятиметровий стос вагою 35 тонн, утворений із 17 книг видатних німецьких письменників та філософів, а також кількох лауреатів Нобелівської премії, було розміщено у Берліні на площі Бебеля. На корінцях книжок — прізвища цих митців, поміж яких майже посередині, — прізвище *Белль*.

1. У чому полягає сенс філософсько-естетичної концепції Г. Белля?
2. Схарактеризуйте особливості творчого методу та стилю письменника.
3. Чому в заголовку оповідання Г. Белля слово «Спа...» обірване?
4. Визначте приблизний вік головного героя твору Г. Белля. Зробіть висновок.
5. Що вражає пораненого, коли його несуть на ношах до зали?
6. Чому для героя важливо знати, чи це та сама гімназія, у якій він навчався?
7. Що стало вирішальним у впізнанні юним солдатом своєї гімназії?
8. Які почуття охопили героя Г. Белля, коли він побачив себе в дзеркалі?
9. Прокоментуйте останню фразу юнака.
10. На вашу думку, про що свідчить відсутність в головного героя оповідання імені?

Проаналізуйте!

- За ілюстраціями (документальними фотографіями) проаналізуйте явище масової фашизації молоді в Німеччині напередодні війни. Які з методів впливу на людську свідомість небезпечні до сьогодні?

Створіть!

- Паспорт-характеристику героя оповідання Г. Белля «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...». Хто він — ворог, загарбник чи жертва? Проведіть компаративне дослідження творчих та особистих зв'язків Г. Белля й українського поета-дисидента В. С. Стуса.

Нова поетична мова у творчості Пауля Целана. Целан — видатний поет другої половини ХХ століття

Пауль Целан (справжнє ім'я — Пауль Лео Анчель) — видатний поет другої половини ХХ століття, творча спадщина якого однаковою мірою належить кільком європейським народам.

Целан — поет апокаліптичного світобачення. Образи його творів впливають більшою мірою на емоції, аніж спонукають до роздумів. Він — *принц новітньої поезії, князь метафор, таємний король німецької лірики*, як писали про нього критики. Але до яких би епітетів чи характеристик вони не вдалися, зрозумілим є головне: творчість Пауля Целана — неординарне явище в поезії ХХ століття. Його ім'я — із того самого щабля новаторів сучасної поезії, що й імена Гійома Аполлінера, Райнера Марії Рільке, Федеріко Гарсії Лорки.

Інтерактивна вправа

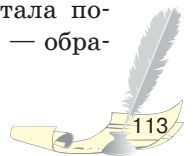
- За матеріалами інфографіки зі с. 114 й онлайн-дodatка складіть колективну розповідь за темою «Пауль Целан — видатний поет другої половини ХХ століття» (*інтерактивний прийом «Мікрофон»*).

«Фуга смерті» — один із найвідоміших творів про голокост

Вірш «Фуга смерті» Пауля Целана став *знаменням ХХ століття*, програмовим твором у німецькомовних країнах. Це не тільки яскравий взірць новітньої поезії, а й літературний пам'ятник жертвам голокосту. Поезія насичена образами-шифрами, що втілюють погляд наче ізсередини нації, яка зазнала однієї з наймасштабніших трагедій Другої світової війни.

Поет написав цей вірш під впливом особистих переживань та спостережень. 1941 року Буковину окупували німецькі й румунські війська. У Чернівцях, де жив тоді письменник, почалися каральні акції проти єврейського населення: масові розстріли, нищення синагог.

Целанівська «Фуга смерті» здобула *всесвітнє визнання*: вона стала поетичною емблемою Другої світової війни, як «Герніка» Пабло Пікассо — образотворчою.

1920–1970

Пауль Целан (Анчель)

Видатний поет другої половини ХХ ст., творчість якого однаковою мірою належить кільком європейським народам.

Целан — поет апокаліптичного світобачення, образи його творів впливають більшою мірою на емоційному рівні, аніж спонукають до роздумів.

Основні твори

Творчість митця розвивалася під впливом французького символізму та сюрреалізму: Целан перекладав німецькою мовою поезії Поля Верлена

й Артюра Рембо, німецькою та румунською — твори Мандельштама, Есеніна, Блока, Лермонтова, Тургенева, Чехова, Шекспіра, Валері та ін.

1952 р. — перша збірка поезій Целана, видана у Франції, — «Мак і пам'ять», елегічний цикл, присвячений пам'яті загиблих.

1955 р. — збірка поезій «Від порога до порога».

Пауль Целан — *принц новітньої поезії, князь метафор, таємний король німецької лірики, як писали про нього критики.*

Пам'ятник Паулю Целану у м. Чернівці (Україна)

Будинок, у якому народився і жив Пауль Целан в м. Чернівці (Україна)

23 листопада 1920 року в Чернівцях у родині німецькомовних євреїв румунського підданства народився Пауль Лео Анчель.

Серед нагород Пауля Целана, зокрема, найвища німецька літературна премія імені Георга Бюхнера (1960).

Пам'ять і забуття — провідні теми творчості

митця. Особливо потужно вони лунають у вірші «Фуга смерті», який відобразив трагедію та страждання єврейського народу під час Другої світової війни. Цей твір посів у творчості Пауля Целана таке саме місце, що й «Герніка» у Пабло Пікассо. У «Фузі смерті» відбувся страшний двобій непримиренних начал — жорстокості й гуманізму, варварства й милосердя, звіра й людини.

«Фуга смерті» — зразок сугестивної лірики з надзвичайно складною композиційною структурою, насиченою міфологічними й літературними ремінісценціями, глибоко зашифрованими алюзіями, що вимагають від читача інтенсивної асоціативної співтворчості.

Ключові метафори «Фуги смерті» як відтворення жахливої реальності Освенціму

Починається вірш із ключової метафори-оксюморона «чорне молоко світання»*. Трактують її неоднозначно — від конкретних образів до абстрактних: дим крематоріїв, душі загиблих, приреченість, біль, страх, відчай, безнадія, смерть. Наступна метафора — «Ми копаєм могилу в повітрі де лежати не буде тісно». У ній переплітаються матеріальне й духовне — гітлерівці спалювали в'язнів, і з труб крематоріїв постійно курився дим; душі загиблих відлітали на небо, знаходячи там вічний спокій. Разуючою є й метафора «смерть це з Німеччини майстер». Саме поняття *майстер* має позитивне начало (мануфактури, цехи, ремісництво середньовічної Німеччини; шанобливе ставлення до якісної та тонкої роботи, коли визначення *майстер* було найкращою похвалою, ознакою якості), але в поєднанні з поняттям *смерть* утворюється моторшне враження, до того ж у майстра «очі <...> блакитні / він влучить у тебе свинцевою кулею він влучить точно».

Неоднозначно трактують дослідники метафори-характеристики коменданта пекельного табору — «він зі зміями грає він пише» — чи це зміїсті літери, які він виводить у романтичному листі до жінки, чи то сам він — страшний змій, що живиться людськими стражданнями.

Приєм протиставлення. Антигуманність і протиприродність війни Пауль Целан описує за допомогою контрастів.

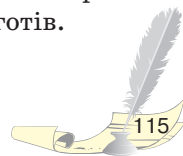
Контрастні образи у творі Пауля Целана «Фуга смерті»

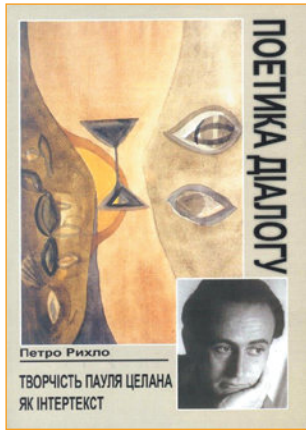
Конкретні образи		Абстрактні образи	
Комендант — володар табору	Покірливі в'язні	Жорстокість	Гуманізм
Звір	Людина	Варварство	Милосердя
Безсердечний убивця	Романтичний закоханий	Садизм	Сентименталізм
Попеляста коса Суламіф	Золотокоса Маргарита	Німецька музика	Єврейське виконання
Могила в землі	Могила в небі	Пам'ять	Забуття
Зранку	Надвечір	Смерть	Життя

Провідні мотиви «Фуги смерті» Пауля Целана та їхня роль у творі

«Фуга смерті» — це літературний пам'ятник жертвам голокосту. Це — питання життя і смерті, національної трагедії євреїв, яких винищували нацисти. Твір, який застерігає суспільство від ганебної ідеї про «чистоту нації», є черговим попередженням людству про те, що жах голокосту ніколи не має повторитися, адже постраждали не лише євреї, а й усі, хто потрапив прямо чи опосередковано у вир війни, навіть самі агресори та їхні сім'ї. У вірші гостро звучать антивоєнні мотиви, актуальні за різних часів, а сьогодні й поготовів.

* Тут і далі: переклад Миколи Бажана.

Рихло Петро. *Поетика діалогу. Творчість Пауля Целана як інтертекст* / Петро Рихло. — Чернівці : Рута, 2005

Трансформація біблійних образів і мотивів у вірші «Фуга смерті»

Золотокоса Марґарита з листів начальника табору нагадує героїню «Фауста» Гете. Крім того, золотаве волосся — традиційна ознака німецької жіночої краси, закріплена у фольклорній та літературній традиціях. Суламіф — символ єврейської жінки, краси, культури. Образ Суламіфі, коханої наймудрішого царя Соломона, оспівано в біблійній «Пісні над піснями», в однойменному творі Шолом-Алейхема та інших шедеврах світової культури. І її «*попелясте волосся*» — це метафоричне уособлення сивини, що вкрила голови єврейських дівчат і жінок за часів панування Третього рейху, а в дослівному значенні — попіл, на який воно перетворилося у печах нацистської фабрики смерті. Із сукупності дослівного й переносного значень цих образів постає трагедія єврейського народу під час дикого свавілля нацизму. Більше того, ця трагедія усвідомлюється не як національна, а як усесвітня.

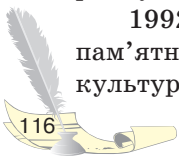
Одним із головних мотивів «Фуги смерті» є образ молока: «*Чорне молоко світання ми н'ємо його надвечір*». Зазвичай молоко асоціюється з дитинством, матір'ю, надією; це символ життя (пригадаймо образ молока в оповіданні Г. Белля «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»). У Целана чорне молоко породжує внутрішній протест своєю алогічністю, страшними асоціаціями з чорною дірою, прірвою, смертю.

Друга світова війна стала глибоким потрясінням для європейської свідомості. Висока культура й нище варварство здавалися несумісними: «*Як люди, — запитував швейцарський письменник Макс Фріш, — які насолоджувались музикою Баха і Генделя, могли розстрілювати немовлят?*».

Звісно, мистецтво враз не здатне запобігти війні, але воно звертається до розуму, до душі людини, змушує замислитися й відчутти не лише свій біль, а й чужий. На жаль, сьогодні багато людей переймаються лише власними негараздами, звинувачують у них усіх окрім себе, до того ж байдужіють до проблем оточуючих. Саме таке ставлення призводить до війн, насилля та несправедливості, і цю позицію необхідно докорінно змінювати.

Українською мовою твори Пауля Целана перекладали М. П. Бажан, М. О. Новикова, В. С. Стус та ін. Найбільший внесок в ознайомлення українців із творчим доробком Целана зробив П. В. Рихло: зокрема, переклав та впорядкував збірку німецькомовного митця «Меридіан серця».

1992 року біля будинку № 111 по вулиці Головної у м. Чернівці відкрито пам'ятник Паулю Целану. Пам'ятник є даром місту від Австрії з нагоди днів культури в Україні. Автор пам'ятника — Іван Миколайович Салевич.

1. Як саме життя і творчість Пауля Целана пов'язані з Україною?
2. Яку тему порушено у вірші «Фуга смерті»?
3. Чим цей літературний твір пов'язаний із музичним жанром — фугою?
4. Назвіть ознаки творчого методу Целана. У чому полягає його новаторство?
5. Уплив якого модерністського напрямку позначився на творчості поета?
6. За яким принципом побудовано вірш «Фуга смерті»? Кого й що автор протиставляє у цьому творі?
7. Назвіть ключові метафори в поезії Целана «Фуга смерті». Якою є їхня роль у розкритті теми, ідеї твору?
8. Що, на вашу думку, відповів письменник Г. Белль на закид німецького філософа Теодора Адорно щодо «неможливості писати поезії після Освенциму»?

Брехт Б. Матінка Кураж та її діти : аудіокнига / Б. Брехт — К. : Наш формат, 2006

Проаналізуйте!

1. Чому, на вашу думку, Пауль Целан зображує трагедію голокосту за допомогою модерністських художніх засобів?
2. Схарактеризуйте коменданта концтабору за віршем «Фуга смерті». Як і чому, на вашу думку, в одній людині може поєднуватися цинік і романтик, дика жорстокість і любов до прекрасного?
3. Змалюйте образ автора у творі Пауля Целана «Фуга смерті». За допомогою яких художніх засобів він показує своє ставлення до зображуваного?

Створіть!

- Есе «Що може проста людина зробити для збереження миру?».
- Листа юнакові-одноліткові народу-агресора.
- Порівняльну таблицю «Компаративний аналіз теми війни у творах Г. Белля, Гійома Аполлінера, Пауля Целана».

Формуємо предметні та ключові компетентності

Усвідомте!

- *Антиутопія* — унікальне художнє явище в історії літератури. Цей жанр виник на основі утопії та став своєрідним її запереченням.
- Ідеї Джорджа Орвелла, якими він наповнив свої художні твори, значно вплинули на мистецький, інтелектуальний, академічний, політичний

рухи, спонукаючи світову спільноту зрештою усвідомити загрози й катастрофічні наслідки авторитарного ідеологічного втручання в людське буття.

- *Театр* — частина культури, мистецтво, покликане сприяти духовному й моральному вихованню суспільства. Він має змогу мобільно реагувати на виклики часу й показувати людям їх самих, попереджати про загрози, підказувати шляхи розв'язання проблем.
- Драма Б. Брехта «Матінка Кураж та її діти» примушує замислитися над тим, що з війною жартувати не можна, так само як і розглядати її як джерело збагачення, адже будь-яке зло повертається.
- Поезія за своєю природою — краса, проте вона також має відповідати на найболючіші виклики часу, боротися за мир і справедливість.

Літературний ринг

Один із відомих дипломатів і політиків, аналізуючи сучасну ситуацію в Україні, сказав: *«Війна вигідна заможним людям. Вона вигідна підприємцям, адже війна — це найприбутковіший бізнес. На цьому нагрівають руки дуже багато людей. Вигідна контрабандистам, тому що всім відомо: цю зону не контролюють <...> — це зона сірої економіки, через яку можна що завгодно завезти»*. За його словами, унаслідок війни також відбувається безконтрольне розповсюдження зброї. А це означає, що закладено динаміт, який невідомо коли вибухне. Це дискредитація загальнолюдських цінностей...

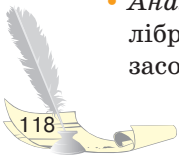
За коментарями користувачів соціальних мереж:

- війна вигідна простим людям, безробітним — є можливість здобути високооплачувану роботу, різноманітні пільги; ринок праці розвивається завдяки відродженню оборонної промисловості;
- війна вигідна дрібним злочинцям — легше діяти поза законом;
- війна вигідна розчарованим людям, екстремалам — мають змогу позбутися нудьги, випробувати свої сили

- Чи поділяєте ви ці думки й до якої з них схильєтеся більше? Кому саме вигідна війна? Яку відповідь дають письменники та яку дали б ви?

Умійте!

- *Установлювати зв'язок* антиутопії з розвитком суспільства ХХ століття.
- *Усвідомлювати* небезпеку тоталітаризму для людини, культури, цивілізації; *особисту відповідальність* за збереження миру, природи, демократичних засад, життя на планеті Земля.
- *Знаходити й демонструвати приклади* творів-антиутопій у різних видах мистецтва. *Розкривати поняття* «епічний театр», *характеризувати* ідейно-тематичний зміст, сюжет, проблематику, художні образи драми Б. Брехта «Матінка Кураж та її діти».
- *Аналізувати* поезію «Фуга смерті», *визначати* ознаки сюрреалізму, верлібру, новаторство у творчості Пауля Целана, специфіку й роль художніх засобів у його творі.

Підсумуємо знання з теми

Літературознавчо-психологічний практикум

1. Розгадайте кроссенс за твором Г. Белля «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...».

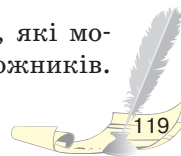
 <p>1</p>	 <p>2</p>	 <p>3</p>
 <p>8</p>	 <p>9</p>	 <p>4</p>
 <p>7</p>	 <p>6</p>	 <p>5</p>

2. За романом Джорджа Орвелла «1984» дослідіть суперечності між наміром й декларуванням про розбудову псевдодосконалого суспільства та можливими наслідками таких спроб. Яку роль у негативних соціальних та політичних результатах відіграє економічна система, що функціонує в зображеному у цьому творі суспільстві? Який критерій етичної (розподільчої) справедливості покладено в основу соціально-економічної системи, описаної в романі? Аргументуйте вашу думку цитатами з роману. За яких умов (політичних, економічних, соціальних, культурних, ідеологічних) можливе абсолютне щастя для всіх у масштабах усєї планети Земля та чи досягне воно взагалі?
3. Б. Брехт зауважував, що його театр має стати театром «для людей, які вирішили взяти свою долю у власні руки». Організуйте міні-диспут про те, як саме пересічні громадяни можуть вплинути на долю своєї країни (або складіть «Дерево рішень»).

Літературознавчо-мистецький практикум

1. Опишіть епізоди з роману-антиутопії Джорджа Орвелла «1984», які можуть відповідати вміщеним тут репродукціям картин різних художників.

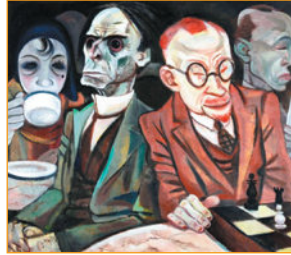
Якою мірою зображене співзвучне словесним описам та вашим уявленням? Свої думки обґрунтуйте, підтвердьте цитатами з твору.

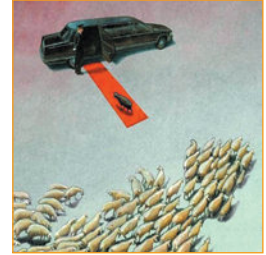
В. Ван-Гог.
Прогулянка в'язнів
(копія гравюри
«В'язниця»
Г. Доре). 1890

І. Босх.
Корабель
дурнів. 1490-ті

Ж. Маммен. Шахіст. 1930

П. Кучинські.
Чорна вівця. ХХІ ст.

2. Опишіть картину знаменитого художника-авангардиста П. Пікассо. Знайдіть відомості про історію створення цього полотна, про те, що підштовхнуло митця до його написання. Визначте точки дотику між картиною та твором Г. Белля «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...».

П. Пікассо. Герніка. 1937

3. «Озвучте» персонажів твору Б. Брехта, розмістивши епізоди в правильній послідовності, за перебігом сюжету. (Сцени з вистав «Берлінер-ансамблю» 1950-х років з Х. Вайгель у головній ролі.)

4. Розгляньте картини Арнольда Бекліна «Автопортрет зі смертю, що грає на скрипці», Альфреда Ретеля «Смерть, що грає на скрипці...», Ансельма Кіфера «Для Пауля Целана: квітка в попелі», його ж скульптуру «Попелище для Пауля Целана» та знайдіть спільне із твором Пауля Целана «Фуга смерті».

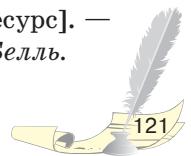

А. Кіфер. Для Пауля Целана: квітка в попелі. 2006

Онлайн-бібліотека

- Белль Генріх в бібліотеці «Українського Центру» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/19147/Генріх-Белль>.

- Брехт Бертольт. Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Енциклопедія_сучасної_України.
- Жаданов Ю. А. Художня модель хронотопу в антиутопічному жанрі другої половини ХХ століття / Ю. А. Жаданов, І. І. Куликова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pytlit.chnu.edu.ua/article/view/73280/68634>.
- Літературний вечір «Феномен Пауля Целана» (Чернівці, Культурно-мистецький центр «Українська книга» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=RNZB0xl0cIk>.
- Переклади творів Б. Брехта українською у е-бібліотеці Читиво [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Bertolt_Brecht.

ПОДОРОЖ П'ЯТА. НОВІ ЯВИЩА Й ТЕНДЕНЦІЇ В ЗАРУБІЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Після завершення Другої світової війни у світі докорінно змінилися економіка, політика, соціальні відносини, що позначилося на життєвому ладі та пріоритетах багатьох людей. Трагічний досвід попередніх десятиліть певною мірою скоригував звичні поняття, відповідні зрушення відбулися також у художній літературі. У прозі другої половини ХХ століття особливо загострилося питання про пошуки людиною сенсу свого існування. Кривава війна забрала й покалічила мільйони життів. Водночас ті, хто пережив це жахіття, дошукувалися відповідей на запитання: «У чому сила людини та її слабкість? Як відродити джерела духовності? Що справді цінне, основне в нашому житті, а що — вторинне?».

Про основні тенденції розвитку повоєнної літератури у світі, її тематичне та жанрове розмаїття — наша наступна літературна подорож.

Усі хороші книги схожі в одному: коли ви дочитаєте до кінця, вам здається, що все це трапилось з вами, і так воно назавжди при вас і залишиться.
Ернест Міллер Гемінгвей

Інтерактивна вправа

- Розгляньте інфографіку на с. 126–127. За матеріалами підручника й онлайн-додатка створіть міні-проект за темою «Новітні явища та тенденції зарубіжної літератури другої половини ХХ століття» (робота в групах).

Інтелектуальна розминка

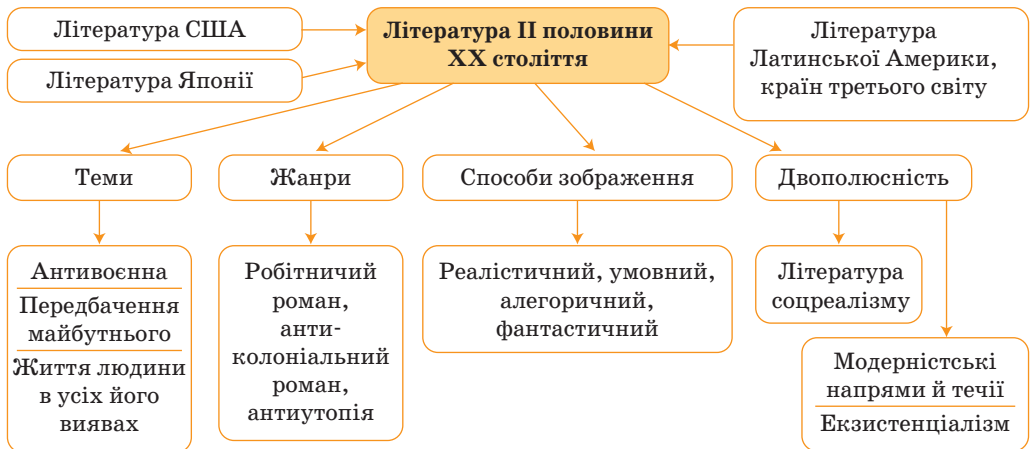
1. Які події, відомі вам зі шкільного курсу всесвітньої історії, найбільше вплинули на розвиток світу середини — другої половини ХХ століття?
2. Які зміни відбулися у світі після Другої світової війни? Як саме вплинули ключові історичні події ХХ століття на світогляд людей?
3. Що вам відомо про японську культуру минулого та сьогодення?
4. Які суто японські традиції стали надбанням багатьох народів світу?

Провідні тенденції в розвитку літератури другої половини ХХ століття

Центральним явищем літературного процесу другої половини ХХ століття став перехід від модернізму до постмодернізму, який філософ А.-М. Фуко назвав *«хворобливим дитям літератури кінця століття, сповненим лихих передчуттів, катастрофічності, страху перед дійсністю»*.

Посилилася загальна відчуженість, дійсність перетворилася *«на механічний театр маріонеток, де режисером була пані Машина»* (А. Камю). Урбанізація спричинила знеосіблення людини, яка почувалася *«дуже незатишно у холодному всесвіті»* (У. Еко).

Загальна характеристика провідних тенденцій прози другої половини ХХ століття

Багато європейських митців післявоєнної доби поділяли принципи популярної тоді філософії *екзистенціалізму*.

Ернест Міллер Гемінгвей — романіст і майстер короткого оповідання, журналіст і драматург

Інтерактивна вправа

- Розгляньте інфографіку на с. 128. За матеріалами підручника й онлайн-дodatка складіть повідомлення за темою «Новаторство прози Е. М. Гемінгвея» (робота в парах).

Найвидатнішим представником так званого втраченого покоління вважають Ернеста Гемінгвея, чиє життя було сповнене пригод і несподіванок. У багатьох, особливо ранніх, його творах відчутні автобіографічні моменти. Гемінгвей працював журналістом, був свідком великої економічної кризи, відвідав багато країн, надсилаючи до газети нариси з Італії, Франції, Іспанії, Німеччини, Австрії, Швейцарії, Туреччини. На його творчості позначилися події Першої світової війни, у якій він брав участь.

Кодекс честі героїв Е. М. Гемінгвея

Усесвітньої слави Гемінгвей зажив завдяки своїм романам і численним оповіданням. Його стиль, лаконічний і насичений, значно вплинув на літературу ХХ століття. Три його твори — «І сонце сходить (Фієста)», «Прощавай, зброє!» та «Старий і море» — відображають різні етапи творчого зростання Гемінгвея, еволюціонування його художніх принципів. На кожному з цих етапів Гемінгвей поставав у новому образі: довготелесого хронікера втраченого покоління, мужнього мандрівника, що описував подвиги на арені для кориди, репортера на фронтах громадянської війни в Іспанії та зрештою — легенди повонних років на Кубі.

Відповідно визначилася й тематика творів митця: людина і суспільство, людина і війна, людина і природа. Герої письменника схожі на нього: сміливі, енергійні, готові до боротьби.

Гемінгвей сприймав життя як *«трагедію із заздалегідь визначеним кінцем»*, але за його шкалою цінностей життя саме по собі не посідало першого місця. Він і його герої вважають, що є речі, заради яких варто померти. І одним із провідних мотивів творчості митця стає перемога в поразці. *«Людину можна знищити, а не можна здолати»* — ці слова Гемінгвея могли б стати епіграфом до більшості його творів.

Востаннє чотиритомник творів Ернеста Гемінгвея українською мовою виходив друком у видавництві художньої літератури «Дніпро» (1979–1981). Проте від 1991 року не було жодного україномовного видання творів письменника з дотриманням вимог авторського права. Українське перезавантаження творів класика американської та світової літератури, лауреата Нобелівської та Пулітцерівської премій відбулося завдяки «Видавництву Старого Лева»,

Нові явища й тенденції в зарубіжній літературі другої половини ХХ століття

Література другої половини ХХ ст. зазнала впливу двох щойно завершених світових воєн. Півсвіту виглядало суцільною руїною, рахунок людських жертв сягнула мільйонів. Людство намагалося оговтатися від злочинів нацизму й сталінізму...

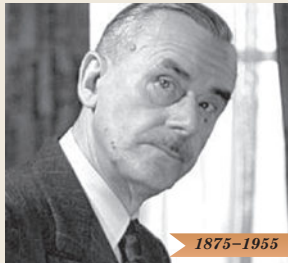
Роздуми над тим, що таке людина та світ, коли всі фундаментальні ідеали західної цивілізації (гуманізм, віра в людину та її розум, у науково-технічний і суспільний прогрес тощо) були якщо не зруйновані вщент, то піддані сумнівам, сприяли виникненню такого явища, як філософія екзистенціалізму. Показово, що найвидатніші філософи-екзистенціалісти ХХ ст. були водночас визначними письменниками. Така ситуація нагадувала добу Просвітництва, коли літературні генії — Вольтер, Дідро, Руссо та ін. — водночас були видатними філософами: за допомогою художньої літератури вони пропагували й поширювали свої ідеї. У середині ХХ ст. таке поєднання теж було закономірним, адже саме в цей час література віддала пальму першості алегоричності, інакомовності та параболічності. Для літератури другої половини ХХ ст. характерне розмаїття жанрових форм роману: соціального, політичного, філософського, інтелектуаль-

1866–1944

Ромен Роллан

Французький письменник, мистецтвознавець, лауреат Нобелівської премії в галузі літератури (1915). Його найкращі романи — збірки статей «Сучасні музиканти» та «Музиканти минулого» (1908), цикл романів «Зачарована душа» (1922—1933), есе «Гете і Бетховен» (1930).

1873–1955

Томас Манн

Німецький письменник, есеїст, лауреат Нобелівської премії з літератури (1929). До його найкращих творів належать: «Будденброки» (роман, 1901), «Доктор Фаустус» (філософський роман, 1947), «Йосип і його брати» (тетралогія, 1933—1943); новели «Маріо і чарівник», «Смерть у Венеції».

1905–1980

Жан-Поль Шарль Емар Сартр

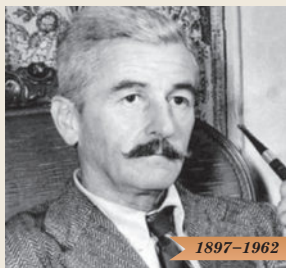
Французький філософ, драматург, письменник. Один із найвідоміших і найвпливовіших мислителів свого часу. У творах Сартра поєднані літературні та філософські погляди. У ранніх філософських працях митець значну увагу приділяв емоціям, уяві та природі особистості. Лауреат Нобелівської премії з літератури (1964).

ного, фантастичного, детективного, утопічного, антиутопічного, епічного. Тут і панорами життя (у Роже Мартена дю Гара, Ромена Роллана, Теодора Драйзера та ін.), і використання міфу (у Гарсії Маркеса), символики та притчі (у Макса Фрїша, Вільяма Голдінга, Веркора), фантастики (у Рея Бредбері), філософського інакомовлення (у Кендзабуро Ое, Альбера Камю, Жан-Поля Сартра та ін.), і синтезу вигадки та документа (у Джона Дос Пассоса), белетристики й музики (у Ромена Роллана), і вигадливе змішування стилів (у Курта Воннегута). Значний внесок у збагачення жанру роману зробили Томас Манн, що використовував симфонічність стилю, міф та іронію (у «Докторі Фаустусі»), та Вільям Фолкнер, який інтегрував у своєму стилі символіку, потік свідомості та гротеск. Явищем світового значення став американський роман міжвоєнного двадцятиліття, представлений Фолкнером, Гемінгвеем, Фіцджеральдом, Дос Пассосом, Вулфом, Стейнбеком, Льюїсом.

1913–1960
Альбер Камю

Французький романіст, філософ, публіцист, один із лідерів екзистенціалізму. Лауреат Нобелівської премії в галузі літератури (1957). Його найкращі твори: роман «Чума» (1947), трактат «Бунтівна людина» (1951) — реакція на злочини сталінізму й фашизму.

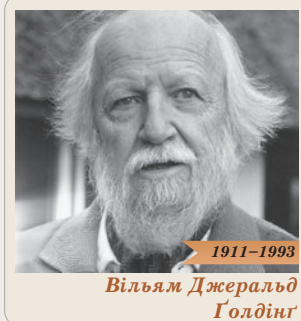
1897–1962
Вільям Катберт Фолкнер

Американський прозаїк, лауреат Нобелівської премії в галузі літератури (1949). Його найкращі романи — «Галас і шаленство», «Шум і лють» (1929), «В свою останню годину» (1930), «Світло в серпні» (1932), «Авесалом, Авесалом!» (1936).

1924–1993
Кобо Абе
(Абе Кіміфуса)

Японський письменник і сценарист, один із лідерів післявоєнного авангарду в мистецтві. Головна тема творчості — пошук людиною своєї ідентичності у сучасному світі.

1911–1993
Вільям Джеральд Голдінг

Англійський письменник, лауреат Нобелівської премії з літератури (1983). До його найкращих творів належать: «Володар мух» (1954), «Обряд переходу» (1980).

1899–1961

Ернест Міллер Гемінгвей

Американський письменник і журналіст. Зажив популярності як автор романів та оповідань, а також завдяки активному й наповненому пригодами життю. Лаконічний та насичений стиль його оповіді вплинув на подальший розвиток літератури ХХ ст. 1993 року на його честь було названо малу планету 3656.

Основні твори

1926 р. — «І сонце сходить (Фієста)»: песимістичний, але водночас чудовий роман про втрачене покоління французьких та іспанських репатріантів 1920-х рр.

Любов митця до Іспанії та кориди втілено в романі «Смерть після полудня» (1932), а враження письменника від Танганьїки зафіксовано в «Зелених пагорбах Африки» (1935).

Гемінгвей тяжко переживав громадянську війну середини 1930-х рр. в Іспанії. Враження від цієї війни змальовано в одному з найвидатніших романів митця — «По кому подзвін» (1940).

1952 р. — повість «Старий і море»: Пулітцерівська премія (1953), Нобелівська премія (1954).

Цей твір — підсумок моральних та філософських шукань письменника, адже саме про повість «Старий і море» він сказав: «Схоже, що я зрештою досяг того, над чим працював усе моє життя».

Обкладинка книги
Е. Гемінгвея

Обкладинка книги
Е. Гемінгвея

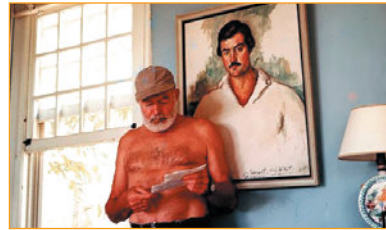
Обкладинка книги
Е. Гемінгвея

Особливості творчої манери Е. Гемінгвея: правдивість; «телеграфний стиль» — точність і лаконічність мови; стриманість в описах екстремальних ситуацій; вміння позбутися необов'язкового; ефект айсберга (значна роль підтексту — уважний читач розшифрує прихований зміст); використання лейтмотивів; герої — чесні та шляхетні люди (мисливці, солдати, спортсмени, що дотримуються певного кодексу честі).

яке придбало права (2017) на видання українською всіх творів Ернеста Гемінгвея. За повістю-притчею «Старий і море» та романом «І сонце сходить...» у цьому видавництві вийшла друком збірка малої прози «Чоловіки без жінок та інші оповідання», що містить 22 твори митця.

Будинок Гемінгвея у Флориді перетворено на музей. У маєтку «Фінка Віхія» у передмісті Гавани письменник прожив, періодично виїжджаючи за межі Куби, з 1939 року майже до своєї трагічної смерті 1961 року в США. У будинку-музеї виставлено на огляд численні книги, рукописи, фотографії, мисливську зброю та трофеї. Сховища садиби зберігають понад 22 тисячі різних експонатів. Музей надзвичайно популярний у туристів, які приїзять на Кубу: чимало з них вважають справою честі відвідати маєток знаменитого письменника.

Президентська бібліотека-музей ім. Джона Кеннеді у Бостоні (США) обдарувала прихильників творчості Ернеста Гемінгвея, виклавши у вільний доступ рідкісні світлини письменника: галерея налічує десятки фото від часів молодості автора до останніх років його життя (Гемінгвей на риболовлі із трофеєм — акулою, із новонародженим сином на руках, під час кориди та полювання в Африці, поруч із дружиною...).

1. Як розвивалося модерністське мистецтво другої половини ХХ століття?
2. Із чим пов'язані активні пошуки нових виражальних засобів у світовій літературі другої половини ХХ століття?
3. Назвіть нові жанри інтелектуальної прози, драматургії; наведіть приклади.
4. Що таке *новий роман* (*антироман*)?
5. На вашу думку, чому розквіт жанру наукової фантастики і жанру фентезі припав на початок другої половини ХХ століття?
6. Поясніть термін *кодекс честі*. Які риси притаманні гемінгвейвським героям кодексу?
7. Як ви розумієте вислів Гемінгвея: «Я знаю лише те, що бачив»? Чи стосується цей вислів творчості митця?

Проаналізуйте!

- Які історичні, світоглядні проблеми, пережиті західноєвропейськими однокласниками Е. Гемінгвея, чия молодість припала на роки Першої світової війни, відомі вам за творами Ф. Кафки, Райнера Марії Рільке та інших письменників?

Створіть!

- Презентацію — огляд життєвого і творчого шляху Е. Гемінгвея. Чи автобіографічними є книги письменника?

Повість-притча Е. Гемінгвея «Старий і море»: символічне значення, філософський підтекст.

Старий Сантьяго як втілення людської долі серед стихій

Повість «Старий і море» — один із останніх завершених творів легенди американської літератури Ернеста Гемінгвея, своєрідний підсумок творчих пошуків автора. Літературознавці визначають жанр цього твору як *повість-притча*.

Повість-притча — різновид жанру повісті, у центрі якого постає історія із життя героя (героїв), що набуває алегоричного змісту. Для повісті-притчі характерні незначна кількість персонажів, символічність образів і ситуацій, повчальний характер, філософська або моральна насиченість. Повість-притча передбачає двоплановість зображення: за реальними особами, явищами, пред-метами приховано проблеми людського буття.

Реалістичний, міфологічний і філософський плани повісті «Старий і море»

Повість тісно пов'язана з усіма попередніми творами письменника і є вершиною його роздумів про сенс життя.

Розповідаючи в інтерв'ю про процес роботи над твором «Старий і море», Гемінгвей наголосив на тому, що за межами повісті залишився величезний масив матеріалу: *«Повість “Старий і море”, — зауважив він, — можна було розтягнути більш ніж на тисячу сторінок: там були б описані всі мешканці села, їхнє життя... Інші письменники роблять це бездоганно. Коли ви пишете, ви обмежені досягнутим у вашій царині. Ось чому я спробував піти іншим шляхом. Спочатку я викинув усе, без чого міг передати читачеві свій досвід. Я намагався позбутися всього зайвого, щоб передати свій досвід читачам так, аби після читання цей досвід став частинкою їхнього досвіду... Здається, я зрештою домогся того, над чим працював усе своє життя»*.

Афористично підсумки цих роздумів можна викласти словами самого автора: *«Людину можна знищити, а не можна здолати»*. На перший погляд, події, про які оповідає Гемінгвей у «Старому і морі», суперечать цьому твердженню. Фабула повісті проста. Живе самотній старий рибалка. Останнім часом рибальська удача, як і люди, покинули його, але старий не здається. Він знову й знову виходить у море, і ось зрештою йому таланить: на наживку впіймалася величезна риба. Кілька діб триває боротьба старого й риби, і людина перемагає, та ненажерливі акули нападають на здобич рибалки й нищать її. Коли човен старого пристає до берега, від красеня-марліна залишається лише кістяк. Знесилений старий повертається до своєї хатини. Проте за цією простою фабулою постає цілий світ, складний, суперечливий і прекрасний.

Ефект айсберга — улюблений прийом Гемінгвея. За скупими, простими словами й конструкціями приховано глибокий зміст. Автор використовує натяки та підтекст, розраховуючи на домислювання читачем, на глибинне розуміння ним твору. Е. Гемінгвей стверджував: «*Гарна проза подібна до айсберга, 7/8 якого приховано під водою. Багато з того, що знаєш, можна проігнорувати, і це лише зміцнює твій айсберг... Усі оповідки, які я знав із рибальського селища, я випустив. Але обізнаність у цьому і створює підводну частину айсберга*».

Теми та проблеми повісті: людина та природа; усвідомлення людської гідності, самовідчуття людини; сенс життя; наступність поколінь; людина серед людей, людські спільноти.

Ознаки притчі в повісті «Старий і море»

Повість набуває рис притчі, алегорії — звідси її зв'язок із Біблією. Про це свідчать численні звернення головного героя повісті Сантьяго до Господа і роздуми над сенсом буття, над одвічними питаннями добра та зла («*Що ж таке гріх?*» — запитує сам себе старий).

В одній із біблійних притч («Ходіння по водах») апостол Петро за прикладом Учителя ходив морем. А коли лишень на мить засумнівався в можливості того, що відбувалося з ним, одразу почав тонути. Щось подібне описано у творі «Старий і море». Чим міцнішою стає віра Сантьяго в успіх, тим ближче підпливає риба до човна. Притлумлюється віра моряка — риба віддаляється.

Боротьба Сантьяго й гігантського марліна нагадує двобій Давида й Голіафа — героїв біблійної легенди. В обох випадках перемога (для Сантьяго і Давида) здавалася нереальною, проте герої її здобули — тому, що вірили в неї.

Образ Сантьяго

Отже, ідеї повісті «Старий і море» та біблійних притч збігаються: «*Істинно кажу вам, хто матиме віру як гірчичне зерня, той скаже цій горі: "Зійди з місця — і вона зійде..."*» (ідея біблійної притчі); «*Людина створена не для поразки. Людину можна знищити, а не можна здолати*» (ідея повісті).

Символіка образів

Рибалка — непереможний дух людини.

Вітрило — фортуна, її мінливість.

Рибина — доля людини, талан.

Акула — зло навколишньої дійсності, хижість.

Молоді леви — згадка про романтичні пригоди молодості, мрії, готовність долати життєві труднощі.

Море — складова природи, саме життя, небезпечна стихія.

Старий — мудрість, досвід, приклад ставлення до життєвих труднощів.

Самотність старого — відчуженість людей ХХ століття.

Хлопчик — єднання поколінь, оновлення життя.

У фіналі повісті Гемінгвей зображує туристів, які вражені розмірами кістяка рибини й зовсім не розуміють, що за драма сталася в океані. Не розуміють вони також власної драми, драми людини-спостерігача, якій не відоме справжнє життя: ці люди бояться життя, байдужі до інших людей, їх не цікавлять таємниці буття. У життєвому морі в кожного з нас є своя рибина (мета), яку потрібно піймати (досягнути), свої акули (вороги, перешкоди), свій хлопчик (надія на майбутнє, на своє продовження), свої леви (допомога та підтримка).

1. Простежте основні етапи розвитку дії у повісті Е. Гемінгвея. Який епізод можна вважати кульмінацією?
2. Розкрийте образ старого Сантьяго. Як характеризує героя його портрет?
3. Яким було ставлення старого до тварин? Про які риси його характеру це свідчить?
4. Як автор зображує протистояння людини й морської стихії?
5. Схарактеризуйте філософські погляди Сантьяго на природу.
6. У чому ви вбачаєте визнання перемоги Сантьяго? Що символізує остання фраза повісті: «*Старому снилися леви*»?
7. Схарактеризуйте символіку повісті. Уособленням чого є образи природи в повісті?
8. Як можна інтерпретувати символічний зміст образу Маноліна?
9. Які морально-етичні цінності стверджує притчовий зміст твору?
10. Який художній принцип використовує Ернест Гемінгвей під час написання своїх творів, пояснюючи його так: «*Якщо письменник добре знає те, про що пише, він може опустити багато з того, що знає, та, якщо він пише правдиво, читач відчує все опущене так само гостро, ніби письменник сказав про це*»?

Проаналізуйте!

1. Доведіть, що повість «Старий і море» є притчею.
2. Які слова з повісті «Старий і море» звучать як всепереможний гімн людині? Чи стосується ця теза Сантьяго? Аргументуйте свою відповідь.

3. У боротьбі з рибиною Сантьяго говорить: «І все-таки я здолаю її, <...> хоч яка вона величезна та могутня. Воно, звісно, несправедливо <...>. Але я покажу їй, на що здатна людина й що вона може знести». Із ким, на вашу думку, бореться герой — з рибиною, обставинами чи із собою?

Створіть!

- 1952 року п'ятимільйонний наклад журналу *Life* із повістю «Старий і море» розпродали впродовж 48 годин. Уявіть, що ви — один із перших читачів твору. Створіть його рекламу-презентацію.

Ясунарі Кавабата — класик сучасної японської літератури

Японія для європейських країн тривалий час була *terra incognita* — незвіданою землею через свою віддаленість і закритість. За тисячоліття в цій країні сформувалася багата культура, що втілює особливі традиції та звичаї народу.

Один із визначних прозаїків ХХ століття, лауреат Нобелівської премії 1968 року Ясунарі Кавабата влучно висловився про сутність японського мислення: «Захоплюючись сучасною літературою Заходу, я іноді намагався наслідувати її зразки. Але по суті своїй я — східна людина і ніколи не звертав з власного шляху...».

Проза Я. Кавабати м'яка, лірична, сповнена тонких нюансів. Його манеру письма можна порівняти з цвітінням сакури, пелюстки якої повільно облітають, символізуючи неповторні миттєвості життя. Він прагнув розкрити таємний, прихований сенс буття, змушуючи читачів шукати істину разом.

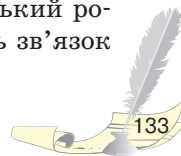
Інтерактивна вправа

- За матеріалами інфографіки зі с. 134 й онлайн-додатка складіть повідомлення-презентацію за темою «Ясунарі Кавабата — класик сучасної японської літератури» (*робота в парах*).

Відображення самотності японської культури в повісті «Тисяча журавлів»

Згідно з ученням школи дзен, до якої належав Кавабата, у поезиці японського мистецтва центральне місце посідає прийом натяку (йодзю), який допомагає відчувати те, що не можна побачити зором, досягнути розумом, а лише зрозуміти серцем, зробивши у такий спосіб своє відкриття світу.

Повість «Тисяча журавлів» Ясунарі Кавабата написав 1951 року, а вже 1952-го письменник здобув за неї премію Академії мистецтв Японії. Свого часу Кавабата подорожував Маньчжурією і вивчав класичний японський роман XI століття «Сага про Гендзі». Чимало дослідників простежують зв'язок повісті «Тисяча журавлів» саме із цим середньовічним твором.

1899–1972

Ясунарі Кавабата

Японський письменник. М'яка, лірична, сповнена тонких нюансів проза Кавабати зажила популярності в усьому світі: Нобелівську премію (1968) митець здобув першим із поміж японських письменників. Перше оповідання митця — «Сцена з сеансу».

Основні твори

Ще в університеті Кавабата відновив видання університетського літературного журналу «Сін-сі-чо» («Нова хвиля думок»), у якому опублікував

своє перше оповідання «Сцена з сеансу».

У жовтні 1924 р. Кавабата з кількома друзями започаткував новий літературний журнал «Бунгей дзідай» («Мистецька доба») як реакцію молоді на стару школу японської літератури, особливо на вплив натуралізму.

Відомим Кавабата став після виходу друком «Танцівниці з Ідзу» (1926).

Один із найвідоміших романів митця — «Країна снігів», що виходив друком окремими випусками з 1934-го до 1947 р. «Країна снігів» — це відверта розповідь про кохання токійського дилетанта та провінційної гейші.

Після Другої світової війни Кавабата успішно продовжував публікуватися. Поміж його творів — «Тисяча журавлів», «Стугін гори», «Сплячі красуні», «Краса й смуток» та «Давня столиця».

Ілюстрація до «Голос краси звучить тихо»
Я. Кавабати

Музей письменника
у Ібаракі (префектура
Осака, Японія)

Постер фільму «Країна снігів»
реж. С. Тойода
(1957)

Найвидатніші повоєнні книги письменника — «Сембазуру» («Тисяча журавлів»), написана в 1949–1951 рр., та «Яма но ото» («Стугін гори», 1949–1954). Центральними темами «Сембазуру» є японська чайна церемонія та безнадійне кохання.

Кавабата залишив невизначеними фінали багатьох своїх книг, що іноді дратувало читачів та критиків, але це був свідомий хід, оскільки автор уважав нюанси описаних подій важливішими за висновки, порівнюючи свій стиль письма з традиційною формою японської поезії — хоку.

У повісті, що розвиває давні традиції класичної японської словесності, Ясунарі Кавабата порушує проблеми моралі й краси, намагаючись застерегти прийдешні покоління від бездуховності. Твір написано за принципом вабі, в основі якого — приглушена, неяскрава краса, розкриття цінності кожної миті життя. Митець переконаний, що в давно покинутих місцях ми зустрічаємо втрачений час, при цьому минуле продовжує існувати і впливати не лише на теперішнє, а й на майбутнє.

Напевне, тільки у японців є ханамі — свято милування квітучою сакурою, цукімі — свято місяця в повні, юкімі — свято першого снігу. Утім, чи не найпопулярнішою, звісно, є тя но ю — чайна церемонія, яка відіграє у творі Ясунарі Кавабати «Тисяча журавлів» важливу роль.

За результатами досліджень у галузі етнопсихології, більшість японців — інтелігентні, виховані, увічливі, стримані, надзвичайно працьовиті, дисципліновані, шанобливо ставляться до людей старшого покоління. Відданість, поклоніння батькам, виконання обов'язків щодо них — незмінні риси японців. Традиційно вони уникають обговорення особистих питань, не терплять неповаги: людина, яка принижує, як і та, кого принижують, утрачає обличчя. Алессандро Валіньяно, італійський священник-місіонер XVI–XVII ст., писав: *«Уважаю, що у світі немає більше народу, який би ставився до власної гідності так вимогливо, як японці... Вони завжди обачні й ніколи не обтяжують інших своїми скаргами й нещастями. Вони з дитинства вчать не розкривати своїх почуттів, уважаючи це безглуздом».*

У подружньому житті японців існують певні правила, не прийнятні для західного світу (хоча трапляється і навпаки): так, нормальним вважають, якщо одружений чоловік має коханок, натомість дружина не докоряє чоловікові, тому що для японців виявлення недовіри є аморальним.

С. Харунобу.
Чайна церемонія.
Середина XVIII ст.

Правила чайної церемонії

- **Гармонія.** Наслідуючи красу, людина вдосконалює себе та свої взаємини зі світом
- **Чемність.** Щирість стосунків між людьми, співзвуччя сердець не за правилами поведінки, а через те, що душа людини, яка потрапляє у світ краси та натуральності, прихильна до добра. Чайний будиночок — це оселя миру та спокою, сюди немає доступу людям із поганими думками
- **Спокій.** Головне в чайному будиночку — тиша та спокій, які необхідні для рівноваги та духу, для бесіди серцями
- **Чистота** має бути абсолютною, починаючи від почуттів та думок, завершуючи чистотою в буквальному розумінні (чистий одяг, чисте тіло)

Провідні ідеї повісті «Тисяча журавлів»

Свою нобелівську лекцію Я. Кавабата назвав «Красою Японії народжений». Цим митець прагнув підкреслити, що досягненнями у своїй творчості він зобов'язаний тому духу національної культури, який зветься *красою Японії*. Почав він промову віршами японського поета XIII століття Догена:

Весною — квіти,
Влітку — спів зозулі,
Яскравий місяць в небі — восени,
А взимку — сніг,
Пречистий і холодний.

(Переклад І. П. Бондаренка)

Згодом письменник пояснив: *«Можливо, невеликий вірш Догена здається європейцеві примітивним, банальним набором образів пір року, але мене він вражає тонкістю, глибиною й теплом почуттів, у ньому — сутність японської душі»*.

Головний герой повісті Я. Кавабати «Тисяча журавлів» Кікудзі тонко відчуває красу природи, яка гармонує з його настроєм, проводить паралелі з подіями свого життя, відчуває сезонність, циклічність часу. Повертаючись додому електричкою від пані Оота, він бачить вранішню заграву, і його зір фіксує всі деталі цього пейзажу:

«Червоне сонце ніби пливло на обрії, ковзаючи по вершечках дерев. Ліс виступав на небі чорним силуетом»*.

Кікудзі здатний насолоджуватися природою, відчувати живий потік її енергії. *«Зірка блищала серед хмар і тому здавалася ще більшою, ніж була насправді. Ореол навколо неї був аж наче вологий»*. Згодом ця картина до найдрібніших деталей постає в його уяві, коли він дізнається про смерть пані Ооти. Крокуючи доріжками храмового саду, Кікудзі помічає, що дика азалія на схилі гори вбралася в пуп'янки.

На роботі Мітані в європейському костюмі, а вдома — у традиційному кімоно. Його оточують старовинні мініатюри, чайний посуд, квіти, які надихають на роздуми:

«На диньці ледь-ледь виднів вицвілий знак майстра, а на коробочці під нею — його ім'я, Сотан».

Якщо вірити напису, то диньці щонайменше триста років».

Кікудзі не розумівся на тому, як добирати квіти для чайної церемонії, та й служниця також. Однак йому здалося, що іпомея, мабуть, пасує для ранкової чайної церемонії».

Тендітна іпомея, що й за день внівець зів'яне, і трьохсотлітня динька... Вражений цим порівнянням, Кікудзі якийсь час не міг одірвати очей од квітки».

* Тут і далі: переклад Івана Дзюба.

Можливо, іпомея і динька куди краще гармонують між собою, ніж букет європейських садових квітів і глечик “сіно”».

Герой починає вагатися між європейським способом життя і традиційним японським, подумки зважується навіть припинити чайні церемонії, розпродавши весь батьків спеціальний чайний посуд.

Отже, провідними ідеями повісті «Тисяча журавлів» є утвердження єдності людини з природою, гармонії зі світом, повернення до національних традицій і одвічних цінностей.

1976 року у видавництві «Дніпро» вийшла друком книжка Я. Кавабати в перекладах І. П. Дзюба «Країна снігу» (перевидана видавництвом «Фоліо» 2008-го), що містить такі твори японського митця: «Танцівниця з Ідзу», «Містечко Юміура», «Країна снігів», «Тисяча журавлів», «Добра людина», «Осінній дощ».

Першим значним твором Ясунарі Кавабати, який привернув увагу критики та читачів, була новела «Танцівниця з Ідзу» (1926), екранізована (1933) кінорежисером Хейноске Госьо. Темою цієї ліричної новели й матеріалом для чотирьох наступних стали переживання закоханого юнака. Уже в цьому творі яскраво постала особливість таланту Ясунарі Кавабати: через естетику й національну самобутність класичної народної японської літератури він рокує загальнолюдські, сталі цінності. Такі твори митця, як «Сторінки безумства», «Пан Спасибі», «Стугін гори», також були екранізовані.

1. У чому полягає своєрідність японської культури? Звідки витоки цієї своєрідності?
2. За що цінують Ясунарі Кавабату на його Батьківщині та у світі?
3. Назвіть основні теми й ідеї повісті «Тисяча журавлів». Стисло перекажіть її сюжет.
4. Які етичні й естетичні основи японської культури відображає чайна церемонія?
5. Що уособлює шанобливе ставлення героїв твору до чайного посуду, особливо старовинного?
6. Як письменник ставиться до чайної церемонії й чому?
7. На вашу думку, як ставлення до чайного посуду характеризує героїв? Наведіть приклади.
8. Які асоціації у вас породжує образ головного героя? Із чим бореться в собі юнак Кікудзі?

Проаналізуйте!

1. Розкрийте взаємини людини та природи в повісті «Тисяча журавлів».
2. Поясніть психологію поведінки Кікудзі — головного героя твору Кавабати — та його опонентки Тікако.
3. Прокоментуйте висловлювання Накамура Міцуо про Ясунарі Кавабату: «Сенс його життя як художника, напевне, слід шукати не просто

у створенні ліричних і поетичних творів, а значно глибше. Сам письменник, безперечно, важливе значення надавав місцю, яке він посідав у суспільстві, і своєму голосу — як голосу літератора».

4. Чи можна назвати Ясунарі Кавабату представником традиційного напрямку в японській літературі? Доведіть свою думку.

Створіть!

- Психологічний портрет письменника, зважаючи на його висловлювання в нобелівській промові: «Усе своє життя я прагнув прекрасного і прагну тиму до самої смерті». Ясунарі Кавабата також зазначив, що не розуміє, чому обрали саме його, адже для письменника «слава стає тягарем».

Повість Я. Кавабати «Тисяча журавлів»: гармонія людини та природи

Тривоги й вагання цілих поколінь, їхні моральні й естетичні ідеали дали поштовх творчим шуканням Я. Кавабати, для якого були близькими водночас духовні традиції світової літератури і цінності японського народу. Він упевнений, що зв'язок часів триває, що минуле існує в теперішньому, пронизавши його невидимими променями. Кавабата уміє відтворювати цей ланцюг часів, відчуваючи світ у трьох часових вимірах: минулому, теперішньому й майбутньому. Ця тривимірність нерідко поставала як єдність спогадів, учинків і мarenь його літературних героїв.

Порівняльна характеристика Фуміко та Юкіко

Фуміко	Юкіко
<i>Спільне</i>	
Вродливі молоді дівчата; чисті; ніжні; сором'язливі; поважають своїх батьків; дотримуються національних традицій; віддаються почуттям, живуть ними; щирі у стосунках	
<i>Відмінне</i>	
Сильна духом, здолала багато життєвих негараздів, здатна на співчуття аж до самопожертви, ревно оберігала щастя матері за життя і дбає про її добру пам'ять по смерті. Virізняється прихованою внутрішньою красою	Із дружної, доброзичливої родини, освічена, шляхетна, сучасна. Virізняється духовною чистотою та вишуканою зовнішньою красою

Усі герої та події повісті пов'язані невидимим, але міцним павутинням: виявляється, що подарунки, які під час війни приносив Кікудзі батько, насправді відшукувала Фуміко, а улюблена батькова чашка колись належала чоловікові Оота-сан. Пані Оота бачила в Кікудзі своє минуле й мала з ним нетривале щастя, але Фуміко відчувала нещастя матері, через що не помітила власного щастя. І таких зв'язків у творі безліч, щоправда, їх не всі пояснено, але саме ця недомовленість надає повісті якоїсь особливої, сутінкової краси.

Японські уявлення про красу та їхнє відображення у творі. Символіка повісті

Японська мудрість стверджує: *«Гідна людина бачить красу і радість життя там, де їх не помічають інші»*. Письменник Ясунарі Кавабата розкрив яскраву красу (міябі) у творі «Тисяча журавлів» усебічно: і як чуттєву земну красу Оота-сан, і як вишукану вічну красу Юкіко, і як непомітну, духовну красу Фуміко.

Краса природи — від величного пейзажу до маленької квіточки-одноденки — зачаровує головного героя, підтримує його душевну рівновагу: *«Лишившись на самоті, Кікудзі помітив, що дика азалія на схилі гори вбралася в пуп'янки. Він глибоко вдихнув повітря»; «Тієї літньої пори о пів на дев'яту надворі ще було видно. Кікудзі повечеряє і, прилігши на галереї, милувався світлячками в клітці, що їх купила служниця. Непомітно їхнє сяйво пожовкло — сонце опустилося за обрій»*.

Спонукають його до роздумів і твори мистецтва:

«І навіть зараз він, як на те, не міг зрозуміти, чий образ на картині.

Короткі штрихи... Мініатюра... А образ поета здавався величним. Від нього віяло свіжістю».

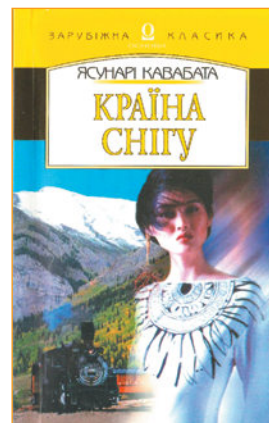
Особливого значення в повісті набувають образи-символи, починаючи від назви. Тисяча журавлів на рожевому фуросікі Юкіко символізують чистоту, мрію, сподівання на щастя, якого шукає кожна людина, інколи не здогадуючись, що все це поруч. У складні хвилини душевного вибору Кікудзі згадує не просто Юкіко, а *«дівчину з журавлями»*. Символічним є все: візерунки на одязі, чашки, з яких герої п'ють чай, власне чайна церемонія. Чашки — символ культурної пам'яті нації — є уособленням мистецької краси й вічності, адже, переходячи з покоління до покоління, вони ніби вбирають часточки душ людей, які їх виготовляли та які ними користувалися:

«Стародавні чашки... їм, певне, років триста-чотиріста, а скільки в них свіжості!.. Здавалось, життя б'ється під їхньою гладенькою поверхнею.

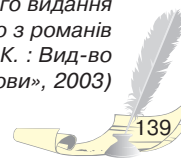
Кікудзі дивився на чашки, а йому вижались його батько і мати Фуміко — такі ж чисті й непорочні».

На сторінках повісті чайний посуд і взагалі вся кераміка — вази, чашки й чайники — живуть немовби власним життям, пов'язаним із минулим. Старовинні речі, яким по кількасот років, відтіняють швидкоплинність людського існування, утілюють віковичну мудрість, нагадують про непроминуці цінності.

Символом бездуховності та зла в повісті «Тисяча журавлів» є родима пляма в господині чайної церемонії Тікако як своєрідний протест проти вульгаризації давніх традицій, небезпеки їхнього духовного знецінення.

Обкладинка українського видання одного з романів Я. Кавабати (К. : Вид-во «Основи», 2003)

1. Як ви вважаєте, завдяки чому в сучасній Японії збереглася самобутня культура, багато національних традицій?
2. Чому повість Ясунарі Кавабата має таку назву?
3. Якою є тема твору «Тисяча журавлів»?
4. У чому полягає своєрідність композиції, сюжету твору «Тисяча журавлів»?
5. Чому, на вашу думку, ніхто з родини Мітані не протестував проти впливу Тікако?
6. Яких журавлів шукає Кікудзі, головний герой повісті?
7. Чим обумовлено шанобливе ставлення японців до чайного посуду? Якої думки про це герої твору?
8. У чому виявляється єднання людини з природою? Чому це так важливо для японців?
9. Які японські звичаї, традиції можна вважати загальнолюдськими цінностями, а які є суто національними?
10. Хто повернув головного героя до життя, допоміг позбутися сумних спогадів про минуле та за яку ціну?

Проаналізуйте!

1. Яку роль у творі відіграють недомовки, натяки (йодзю), підтекст, інакомовлення? Наведіть приклади.
2. Жіночі образи повісті «Тисяча журавлів». Хто з героїнь вас найбільше вразив і чому?
3. Яку роль у повісті виконує сумна принаданість речей? Як у ній розкрито внутрішній світ японського народу? Доведіть доцільність цієї думки.
4. На вашу думку, чому виникає враження незавершеності твору?

Створіть!

- Електронну продукцію (презентацію, постер, буктрейлер тощо) для популяризації прочитаного твору.
- Уявіть себе мистецтвознавцем/мистецтвознавицею. Складіть порівняльну таблицю «Спільне між повістю “Тисяча журавлів” та жанром хайку».

Формуємо предметні та ключові компетентності

Усвідомте!

- У другій половині ХХ століття Старий світ (Європа) почав докладніше знайомитися з літературою Нового світу — американською. На авансені світової літератури 1950–1960-х років опинилися роман та поезія Латинської Америки, Європа пізнала художній світ японської літератури.

- Повість-притча «Старий і море» сповнена глибокого філософського змісту про сутність буття, одвічні людські цінності, необхідність зберігати їх і передавати від покоління до покоління, а також про байдужість сучасного світу до цих цінностей. Образ старого рибалки доводить, що саме ці цінності роблять людину непереможною.
- Складно переоцінити значення повісті Я. Кавабати «Тисяча журавлів» для популяризації японських національних традицій. Японський письменник зосереджує увагу на єдності людини з природою як на передумові здорового життя, цінності національної самотності й рідної культури.

Літературний ринг

Пересічна людина Заходу у своєму самовдоволенні дивитиметься на чайну церемонію як на ще один приклад тих тисячі й одного дивацтва, які уособлюють для неї химерність і дитинність Сходу. Вона звикла дивитися на Японію як на варварську країну, тоді як вона лагідно насолоджувалася миром, і він став називати її цивілізованою відтоді, як вона влаштувала криваву бійню на Маньчжурських полях. <...> Хай краще ми залишимося варварами, якщо наше прагнення до цивілізації має ґрунтуватися на похмурій славі війни.

Какудзо Окакура «Книга про чай», 1906

Національні традиції відходять у минуле. Нині інший темп життя, інші реалії. Немає часу годинами сидіти за чаєм і розмірковувати. Кавабата намагається захистити чайну церемонію, але кого з його героїв можна взяти за приклад? Батько обманює дружину. Кікудзі кидається від однієї жінки до іншої та прагне забути про минуле. Тікає знаходить задоволення в маніпулюванні людьми, використовуючи ту саму чайну церемонію. Фуміко еґотична — то вона бажає щастя матері, то віднімає його в неї. Натомість про Юкіко ми мало що знаємо. Не зрозуміло, чим усе це може скінчитися. Усе, як і в європейців...
З коментарів читачів

- Висловіть свої міркування про національні традиції, протистояння східних і західних тенденцій, а також про майстерність автора повісті «Тисяча журавлів» у розкритті теми й ідеї та слушність зауважень Какудзи Окакури

Умійте!

- *Аналізувати* ідейно-тематичний зміст, сюжет, композицію, проблематику повісті-притчі «Старий і море», повісті «Тисяча журавлів».
- *Характеризувати* персонажів цих творів, стильові особливості їхніх художніх текстів, їхні жанрові ознаки.
- *Висловлювати судження* щодо сенсу людського буття, морального вибору людини. *Пояснювати* поняття *підтекст твору*, наводити приклади.
- *Оцінювати* взаємини героїв зі світом, природою, оточуючими.
- *Робити висновки* про значення прочитаних творів для духовного зростання особистості.

Підсумуємо знання з теми

Літературознавчо-психологічний практикум

1. Візьміть уявне інтерв'ю в одного з героїв повісті-притчі «Старий і море», використовуючи цитатний матеріал.
2. Е. Гемінгвей повість «Старий і море» назвав *посланням молодому поколінню*. Які цінні роздуми про життя й людину письменник адресував молоді? Дайте розгорнуту відповідь.
3. Прокоментуйте висловлювання Я. Кавабати у світлі прочитаного: «У добрій справі багато перешкод. Але гріх залишається в людині назавжди. Між тим, інколи людині складно розібратися у власних душевних порухах».
4. Висловіть свої міркування про слова Я. Кавабати, який вважає, що минуле знищити неможливо: воно продовжує існувати, і в «давно покинутих місцях ми зустрічаємо втрачений час».

Літературознавчо-мистецький практикум

1. Створіть власний проект «Море Е. Гемінгвея очима юного художника». За допомогою кольорів словесно передайте свої враження від сприйняття образу моря у творі американського письменника.
2. Розгляньте ілюстрації Р. А. Варшамова до повісті «Старий і море». Чим вони вас вражають? Як ви вважаєте, що мав на меті втілити митець у цих ілюстраціях?

Р. А. Варшамов. Старий і море. 1972

Онлайн-бібліотека

1. Втілення духу національної культури в повісті Я. Кавабати «Тисяча журавлів» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.parta.com.ua/ukr/composition/view/489>.
2. Гемінгвей Ернест і письменництво «Видавництво Старого Лева» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://starylev.com.ua/club/blog/ernest-heminguey-i-pysmennictvo>.
3. Гемінгвей Ернест (Хемінгвей; Ernest Miller Hemingway) у бібліотеці «Чтиво» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Ernest_Hemingway.

ПОДОРОЖ ШОСТА. ЛІТЕРАТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Сучасна зарубіжна література — органічна складова світової літератури, що розвивається під впливом загальнонаціональних та загальнолітературних процесів, переймаючи модерні та постмодерні тенденції, нові жанрові утворення, змістові аспекти, які відповідають певному етапу розвитку суспільства.

Твори містять потужний гуманістичний потенціал, що покликаний допомогти у формуванні особистості, її самовизначенні, усвідомленні моральних ідеалів та обранні життєвої позиції. Маючи особливого адресата, такі твори зважають на вікові особливості читачів, апелюють до емоційної сфери молоді, увиразнюють етико-моральні орієнтири. Наша заключна, шоста подорож «Література другої половини ХХ — початку ХХІ століття» звертає увагу передусім на людину, її особисте життя, а також пропонує шляхи розв’язання кардинальних питань буття: що є добро, що — зло і в чому полягає сенс життя.

*Не звинувачуй зорі в людських бідах, любий Брут,
Лише ми винні в нашому нещасті...
Вільям Шекспір*

Інтелектуальна розминка

1. Що вас приваблює в літературі ХХ століття? Які теми та проблеми, порушені в ній, вас зацікавили й чому?
2. Чому, на вашу думку, театр майже завжди перебував у авангарді мистецтва?
3. Із чим ви асоціюєте слово *постмодернізм*?
4. Наскільки підліткам потрібна спеціальна молодіжна література? Можливо, достатньо нетлінної класики зі шкільної програми?
5. Що ви знаєте про сучасного американського письменника Джона Майкла Гріна, які його твори читали?

Провідні тенденції в драматургії другої половини ХХ століття

Інтерактивна вправа

- Розгляньте інфографіку на с. 145.
- Пригадайте, що вам відомо про «нову драму» та «стару драму» порубіжжя ХІХ–ХХ століть.
- За матеріалами підручника й онлайн-додатка підготуйте повідомлення за темою «Формування “театру абсурду” як явища театрального авангарду 1950–1960-х років».

Формування «театру абсурду» як явища театрального авангарду 1950–1960-х років, його провідні ознаки

У 1950-ті роки в західноєвропейських театрах з'явилися незвичайні вистави, у яких усе було незрозумілим, нелогічним, дивним, а надто назва — «театр абсурду». Реакція глядачів була різною: одні обурювалися, другі сміялися, треті — захоплювалися. У цих п'єсах не було позитивних героїв; персонажі нерідко втрачали людську гідність, стаючи моральними покручами. Але автори не виявляли свого ставлення до них — ані співчуття, ані обурення. Не пояснювали вони й причин деградації цих людей. Панувала думка, що людина сама винна у своїх негараздах і не варта кращого, якщо не може чи не хоче сама змінюватися на краще. Мистецтво абсурду базувалося на засадах екзистенціалізму, згідно з яким особистість протиставлена суспільству. Окремо наголошувалося на ізоляваності людини від світу, її індивідуалізмі й замкнутості; марності активних дій, недосяжності мети й непереможності зла.

Ініціаторами «театру абсурду» були письменники — румун Ежен Йонеско та ірландець Семюел Бекет, які працювали в той період у Франції. Потім до них приєдналися драматурги — французький вірменин А. Адамов, британський єврей Г. Пінтер та інші. Своє визначення абсурду Е. Йонеско дав в есе про Ф. Кафку: *«Абсурдне все, що не має мети... Відірвана від свого релігійного і метафізичного коріння, людина почувалася розгубленою, усі її вчинки стали безглуздими, нікчемними, обтяжливими»*.

У творах абсурдистів панує змішування жанрів та видів мистецтва. Популярними стають трагікомедія, трагіфарс, псевдодрама, комічна мелодрама з використанням пантоміми, хору, циркових елементів, мюзик-холу, кіно, при цьому подієвість зведено до абсолютного мінімуму. Явний, на перший погляд, абсурд мав глибинний підтекст, зосереджуючи увагу на проблемах сенсу буття (як зберегти в собі людину, індивідуальність; де слід шукати причини людських вад, зла, масового безумства); здатності людини протистояти злу. Наприкінці 1960-х років «театр абсурду» з його оригінальною, гротескно-загостреною критикою міщанства, автоматизму, пристосуванства, егоїзму й індивідуалізму здобув міжнародне визнання.

Провідні тенденції в драматургії другої половини ХХ століття

Значним явищем театрального авангарду другої половини ХХ ст. є «театр абсурду». Для драматургії цього напрямку характерні відсутність місця й часу дії, руйнування сюжету й композиції, ірраціоналізм, парадоксальні колізії, поєднання трагічного й комічного.

Ежен Йонеско

Румунський і французький письменник, драматург, член Французької академії. Йонеско вдало втілював у мистецтві повсякденне, підносячи його до рівня загальнолюдського й вічного водночас та окарикатурюючи, витягуючи епізоди з довгого ланцюга своїх і чужих внутрішніх переживань та перетворюючи їх на трагікомедію.

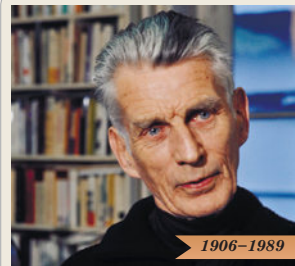
У своїх творах абсурдисти змішували фантастику й реальність, різні жанри й види мистецтва — трагікомедію, трагіфарс, псевдодраму, комічну мелодраму; пантоміму, хор, цирк, мюзикл, кіно, а подієвість звели до абсолютного мінімуму.

У підтексті видимого абсурду приховані важливі філософські проблеми:

- сенсу буття (як зберегти в собі людину, індивідуальність);
- здатність людини протистояти злу;
- причини людських вад, зла, масового безумства.

Наприкінці 1960-х рр. «театр абсурду» з його вболіванням за долю людини та її духовне здоров'я, з оригінальною та гротескно-загостреною критикою міщанства й автоматизму, пристосуванства й егоїзму здобув міжнародне визнання.

В есе про Ф. Кафку Е. Йонеско так визначив абсурд: *«Абсурдне все, що не має мети... Відірвана від свого релігійного й метафізичного коріння, людина почувається розгубленою, усі її вчинки стали безглуздими, нікчемними, обтяжливими».*

Семюел Бекет

Ірландський англо- та франкомовний письменник, поет, перекладач, драматург. Набув популярності після постановки Роже Бленом 1953 р. «Чекаючи на Годо». Лауреат Нобелівської премії в галузі літератури (1969), один із найбільш досліджуваних сучасних драматургів.

Пам'ятна монета на честь століття С. Бекета

Спільне та відмінне у творчості драматургів «театру абсурду»

Ф. Дюрренматт	М. Фріш	Е. Йонеско	С. Бекет
<i>Спільне</i>			
Жанрові новації (драма-притча, трагікомедія та ін.). Важливе значення іронії, гротеску у творах. Філософія екзистенціалізму			
<i>Особливості</i>			
<ul style="list-style-type: none"> • Настрої кризи та катастрофи; • проблеми провини, відповідальності, справедливості; • критика стереотипів суспільної свідомості; • утвердження цінності людського життя; • широке використання пародії, парадоксу (поєднання трагічного й комічного, прямого й символічного) 	<ul style="list-style-type: none"> • Прагнення відтворити потік свідомості, найдрібніші порухи душі людини; • гра з реальністю (стрибки в минуле й майбутнє, у спогади, сни й фантазії); • зображення складних конфліктів життя й можливості (або неможливості) їхнього розв'язання; • міркування про долю, фатум, випадок, нереалізовані можливості, тугу героїв за справжнім (на їхню думку) життям 	<ul style="list-style-type: none"> • Переплетення реалістичного із фантастичним; • постановка питань про сенс життя, відчуження та розлад між людьми, знеособлення людини; • підтримання жанру притчі; • гра зі словом (використання гротеску, балаганної мови) 	<ul style="list-style-type: none"> • Песимізм, але й гуманізм, співчуття людині, бачення в ній індивідуальності, особистості; • безподієвість, неконкретність, невизначеність щодо героїв, відсутність указівок про час і місце; • іронія, монологічність і шаблонність мови

Постмодернізм — одне із найяскравіших літературних явищ останніх десятиліть XX — початку XXI століття

Інтерактивна вправа

- Розгляньте інфографіку на с. 148–149. Створіть стислу презентацію за темою «Постмодернізм — одне із найяскравіших літературних явищ останніх десятиліть XX — початку XXI століття».
- Складіть колективну розповідь про особливості модернізму як літературної течії (*робота в парах*).

Уперше термін *постмодернізм* згадано 1917 року, але поширився він лише наприкінці 1960-х років — спершу для означення стилевих тенденцій в архітектурі, спрямованих проти безликої стандартизації, а невдовзі — у літературі та малярстві (поп-арт, оп-арт, новий реалізм, гепенінг та ін.).

Постмодернізм — світоглядно-мистецький напрям, якому в останні десятиліття ХХ століття поступився місцем модернізм. Цей напрям — продукт постіндустріальної доби, доби розпаду цілісного погляду на світ, руйнування світоглядно-філософських, економічних, політичних систем.

Найвизначніші ознаки постмодернізму

Ознаки	Характеристика
Гра з «чужими» текстами	Використання текстів, створених іншими митцями
Приєм естетичної гри	Дає змогу переграти певні ситуації, переосмислити дійсність
«Подрібнення» сюжету на велику кількість мікросюжетів	Дає змогу показати дисгармонію існування людини
Поєднання комічного й фантастичного	Пародія, гротеск, іронія допомагають зрозуміти логіку абсурду, протиставити соціальному хаосу сміх життя
Пародіювання елементів масової літератури — детективних та історичних сюжетів, трилерів	Іронічно викриває кліше масової свідомості
Розуміння тексту як світу	Зумовлює численні ремінісценції, підкреслену цитатність, які допомагають віднайти втрачений зв'язок між думками, подіями
Форма та прийоми вираження	Маргінальна особистість у кризовому стані; інтертекстуальність, еkleктизм, іронія, відстороненість

Основні поняття літератури постмодернізму

Постмодерністи розглядають світ тільки крізь призму його осягнення словом, думкою, тому уподібнюють самосвідомість особистості певній сумі текстів. У результаті весь світ вони сприймають як нескінченний текст. Звідси виникає термін *інтертекстуальність*, що є ще однією ознакою постмодернізму.

Інтертекстуальність — це відтворення в літературному творі конкретних літературних явищ інших творів, більш ранніх, через цитування, алюзії, ремінісценції, пародіювання; явне наслідування чужих стильових властивостей і норм (окремих письменників, літературних шкіл і напрямів), усі різновиди стилізації.

Інтерактивна вправа

- Використовуючи матеріали інфографіки на форзацах 1–2 та вільних джерел інтернету, підготуйте доповідь за темою «Постмодернізм в українській літературі на межі ХХ–ХХІ століть» (*робота в парах*).

Сучасна література

Літературний процес другої половини ХХ ст. позначений передусім переходом від модернізму до постмодернізму, а також потужним розвитком інтелектуальної тенденції, наукової фантастики, магічного реалізму, авангардистських явищ тощо.

1926–2005

Джон Роберт Фаулз

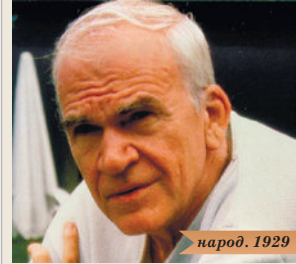
Англійський романіст, письменник, есеїст. Один із найвідоміших письменників-постмодерністів. Його найкращі твори — «Колекціонер» (1963), «Жінка французького лейтенанта» (1969).

1923–1985

Італо Кальвіно

Італійський письменник, публіцист і журналіст, почесний член Американської академії мистецтв і літератури, лауреат Австрійської державної премії з європейської літератури (1976).

народ. 1929

Мілан Кундера

Усесвітньо відомий чесько-французький поет, прозаїк, драматург; творець незалежного, суперечливого світу прози, яку критики постійно аналізують із філософських позицій.

народ. 1949

Пітер Акройд

Британський письменник, поет і літературний критик. До його найкращих творів належать: «Мільтон в Америці» (1996), «Повість про Платона» (1999), «Падіння Трої» (2006), «Журнал Віктора Франкенштейна» (2008).

народ. 1954

Крістоф Рансмайр

Австрійський письменник. У його романах тонко викладені й додатково загострені естетичні, історичні, філософські та політичні кризи постмодерної доби. «Останній світ» (1988) — роман, який зажив найбільшої слави для автора.

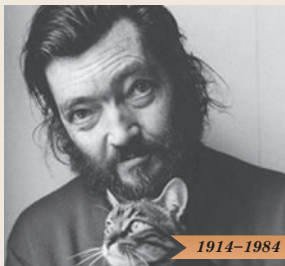

народ. 1946

Джуліан Патрік Барнс

Англійський письменник, який 2011 р. здобув Букерівську премію за роман «Відчуття закінчення». Три його попередні книги також було номіновано на цю премію: «Папуга Флобера» (1984), «Англія, Англія» (1998), «Артур та Джордж» (2005).

Провідними ознаками постмодерністської літератури є іронія, цитатне мислення, інтертекстуальність, пастіш, колаж, принцип гри. Французький семіотик Ролан Варт писав: «Кожний текст є інтертекстом; інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш або менш упізнаних формах: тексти попередньої культури й тексти оточуючої культури. Кожний текст є новою тканиною, зітканою зі

1914–1984

**Хуліо Флоренсіо
Кортасар**

Аргентинський прозаїк та поет, представник магічного реалізму, визнаний майстер новели, автор збірок «Життя хронопів і фамів» (1962), «Всі вогні – вогонь» (1966), «Той, хто тут бродить» (1977), «Дехто Лукас» (1979), «Ми так любимо Гленду» (1980), «Поза часом» (1982). Його оповідання – розгорнені метафори, позначені концентрованою атмосферою розповіді, напруженою пульсацією внутрішнього ритму, відшліфованістю словесного матеріалу.

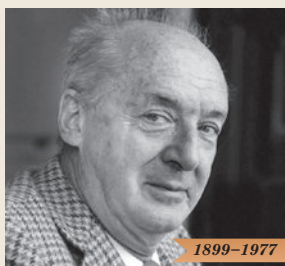

1932–2016

Умберто Еко

Італійський письменник, філософ, лінгвіст, літературний критик, кавалер французького ордена Почесного легіону (2003). До його найкращих творів належать: «Ім'я троянди» (1980), «Маятник Фуко» (1988).

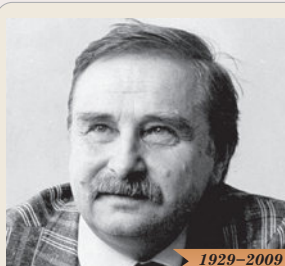
старих цитат». Інтер-текст у мистецтві постмодернізму є основним засобом побудови тексту.

1899–1977

**Володимир Володимирович
Набоков**

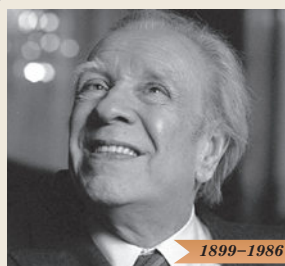
Російський та американський письменник. Твори Набокова характеризуються складною літературною технікою, глибоким аналізом емоційного стану персонажів у поєднанні з непередбачуваним, деколи майже трилерним сюжетом. Найвідоміші твори митця – романи «Захист Лужина» (1929–1930), «Запрошення на страту» (1935–1936), «Дар» (1935–1937).

1929–2009

Милорад Павич

Сербський поет, прозаїк, літературознавець, перекладач, фахівець із історії сербської літератури XVII–XVIII ст., сербського бароко й поезії символізму, один із найяскравіших представників постмодернізму й магічного реалізму XX ст. Його роман «Хозарський словник» (1984) здобув авторіві всесвітню славу.

1899–1986

Хорхе Луїс Борхес

Аргентинський прозаїк, поет і публіцист. Борхеса визнано одним із найвидатніших письменників XX ст. У фантастичних за сюжетами новелах, вигадках-притчах (збірки «Вигадані історії» (1944), «Алеф» (1949)) митець створив свій світ знань/лабіринту/загадок, у якому читач є водночас співатором та співзагадником. Активно використовуючи метафорику дзеркала та сну, Борхес збудував світи-намистини, нанизані на єдину нитку.

народ. 1937

Томас Раг'лз Пінчон

Американський письменник, відомий складними прозовими творами, представник постмодернізму. Після виходу друком кількох його оповідань у 1950–1960-ті рр. Пінчон почав писати романи, завдяки яким зажив слави. Твори митця насичені багатьма стилями й різноманітною тематикою, включно з мотивами з історії, природничих наук і математики.

Постмодерністське мистецтво: елітарна й масова культура

Елітарна культура — культура, що ґрунтується на існуванні специфічних форм мистецтва, зрозумілих лише невеликій групі людей із досить високим інтелектуальним рівнем (так званий феномен твору для філологів), відповідними духовними запитами, особливою художньою сприйнятливістю. Такі твори потребують активного, високоосвіченого читача, який би долучався до співтворчості.

Масова культура (або: *маскульт, маскультура, поп-культура, популярна культура*) — культура, популярна серед широких верств населення в конкретному суспільстві та переважно комерційно успішна. Це розважальна й дидактична белетристика, твори для спрощеного, комфортного читання. Типові ознаки — пригодницький або вульгаризований романтичний сюжет, який має зовнішню напружену динаміку та зазвичай щасливий фінал.

До декларованих масовою культурою цінностей належать комфортне, зручне життя, соціальна стабільність та особистий успіх. Масова культура шанує тривіальність, сентиментальність, швидкі й фальшиві приємності, культивує тілесні насолоди — ненажерливість та розпусту, користолобство й пиху.

Відомий американський комп'ютерний учений Р. Б. Фіндлер назвав постмодерністського митця *подвійним агентом*: у масовій культурі він представляв елітарну, а в елітарній — масову.

Скульптури Класа Ольденбурґа та Кузі ван Брюґ'єн у різних містах світу

1. Пригадайте, які течії панували в літературі ХХ століття. Які ознаки характерні для цих течій?
2. Назвіть ознаки постмодернізму.
3. Чому, на вашу думку, немає однозначного визначення постмодернізму?
4. Назвіть найвідоміших прозаїків постмодернізму.
5. Як ви вважаєте, наскільки абсурдним і не пов'язаним із дійсністю є «театр абсурду»?
6. Назвіть плюси й мінуси елітарної та масової культур.

Створіть!

- Порівняльну таблицю ознак модернізму й постмодернізму.

Милорад Павич — перший письменник третього тисячоліття

Світова літературна критика іменує Милорада Павича письменником абсолютної літератури, а його твори — справжнім поетичним і фантазмагоричним дивом. Французькі й іспанські критики пишуть, що Павич — *автор першої книги XXI століття*, натомість в Австрії його вважають *ватажком європейського постмодернізму*.

Милорад Павич — відомий сербський письменник, літературознавець, перекладач (перекладав сербською мовою поезії О. С. Пушкіна та Дж. Г. Н. Байрона), професор, член Сербської академії наук і мистецтв, автор численних збірок поезій та малої прози, романів, літературознавчих праць і праць з історії сербської літератури XVII–XVIII століть та з поезії символізму, упорядник і редактор значної кількості видань творів сербських письменників.

Інтерактивна вправа

- За матеріалами інфографіки зі с. 152, онлайн-додатка й сучасними енциклопедіями схарактеризуйте особливості творчості Милорада Павича. Створіть презентацію за цією темою (*робота в групах*).

Він — видатний літературний експериментатор. Першим дивом став його «Хозарський словник» (чоловіча й жіноча версії, що насправді відрізняються одним-єдиним словом). Потім були роман-кlepsидра «Внутрішній бік вітру (Роман про Геро і Леандре)», роман-кросворд «Пейзаж, намальований чаєм», роман — ворожіння на картах Таро «Остання любов у Царгороді», детектив із сотнею кінцівок, що пропонує читачеві максимальну участь у вигляді порожніх сторінок, на яких кожен може дописати власний фінал («Унікальний роман»), та багато іншого.

Гра як основа художньої реальності у творах М. Павича: орієнтири для читача

М. Павич так пояснював нове розуміння сенсу письменницького ремесла: *«Я все життя вивчав класичну літературу й дуже люблю її. Але, уважаю, класичний спосіб прочитання книг уже вичерпав себе, настав час змінити його — насамперед, коли йдеться про художню прозу. Я намагаюся дати читачеві велику свободу; він разом зі мною несе відповідальність за розвиток сюжету. Я надаю читачеві змогу самому вирішувати, де починається і де завершується роман, якими є зав'язка і розв'язка, якими — долі головних героїв. Це можна назвати інтерактивною літературою — літературою, яка зрівнює читача з письменником. Версія “Хозарського словника” на компактному диску пропонує користувачеві два з половиною мільйони способів читання роману. Кожна людина може обрати свою фазу читання, створити власну мапу книги»*.

1929–2009

Милорад Павич

Сербський поет, прозаїк, літературознавець, перекладач; фахівець з історії сербської літератури XVII–XVIII ст., сербського бароко та поезії символізму; найпопулярніший письменник колишньої Югославії, твори якого перекладено 30 мовами світу.

Основні твори

Павич — один із найяскравіших представників постмодернізму й магічного реалізму ХХ ст. Його найвідоміший роман — «Хозарський словник» — вийшов друком 1984 р. Решта творів митця — «Пейзаж, намальований чаєм», «Шухляда для письмового приладдя», «Зоряна мантія» та ін. Останню книгу, «Мушка», письменник опублікував 2009 р. М. Павич викладав у багатьох європейських університетах (у Парижі, Відні, Фрайбурзі, Регензбурзі, Белграді), перекладав сербською Байрона та Пушкіна, був номінований на Нобелівську премію в галузі літератури (2004), першим очолив Товариство сербсько-української дружби.

Насичена поетичними метафоричними образами й загадками, новела «Дамаскин», що є складовою збірки оповідань 1998 р., посідає важливе місце у творчому доробку митця. Цей невеликий за обсягом твір порушує складні філософські проблеми, змальовує процес внутрішньої зміни героїв та запрошує читача до співучасті у творчому процесі.

Остання книга письменника

Ілюстрація зі збірки М. Павича «Скляний равлик»

Пам'ятник Милорадові Павичу у Белграді (Сербія)

За власним визнанням, сербський класик боявся набриднути читачам, тому підкорив їх, зробивши співавторами своїх творів. Експерименти з інтерактивністю (персонажі та місця, що час від часу змінюють агрегатний стан; сюжетні лінії, що розходяться), подібність сна дійсності та навпаки — у цьому передусім полягає неперевершеність творчого стилю М. Павича.

Милорад Павич створив власний світ — поетичний, фантастичний, духовний і реальний водночас.

Перехресне прочитання оповідання «Скляний равлик»

Перше перехрестя	
1. Панна Хатчепсут	1. Пан Давид Сенмут, архітектор
2. Пан Давид Сенмут, архітектор	2. Панна Хатчепсут
Центральна клавіша	
3. Дочка, яка могла зватися Ніферуре	
Друге перехрестя	
4. Декоративна свічка	4. Запальничка
5. Запальничка	5. Декоративна свічка

Перехрестя в оповіданні М. Павича «Скляний равлик» (як, до речі, і в решті його творів) постає не лише у прямому значенні: це також своєрідний символ перетину історичних подій та життєвих шляхів.

Назва твору також глибоко символічна: равлик у єгиптян символізує вічність. Завиток мушлі равлика — символ спіралі, лабіринту, складності, загадки, пошуку виходу із заплутаної ситуації.

Варіанти фіналу твору як ознака стилю М. Павича

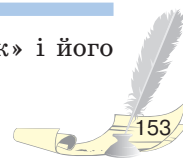
В оповіданні М. Павича можливі два фінали: чудодійна запальничка в одному з варіантів оповіди виконує заповітне бажання, в іншому — ні. Якщо віддати перевагу фіналу-трагедії, то, щойно герой висіче вогонь тричі поспіль, як пропонує напис на футлярі, запальничка вибухне й забере життя тих, хто занадто вже наполегливо домагався виконання своїх бажань. В іншому випадку поєднуються дві самотності, які напевне знайдуть своє кохання.

Автор надає читачеві обрати завершення твору, апелюючи до чоловічого й до жіночого начала в людині, адже *«в оповіданнях можуть існувати різні кінцівки — не так, як у житті»*.

1. Назвіть шляхи й джерела становлення М. Павича як письменника.
2. Дайте визначення поняття *нелінійна література*.
3. Назвіть основні характеристики гіпертексту.
4. У чому полягають особливості читання оповідання «Скляний равлик»?
5. Що означає сон продавчині про два келихи?
6. Навіщо герої крадуть речі? Наскільки для них важливо, що саме вони поцуплять у інших?
7. Розкрийте символічний зміст художньої деталі про дзеркальце героїні та її бажання залишити в ньому слід.
8. У якому стилі подано портрет молодого архітектора? Підтвердьте свої міркування рядками з тексту.
9. Які ознаки постмодернізму ви помітили в оповіданні «Скляний равлик»?

Проаналізуйте!

1. Стил ь постмодернізму в оповіданні М. Павича «Скляний равлик» і його вплив на сприйняття тексту читачами.

2. Сенс гри М. Павича з читачем у творі.
3. Доведіть, що твір М. Павича є гіпертекстом.

Створіть!

- Міні-оповідання про історію шлюбу Сенмута, їхні з дружиною взаємини, мотивацію жажливого вчинку жінки. Поясніть, чому вона не довіряла мові: *«Як і всі мапи, міркувала вона, мова є в сотні тисяч разів зменшеною картиною того, що намагається зобразити. У сотні тисяч разів звуженою картиною людських почуттів, думок та спогадів. На цій мапі моря не солоні, річки не течуть, гори рівні, а сніг на них не холодний. Замість ураганів та бур намальовано там лише малесеньку троянду вітрів...»*.

Джон Майкл Грін «Провина зірок»: книга, яка може залишити байдужим тільки камінь

Є такі автори у світі літератури для підлітків, які здатні говорити зі своїми читачами на рівних. Герої їхніх творів, здолавши важкі, навіть жорстокі випробування, зберігають гідність та здобувають важливий життєвий досвід. І це книги Джона Майкла Гріна — одного з яскравих представників американської літератури для *молодих дорослих (young adult)* — популярного напрямку сучасної літератури. У колі його письменницьких інтересів — проблеми підлітків, їхні погляди на світ, пошуки свого місця в ньому та сенсу життя. Уже перший роман митця «У пошуках Аляски» здобув премію Майкла Л. Принца та був оголошений кращим твором для підлітків. Зрештою всі книги Дж. М. Гріна премійовані й позитивно рецензовані критиками. А його новий роман «Провина зірок» (2012) упродовж двох тижнів очолював топ бестселерів *The New York Times*.

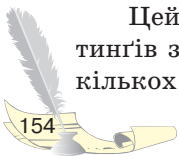
У своїх книжках Дж. М. Грін будує лабіринт і запускає туди головного героя. Але, на відміну від легенди, де Аріадна сумно чекала на свого героя біля виходу, у книгах Гріна її кинуту у саме серце лабіринту.

Інтерактивна справа

- За матеріалами інфографіки зі с. 155, онлайн-додатка й іншими джерелами інформації (інтернет-ресурсами, сучасними енциклопедіями) створіть презентацію за темою «Дж. М. Грін — сучасний американський письменник» (*робота в парах*).

«Провина зірок» — оповідь про історію кохання невиліковно хворих юнака та дівчини

Цей роман вразив увесь світ. 2012 року він стрибнув на перші рядки рейтингів за версіями *Time*, *The New York Times*, *The Wall Street Journal* та ще кількох періодичних видань.

народ. 1977

Джон Майкл Грін

Американський письменник, автор молодіжних романів, відеоблогер.

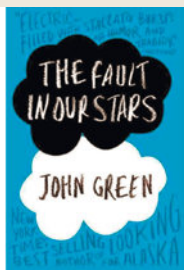
Основні твори

2006 р. став лауреатом премії Майкла Л. Принца за дебютний роман «У пошуках Аляски».

2012 р. роман Гріна «Провина зірок» («Винні зірки») визнано найкращим бестселером за версією журналу «Нью-Йорк Таймс» (книгу екранізовано 2014 р.).

Також письменник потрапив до списку 100 найвпливовіших людей світу 2014 р. за версією журналу «Тайм».

Грін відомий своєю діяльністю у соціальних мережах: 2007 р. він заснував канал *VlogBrothers*, який веде разом із братом Генком Гріном (проекти *Project for Awesome* та *VidCon*, освітній канал *Crash Course* з викладання літератури, історії та інших наук).

Обкладинка роману Гріна
«Провина зірок»
(2012)

Кадр із фільму «Винні
зірки» (реж. Дж. Бун,
США, 2014)

Кадр із фільму «Винні
зірки» (реж. Дж. Бун,
США, 2014)

Перу письменника належать 6 романів і 5 новел, адресованих передусім тінейджерам. Розмаїті за сюжетами, твори Джона Гріна порушують питання кохання та дружби як абсолютних підліткових цінностей, смерті як невід'ємної складової буття, намагаючись виявити через її наближення найкраще й найгірше в людині. Провідні теми творчості Дж. М. Гріна: кохання та дружба як важливі життєві цінності, осмислення тінейджерками смерті як неодмінного супутника й підсумку життя, що дає змогу виявити справжню сутність людини, її найкращі та найгірші риси.

Особливості художнього методу автора: реалістичність описів, використання чужого тексту (зокрема, вигаданого) як лейтмотиву власного, спірання на філософію екзистенціалізму, включення в текст символічних деталей, історичних і літературних посилань.

Автор порушує надзвичайно складну й важливу проблему сьогодення — життя людей, що страждають на онкологічні захворювання, зокрема підлітків, які під час невпинної боротьби з недугою не відмовляються від справжніх емоцій і почуттів: кохання, щастя, невдач, розчарувань.

Символіка назви твору Дж. М. Гріна. Ліризм, іронічність оповіді

Майже весь сенс роману Грін передає назвою: «Провина зірок» — вираз, що спростовує процитовані в епіграфі слова Шекспіра з трагедії «Юлій Цезар» і переконує нас, за словами автора, що *«у цьому світі ми не обираємо, буде нам боляче чи ні, але у нас є можливість обирати, хто саме зробить нам боляче»*.

Було б неправильно сказати, що роман «Провина зірок» — це твір про страшну хворобу, дітей та підліткове кохання. Певною мірою він є зашифрованим посланням усьому світу здорових і дорослих. Герої не просто переживають і кохають, вони не по-дитячому розмірковують, критично осмислюють чужий їм навколишній світ, намагаються зрозуміти, що відбувається довкола.

Ця книга вивертає душу ситуаціями, у яких звичайна людина (яка не знавала втрат) ніколи не виживе самотужки. Автор уміє дібрати такі слова для змалювання відчуттів героїв, що читач мимоволі занурюється у світ митця та розуміє думки й біль персонажів. Виникає ефект присутності, який змушує читачів замислитися над цінностями життя, а мудрі філософські думки, метафоричність оповіді захоплюють до останньої сторінки.

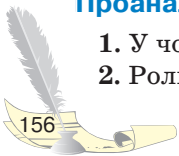
Особливості творчості Дж. М. Гріна

- Кохання та дружба як важливі життєві цінності.
- Осмислення тінейджером смерті як невідворотного підсумку життя, що дає змогу виявити справжню сутність людини, її кращі й гірші риси.
- Використання чужого тексту (навіть вигаданого) як лейтмотиву власного.
- Опора на філософію екзистенціалізму.
- Уведення в текст символічних деталей, історичних і літературних поси- лань.
- Реалістичність описів.

1. Які проблеми порушує Дж. М. Грін у романі «Провина зірок»?
2. Які риси характеру притаманні головній героїні Гейзел Ланкастер?
3. Які риси характеру виявляє Огастас?
4. Що спільного між цими молодими людьми?
5. Чому, на вашу думку, роман має назву «Провина зірок»?
6. Які епізоди роману вам найбільше запам'яталися?
7. Чому книга стала бестселером? Що в ній приваблює читачів?

Проаналізуйте!

1. У чому полягає сенс оповіді в романі «Провина зірок»?
2. Роль у творі Дж. М. Гріна Петера Ван Гаутена.

Формуємо предметні та ключові компетентності

Усвідомте!

- Постмодернізм — це складний та багатовимірний рух сучасної думки, її своєрідна реакція на зміни у світовій цивілізації. В образно-символічній формі постмодернізм відтворює загальний абсурд життя, розрив соціальних і духовних зв'язків у світі.
- Роман Дж. М. Гріна «Провина зірок» належить до тих книг, які не можуть залишити читача байдужим не тільки тому, що йдеться про підлітків, які тяжко хворіють. Молоді люди навіть у такому стані здатні творити, кохати й бути коханими, шукаючи можливості для самовираження й самоствердження. Тож і здоровим людям варто повчитися в них стійкості, жаги до життя, вміння цінувати кожен його мить.

Літературний ринг

Павич — не лише письменник постмодернізму, який блискуче представляє оригінальний підвид фантастичної літератури, а й автор, який ламає наші стереотипи щодо розуміння часу, історії, долі, кохання і того, що ми називаємо логічним розумінням сенсу буття. Павич створює й оновлює сьогоденну літературну дійсність, наші знання та сні, переінакшуючи та пам'ятаючи все те, про що ми знали й снили, і те, про що тільки дізнаємося.

*Ольга Рось, перекладачка творів
М. Павича*

Більшість критиків, зокрема українських, в оцінюванні постмодернізму посіли консервативну позицію, вимагаючи критичного ставлення до постмодернізму і навіть відмови від нього.

У творах постмодерну інколи використовують репліки з нецензурним змістом, описують відчуття героїв під дією наркотиків, алкогольного сп'яніння та інших сумнівних спокус.

З коментарів

Постмодернізм відкидає усталену ціннісну орієнтацію, нормативність, упорядкованість, суспільну організованість, прагнення досягти кінцевої мети, а тому характеризується невідзначеністю, хаотичністю, розгубленістю.

За А. А. Постол

- На чьому ви боці? Якої ви думки про твори постмодернізму, зокрема про оповідання «Скляний равлик» М. Павича?

Умійте!

- *Послугуватися* іноземними сайтами для пошуку інформації про митців та їхні твори.
- *Висловлювати* ідеї щодо залучення молоді до читання та *реалізувати* їх, розміщуючи в соцмережах актуальну інформацію про цікаві книжки різних країн і народів.
- *Аналізувати* соціальні й моральні проблеми, порушені у прочитаних творах, та *висловлювати судження* про них.

- Зіставляти літературні твори з їхнім утіленням у різних видах мистецтва (кінематографі, театрі, образотворчому мистецтві).

Підсумуємо знання з теми

Літературознавчо-мистецький практикум

1. Створіть скрайб-презентацію за оповіданням М. Павича «Скляний равлик».
2. Розгляньте кадри кінострічки «Винні зірки» (реж. Дж. Бун, 2014). Знайдіть у тексті роману епізоди, які відповідають зображеному. Чи такими постали перед вами Гейзел Ланкастер та Огастас Вотерс під час читання роману? Аргументуйте свої враження.

Онлайн-бібліотека

1. Бібліотека української літератури. М. Павич. Скляний равлик [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ukrplib.com.ua/world/printit.php?tid=2184>.
2. Грін Джон [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://uk.wikipedia.com.si/wiki/Джон_Грін.
3. «Провина зірок» на офіційному сайті Джона Гріна [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.johngreenbooks.com/the-fault-in-our-stars>.

Відповіді до кроссенсів

С. 26

1. Учення І. Канта значно вплинуло на Гете; 2. Гете — видатний письменник доби Просвітництва. 3. Ідеї Просвітництва ґрунтуються на філософії Руссо. 4. В. Н. Каразін — засновник Харківського університету, громадсько-культурний діяч доби Просвітництва в Україні, співпрацював із Гете. 5. Марія Тереза Жоффрен — господиня відомого літературного салону, який упродовж 25 років відвідували найталановитіші представники інтелігенції Парижа. 6, 7. Монтеск'є, Вольтер — філософи, письменники доби Просвітництва, що також вплинули на Гете. 8. Видання Великої французької енциклопедії — знакового твору доби Просвітництва. 9. Доба Просвітництва.

С. 119

1. Гопліт — давньогрецький важко озброєний піший воїн, зразок для наслідування німецькою молоддю. 2. «Хлопчик, що виймає скалку (терня) з ноги» — скульптура, що мала надихати на мужнє подолання будь-яких труднощів, на витримку й терпіння. 3. Парфенон — символ спочатку давньогрецької слави, згодом римської — імператора Августа. 4. Феєрбах Ансельм — німецький живописець. Медея — героїня давньогрецького міфу. 5. Видатні давньоримські діячі Цезар, Цицерон, Марк Аврелій. 6. Ф. Ніцше, автор теорії надлюдини. 7. Небо в червоно-чорній зазраві. 8. У шпиталі (архівне фото). 9. С. Далі «Обличчя війни» як наслідок викривленого розуміння історичних фактів та філософських теорій.

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

ПАРАЩИЧ Валентина В'ячеславівна
ФЕФІЛОВА Галина Євгенівна
КОНОВАЛОВА Марина Валентинівна

«ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА (РІВЕНЬ СТАНДАРТУ)»
підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор *Т. В. Кінушева*
Технічний редактор *А. В. Плisko*
Художнє оформлення *В. І. Труфена*
Коректор *Н. В. Красна*

Окремі зображення, що використані в оформленні підручника,
розміщені в мережі Інтернет для вільного використання

Підписано до друку 30.05.2019 р. Формат 70×90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Шкільна, Прагматика. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 11,70.
Обл.-вид. арк. 9,7. Тираж 25 290 прим. Зам. № 11905-2019.

ТОВ Видавництво «Ранок»,
вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5215 від 22.09.2016.
Адреса редакції: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.
E-mail: office@ranok.com.ua.
Тел.: (057) 719-48-65, тел./факс: (057) 719-58-67.

Підручник надруковано на папері українського виробництва

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРИАДА-ПАК»,
пров. Сімферопольський, 6, Харків, 61052.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5340 від 15.05.2017.
Тел. +38(057) 712-20-00. E-mail: sale@triada.kharkov.ua

СЛОВНИЧОК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Авангардизм — це умовний термін для позначення художніх течій у літературі й мистецтві, що зародилися на початку ХХ століття й рішуче поривали з попередньою літературною традицією. Для естетичного пошуку митців-авангардистів характерним було прагнення зруйнувати усталені принципи побудови художнього твору та смаки публіки.

Акмеїзм (у перекладі з грец. — вершина, вищий ступінь чогось) — одна з модерністських течій у російській поезії 1910-х рр., що сформувалася у відповідь на крайнощі символізму. Ця течія об'єднала М. Гумільова, А. Ахматову, О. Мандельштама, С. Городецького та деяких інших митців.

Антиутопія (від англ. *antiutopia*) — напрям у художній літературі, що полягає в сатирично-алегоричному змалюванні будь-якого суспільства, у якому запанували негативні тенденції розвитку; це художнє дослідження, що є умовним прогнозом-попередженням, символічною моделлю суспільства за умов збереження в ньому наявних негативних проблем.

Гротеск — тип художньої образності, який ґрунтується на химерному поєднанні фантастичного й реального, прекрасного та потворного, трагічного й комічного, життєподібного та карикатурного.

Екзистенціалізм (латин. *існування*) — один із провідних напрямів у філософії ХХ століття. У літературі екзистенціалізму закарбувалося напружене переживання духовної кризи західної цивілізації, ситуації морального вибору особистості в межовій ситуації, відчуття втрати сенсу буття, нездоланного трагізму людського життя — його приреченості на самотність, відчуженість і за небаність у ворожому світі.

«Епічна драма» — жанр літератури, що виник шляхом проникнення структур прози у драматургію, а згодом — класицистичного мистецтва сцени. «Епічна драма» спрямована не на конкретну розв'язку дії, а на розв'язання глобальних проблем.

Індивідуальний стиль письменника — ідейно-художня своєрідність творчості письменника, риси його творчої індивідуальності, зумовлені життєвим досвідом, світоглядом, загальною культурою, характером, уподобаннями, орієнтацією на певні літературні напрями; неповторні особливості письменника.

Магічний реалізм — художній метод, у якому магічні елементи включені в реалістичну картину світу. У сучасному значенні цей термін використовують як умовну назву модерністської течії переважно в літературі Латинської Америки.

Модернізм (дослівно — осучаснений, від латин. *modernus* — сучасний) — напрям у світовому мистецтві та літературі 10–30-х рр. ХХ століття, що сягнув найвищого розвитку після Першої світової війни.

Постмодернізм — світоглядно-мистецький напрям, якому в останні десятиліття ХХ століття поступився місцем модернізм. Цей напрям — продукт постіндустріальної доби, доби розпаду цілісного погляду на світ, руйнування світоглядно-філософських, економічних, політичних систем.

Притча — твір із чітко вираженою мораллю, з конкретною повчальною ідеєю. Фабула у притчі є розгорнутою алегорією. Багато притч містять біблійні книги, давньоруські збірники. Мудрі притчі склали українські письменники та філософи (Григорій Сковорода, Іван Франко та ін.). Нового змісту притча набула в сучасній літературі Європи.

Символізм — одна з модерністських течій у російській поезії на порубіжжі століть (1890–1910).

Соціальна фантастика, соціальна наукова фантастика — піджанр наукової фантастики, головний акцент у якому зроблено на розвитку і взаємовідносинах у людському суспільстві.

Футуризм (у перекладі з латин. — майбутнє) — авангардистська течія початку ХХ ст. (1910-ті рр.), що розвинулася переважно в Італії та Росії. Творцем його вважають італійського письменника Ф. Марінетті, який 1909 року опублікував «Маніфест футуризму». У Росії футуристами були Велимир Хлебников, Б. Л. Пастернак, Ігор Северянін, В. В. Маяковський, в Україні — М. В. Семенко.

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

III
КЛАС

Особливості підручника:

- вирізняється практичною спрямованістю;
- реалізовано компетентнісний підхід, доступний і цікавий виклад матеріалу;
- різноаспектний аналіз літературних творів у широкому культурному контексті;
- багатий ілюстративний матеріал, схеми, таблиці, інфографіка;
- різнопланові інтерактивні завдання й запитання до кожного розділу.

Інтернет-підтримка дозволить:

- здійснити онлайн-тестування за розділами;
- читати в повному обсязі художні твори, пропонувані програмою з предмета «Зарубіжна література»;
- ознайомитися з додатковими матеріалами до уроків.

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Інтернет-підтримка
interactive.ranok.com.ua

